

**T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

**AK-KOYUNLU VE SAFEVİLER
ARASINDAKİ İLİŞKİLER**

Yakup BAŞIBEYAZ

ŞANLIURFA – 2019

**T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
TARİH BİLİM DALI
(YÜKSEK LİSANS TEZİ)**

**AK-KOYUNLU VE SAFEVİLER
ARASINDAKİ İLİŞKİLER**

Yakup BAŞİBEYAZ

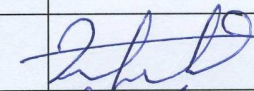
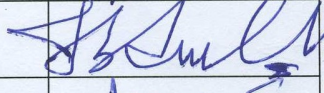
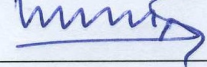
**Danışman
Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ**

ŞANLIURFA – 2019

T. C.
HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Enstitünüz Tarih Anabilim Dalı 135224007 numaralı Yakup BAŞIBEYAZ'ın hazırladığı “Ak-Koyunlu ve Safeviler Arasındaki İlişkiler” konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması, 04/10/2019 tarihinde, saat 10.00’da yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin KABUL (başarılı) olduğuna oybirliği / ~~oy çokluğu~~ ile karar verilmiştir.

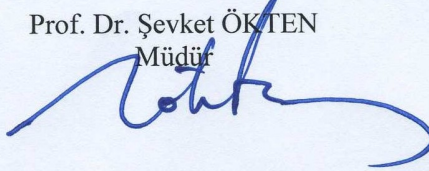
04/10/2019

Sınav Jürisi	Unvan, Adı Soyadı	Kanaati	İmzası
Danışman	Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ	Kabul	
Üye	Prof. Dr. Abdullah EKİNCİ	Kabul	
Üye	Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KÜTÜK	Kabul	

Bu tezin Tarih Anabilim Dalında Yapıldığını ve Enstitümüz Kurallarına Göre Düzenlendiğini Onaylarım.

15..10..2019

Prof. Dr. Şevket ÖKTEN
Müdür

Not: a) Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan alıntılarını, çizelge, şekil ve fotoğraflarını kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunundaki hükümlere tabidir.

b) Tez, HÜBAK'tan Bilimsel Araştırma Projesi mali destek Almıştır Almamıştır.

HARRAN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ORJİNALLİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ

Adı-Soyadı :Yakup BAŞİBEYAZ

Öğrenci Numarası: 135224007

Enstitü Anabilim Dalı: Tarih

Programı: Tarih

Başlık (Türkçe) : Ak-Koyunlu ve
Safeviler Arasındaki İlişkiler

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Yukarıda başlığı belirtilen Yüksek Lisans Tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 108 sayfalık kısmına ilişkin, 09/09/2019 tarihinde şahsım/ danışmanım tarafından **Turnitin** adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan orijinallik raporuna göre, benzerlik oranı % 23'tür.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kabul/Onay ve Bildirim sayfaları hariç,
- 2- Kaynakça hariç
- 3- Alıntılar hariç/dâhil
- 4- 6 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Yukarıda bilgileri verilen tezli/tezsiz lisansüstü programlarda seminer, dönem projesi, tez vbSosyal Bilimler Enstitüsü Yönetim Kurulu tarafından kabul edilen lisansüstü orijinallik raporu alınması uygulama esasları ile belirlenen azami benzerlik oranlarını aşmadığımı ve bütün bilgilerin, akademik kurallara uygun olarak toplanıp sunulduğunu, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı, blok şeklinde alıntılar yapmadığımı ve tüm alıntıların bilimsel atıf kuralları çerçevesinde kaynağını gösterdiğimi, Yükseköğretim kurulu bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesi ile Harran Üniversitesi bilimsel araştırma ve yayın etiği yönergesinin 8. maddesinde yer alan etik ihlallerden her hangi birisinin yer almadığımı, etik ihlal tespiti halinde, Enstitü yönetim kurulunca, diplomamın iptal edilmesini kabul ediyorum.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

09/09/2019
Yakup BAŞİBEYAZ

Yukarıda yer alan raporun ve beyanın doğruluğunu onaylarım. 09/09/2019

Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ

ÖZET

AK-KOYUNLU VE SAFEVİLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER

BAŞİBEYAZ, Yakup

Yüksek Lisans Tezi

Tarih Anabilim Dalı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Kazım Paydaş

Ekim, 2019, 108 Sayfa

Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflaması ve Moğol hâkimiyetinin yıkılmasıyla birlikte Anadolu topraklarında birçok bölgesel beylik kurulmuştur. Bu bağlamda bölgede ortaya çıkan beyliklerden biri de Ak-Koyunlular'dır. Anadolu'nun doğusu ve İran'ın batısında bir asırdan fazla hüküm süren Ak-Koyunlular, Oğuzların Üç Ok kolundan Bayındır boyuna mensuptur. Ak-Koyunlular Uzun Hasan Bey döneminde beylikten devlete dönüşmüştür. XVI. yüzyılın başında Ak-Koyunlu Devleti'nin yıkılmasıyla birlikte İran coğrafyasında Safeviler Ak-Koyunluların topraklarına varis olmuştur. Safevi Devleti adını Safeviyye tarikatı piri olan Şeyh Safiyyüddin'den almıştır. Devlet kurulduktan sonra yazılan birçok eserde Safevilerin Hz. Ali'nin soyundan geldiği düşüncesi ve aynı zamanda yedinci imam Musa el-Kazım'a dayandığı öne sürülmüştür.

Bu çalışmanın konusu Ak-Koyunlular ile Safeviler arasındaki ilişkilere aittir. İki devlet arasındaki ilişkiler ilk olarak Uzun Hasan zamanında Şeyh Cüneyd ile başlamış ve karşılıklı menfaatler üzerine kurulmuştur. Uzun Hasan döneminde Safevilerle kurulan iyi ilişkiler Sultan Yakup dönemine kadar aynı şekilde devam etmiştir. Ancak Şeyh Haydar'ın devlet kurma fikriyle birlikte Ak-koyunlu ve Safevi ilişkileri olumsuz etkilenmiştir. Yakup Bey'in ölümünden sonra bu olumsuzluk düşmanlık boyutuna varmıştır. Yakup Bey'den sonra Ak-koyunlu Devleti iç karışıklık yaşamaya başlamış ve bu durum Safevi Devleti'nin kurulması için büyük bir fırsat doğurmuştur.

Bu çalışmada Ak-Koyunlular ile Safeviler arasındaki ilişkilerin tespit edilmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın sonucunda Sünni Ak-Koyunluların hüküm sürdüğü topraklarda Şii Safevi Devleti hüküm sürdüğü tespit edilmiştir. Nitekim Ak-Koyunlu Devleti'nin yıkılışı

ile birlikte 13. yüzyıldan beri İslam dünyasında devam eden Oğuz-Cengiz Yasası ve İslam Hukuku'na dayalı siyasi ve kültürel yapılar son bulmuştur. Dahası İran coğrafyasında kabileci bir yapı korunmakla birlikte mistik bir düşünce sistemi yaygınlaşmaya başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Ak-Koyunlular, Safeviler, Uzun Hasan, Şah İsmail.

ABSTRACT

RELATIONS BETWEEN AQ-QOYUNLU AND SAFAVIDS

BAŞIBEYAZ, Yakup

Master's Thesis

Department of History

Advisor: Prof. Dr. Kazım PAYDAŞ

October 2019, 108 Pages

With the weakening of the Anatolian Seljuk State and the collapse of the Mongol rule, many regional principalities were established in Anatolia. In this context, one of the principalities that emerged in the region is the Aq-Qoyunlu. The Aq-Qoyunlu, who ruled the east of Anatolia and the west of Iran for more than a century, belonged to the Bayındır tribe of the Three Arrows of the Oghuzs. The Aq-Qoyunlu transformed from principality to state in the period of Uzun Hasan Bey. With the collapse of the Aq-Qoyunlu State at the beginning of the 16th century, the Safavids in the geography of Iran became the heirs of the Aq-Qoyunlu. The Safavid state was named after Sheikh Safiyyuddin, who was the commander of the Safaviyya sect. In many works written after the establishment of the state, it was suggested that the Safavids have descended from Excellency Ali and that their descendants were based on the seventh imam Musa al-Kazim.

The subject of this study is the relations between Aq-Qoyunlu and Safavids. The relations between the two states first started with Sheikh Cüneyd during the reign of Uzun Hasan and were founded on mutual interests. The long-established relations with Safavids during the reign of Uzun Hasan continued until the time of Sultan Yakup. However, with the idea of Sheikh Haydar's establishment of a state, the Aq-Qoyunlu and Safavid relations were negatively affected. After the death of Yakup Bey, this negativity reached the dimension of hostility. After Yakup Bey, the Aq-Qoyunlu state began to experience internal turmoil, which created a great opportunity for the establishment of the Safavid state.

The aim of this study was to determine the relations between Aq-Qoyunlu and Safavids. As a result of the research, it was determined that the Shiite Safavid State reigned in the lands dominated by Sunni Aq-Qoyunlu. As a matter of fact, with the collapse of the Aq-Qoyunlu State, the political and cultural structures based on the Oghuz-Genghis Law and Islamic Law, which have been going on in the Islamic world since the 13th century, came to an end.

Key Words: Aq-Qoyunlu, Safavids, Uzun Hasan, Shah Ismail.

AK-KOYUNLU VE SAFEVİLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	II
ORJİNALİK RAPORU VE BEYAN BELGESİ	III
ÖZET	IV
ABSTRACT	VI
İÇİNDEKİLER	VIII
KISALTMALAR	X
EKLER LİSTESİ	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AK-KOYUNLU VE SAFEVİLER ARASINDAKİ İLK MÜNASEBETLER

1.1. UZUN HASAN VE ŞEYH CÜNEYD ARASINDAKİ İLİŞKİLER	32
1.1.1. Şeyh Cüneyd ve Amcası Şeyh Cafer Arasındaki Anlaşmazlık	32
1.1.2. Şeyh Cüneyd'in Erdebil'den Çıkarılışı	34
1.1.3. Şeyh Cüneyd'in Memlûk ve Osmanlılarla İlişkileri	36
1.1.4. Şeyh Cüneyd'in Ak-Koyunlularla İlişkileri	41

İKİNCİ BÖLÜM

UZUN HASAN SONRASI AK-KOYUNLU VE SAFEVİ MÜNASEBETLERİ

2.1. SULTAN YAKUP DÖNEMİNDE AK-KOYUNLU VE SAFEVİLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER	49
2.1.1. Şeyh Haydar'ın Faaliyetleri	53
2.1.2. Şeyh Haydar'ın İsyanı	58
2.1.3. Şeyh Haydar'ın Öldürülmesi	62

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AK-KOYUNLULARIN SON DÖNEMİNDE SAFEVİLERLE OLAN MÜNASEBETLERİ

3.1. SULTAN YAKUP'UN ÖLÜMÜNDEN SONRA AK-KOYUNLU VE SAFEVİ İLİŞKİLERİ	66
3.1.1. Baysungur Mirza Döneminde Safevilerle İlişkiler	68
3.1.2. Rüstem Bey Döneminde Safevilerle İlişkiler	71
3.1.3. Murat Bey ve Elvend Bey Döneminde Safevilerle İlişkiler	78
3.1.4. Elvend ve Murad Beylerin Son Direnişleri ve Ak-Koyunlu Devletinin Yıkılışı	86
SONUÇ	93
KAYNAKÇA	95
EKLER	

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
c.	Cilt
Çev.	Çeviren
ed.	Editör
İA	İslam Ansiklopedisi
S.	Sayı
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
TTK	Türk Tarih Kurumu
ty.	Basım Tarihi Yok
vb.	Ve Benzeri
vd.	Ve Diğerleri
yy.	Basım Yeri Yok

EKLER LİSTESİ

Ek-1: Şah İsmail (1487-1524)	ek s.1
Ek-2: Şeyh Haydar Türbesi	ek s.2
Ek-3: Safevilerin Siyasi Haritası	ek s.3
Ek-4: Uzun Hasan Dönemi Ak-Koyunlu Siyasi Haritası	ek s.4
Ek-5: Ak-Koyunlu Celaleddin Ali Devrinde Basılmış Gümüş Sikke	ek s.5
Ek-6: Ak-Koyunlu Uzun Hasan Bey'e Ait Bir Sancak	ek s.6
Ek-7: Ak-Koyunlu Dönemi Mimari Eseri Zeynel Bey Türbesi	ek s.7

GİRİŞ

Ak-Koyunlu Devleti'nin Tarihine Kısa Bir Bakış

Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflaması ve Moğol hâkimiyetinin yıkılması üzerine Anadolu topraklarında birçok bölgesel beylik meydana geldi.¹ Bu düzensiz ortamda ortaya çıkan beyliklerden biri de Ak-Koyunlular² idi. Anadolu'nun doğusu ve İran'ın batısında bir asırdan fazla hüküm süren Ak-Koyunlular, Oğuzların Üç Ok kolundan Bayındır boyuna mensup oldukları tartışmasız kabul edilen bir gerçektir.³ Topkapı müzesinde Ak-Koyunlu Uzun Hasan'a ait olan ve günümüze kadar gelen ak renkli bayrağın üzerinde ise tuğra şeklinde “*Sultan Hasan Bahadır*” yazılı bir Bayındır damgasından başka da herhangi bir şey yer almamıştır.⁴

Ak-Koyunlu Devleti bünyesinde ilk olarak Bayındır, Döğer, Bayat ve Çepni gibi Oğuz boyları yer alırken daha sonra bu birliğe İnallu, Bayramlı, Hacılı ve Musullu gibi Türkmen birlikleri de katılarak Ak-Koyunlu birliği gittikçe büyümüştür.⁵

Ak-Koyunluların Anadolu'ya nerden ve nasıl geldikleri hakkında farklı bilgiler verilmiş ve Ak-Koyunlular, Kara-Koyunlular ile birlikte Argun Han zamanında 13. yüzyılın sonunda Maverâünnehir'den Anadolu'ya geldikleri daha çok ileri sürülmüştür.⁶ 14.yüzyılın başlarından itibaren Doğu ve Güneydoğu topraklarında Tur Ali Bey döneminde siyasi bir varlık olarak ortaya çıkmışlardır. Yülük lakabıyla

¹ Bekir Sıtkı Baykal, “Fatih Sultan Mehmed-Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2/2-3 (1964): 69; İlhan Erdem ve Kâzım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 1. bs. (Ankara: Birleşik Yayınları, 2007), 61; Kâzım Paydaş, “Ak-Koyunlular”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Müslüman Türk Devletleri-II*, 1.bs. (İstanbul: Siyer Yayınları, 2018), 9: 347.

² Ak-Koyunlular hakkında geniş bilgi için Bkz. İlhan Erdem, Kâzım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi Siyaset-Teşkilat-Kültür*.

³ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a kadar*; (Ankara, 1992), 1: 16; İlhan Erdem, Necip Ak-Koyunlu, *Ak-Koyunlu İmparatorluğunun Kuruluşu*, (Ankara, 1999), 25; Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 40; Paydaş, “Ak-Koyunlular”, 347.

⁴ Faruk Sümer, *Kara Koyunlular*, 13.

⁵ Bu oymaklar hakkında geniş bilgi için bkz. Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 43-60.

⁶ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 42.

anılan Kara Osman döneminden itibaren beylik haline dönüşmüşlerdir.⁷ Muhtemelen, Moğol istilasından sonra Anadolu'ya gelen Türkmenlerden olup Diyarbakır ile Ergani çevresine yerleşmiş ve Artuklular'a bağlanmışlardır. Tarih sahnesine çıkışları, 1340'ta Tur Ali Bey idaresinde Trabzon Rum İmparatorluğu'na yaptıkları akınlarla başlamıştır. Tur Ali Bey Erzincan ve Bayburt beyleri ile birlikte 1348'de Trabzon'u kuşattıysa da bir sonuç alamamıştır.⁸

Trabzon Rum İmparatoru III. Alexios, kız kardeşini Ağustos 1352 yılında Tur Ali Bey'in oğlu Kutlu Bey'e vererek onunla akrabalık kurdu.⁹ Kendisinden sonra Ak-Koyunluların başına geçen oğlu Kutlu Bey zamanında (1362-1388) Anadolu'nun siyasi durumunda önemli gelişmeler oldu. Kara-Koyunlular Musul'dan Erzurum'a kadar olan yerleri hâkimiyetleri altına aldılar. Şebinkarahisar hâkimi Pir Hüseyin Bey de Erzincan ve Bayburt'u ele geçirdi (1362). Onun da ölümü üzerine (1378), Erzincan ve Bayburt Eretna emirlerinden Mutahharten'in eline geçti. Kutlu Bey'in oğlu, Eretna Hükümdarı Alâeddin Ali Bey tarafından gönderilen kuvvetlerin Erzincan'ı kuşatması üzerine (1379), Mutahharten'in yardımına giderek onları mağlup etmiştir. Eretna Devleti'nde Kadı Burhaneddin'in iktidarı ele geçirdikten (1380) sonra da Kutlu Bey'in oğlu Ahmet Bey, Sivas'a seferler düzenleyerek onu yenmeyi başarmıştır. Erzincan hâkimi Mutahharten, aralarındaki ittifakı bozarak Ak-Koyunlulara saldırıya geçtiyse de başarılı olamamış ve yenilmiştir. Bunun üzerine Mutahharten Kara-Koyunlularla anlaşıp onları yenmeyi başarmıştır. Ahmet Bey ve kardeşi Hüseyin Bey de bunun üzerine Kadı Burhaneddin'e sığınmıştı.¹⁰ Kadı Burhaneddin ise Ak-Koyunluların askeri gücünü düşmanlarına karşı kullanmak istediği için onları memnuniyetle karşılamış ve Ahmet Bey'e kıymetli hediyeler ve hil'atlar vererek, Ahmet Bey'in endişelerini gidermiştir. Böylece Kadı Burhaneddin'in himayesine giren Ak-Koyunluların, yaralarının sarılmasına fırsat verilip eski güçlerine kavuşmalarına imkân vermiştir.¹¹

İki kardeş Kadı Burhaneddin'in yanında Amasya Seferi'ne katılmışlardır. Ahmet Bey, Kadı Burhaneddin'in Erzincan Seferi'ne (1394) de katılarak yanında

⁷ Derya Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emini'si*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999), 1-2.

⁸ Faruk Sümer, "Ak-Koyunlular", *İA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2: 270-271.

⁹ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 61.

¹⁰ Sümer, "Ak-Koyunlular", 271.

¹¹ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 64.

savaşmıştır. Kadı Burhaneddin, bunun karşılığı olarak kendisini mükâfatlandırmış ve Erzincan'dan Bayburt'a kadar olan yerleri Ahmet Bey'e toprak olarak vermiştir. Kutlu Bey'in diğer oğlu Kara Yülük Osman Bey,¹² bir süre tek başına faaliyette bulduysa da sonra o da askerleri, adamları, hayvanları ve mallarıyla birlikte Kadı Burhaneddin'in hizmetine girmiştir.¹³ Daha sonra ise Osman Bey ile Kadı Burhaneddin'in araları bozulmuştur.¹⁴ Arapşah, Kara Yülük Osman Bey ile Kadı Burhaneddin'in arasının bozulmasının ana sebebi olarak Kara Yülük'ün verdiği sözü bozarak, Burhaneddin'e hediye göndermeyi hizmetkâr vermeyi reddettiği gibi selamı ve sabahı kesmesi sebep göstermiştir.¹⁵ Fakat bu hadise Kitab-ı Diyarbekriyye'de ise farklı şekildedir. Kadı Burhaneddin, Kayseri valiliğine tayin etmiş olduğu yeğeni Şeyh Müeyyed'in kendisine isyan etmesinin akabinde şehri kuşatmış fakat şehri alamamıştır. Bunun üzerine Kara Yülük Osman'ı aracı yaparak şehri alma yoluna gitmiştir. Kara Yülük, Şeyh Müeyyed'e kendisinin affedileceğini söyleyerek Kadı'nın huzuruna getirdi. Fakat Kadı Burhaneddin sözünde durmayıp Şeyh Müeyyed'i öldürünce Osman Bey ile Kadı Burhaneddin'in arası açılmıştır.¹⁶

Kadı Burhaneddin onu cezalandırmak için bir ordu ile birlikte Kara Yülük Osman Bey'in peşine düşmüş ve yanında az adamı olmasına rağmen Sivas civarında Karabel denilen yerde yapılan savaşta Kara Yülük Osman Bey, Kadı Burhaneddin'i yenerek öldürmüştür.¹⁷ Kara Yülük Osman Bey, Sivas'ı kuşatma altına aldıktan sonra Timur'u da Şam'a yürümeye teşvik etmekteydi.¹⁸ Fakat Kara Yülük Osman,Sivas'ı eline geçiremediği gibi buna engel olmak için gelen Osmanlı ordusuna da yenilmiştir.¹⁹ Bu başarısızlıktan sonra Osman Bey, Azerbaycan'da bulunan Timur'un yanına gidip itaatini arz etmiştir.²⁰ Ak-Koyunlu Kara Yülük Osman, Timur'la birlikte

¹² Sümer, "Ak-Koyunlular", 271.

¹³ Aziz B. Erdeşir-i Esterebadi, *Bezm u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK, 2014), 483.

¹⁴ İbni Arabşah, *Acaibu'l Makdur (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. D. Ahsen Batur, (İstanbul: Selenge Yayınları, 2012) 181; Sümer, "Ak-Koyunlular", 271.

¹⁵ İbni Arabşah, *Acaibu'l Makdur (Bozkırdan Gelen Bela)*, 184.

¹⁶ Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001), 40; Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 66-67.

¹⁷ Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 41; İlhan Erdem, "Ak-Koyunlu Devletinin kurucusu Kara-Yülük Osman Bey'in Hayatı ve Faaliyetleri", *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXXIV /1-2, (Ankara 1990), 100.

¹⁸ *Acaibu'l Makdur (Bozkırdan Gelen Bela)*, 134.

¹⁹ Sümer, "Ak-Koyunlular", 271.

²⁰ İbni Arabşah, *Acaibu'l Makdur (Bozkırdan Gelen Bela)*, 192.

Anadolu ve Suriye seferlerine katılmıştır.²¹ Timur da kendisiyle birlikte Sivas kuşatması ve Suriye Seferi'nde yer alan Osman Bey'e Amid'i vermiştir.²² Ankara Savaşı'ndan önce Timur, Kara Yülük Osman Bey'i Mardin'in fethi için görevlendirmiş olup, bu tarihten sonra Ak-Koyunlu boylarını toplayarak Ak-Koyunlu Devleti'ni kurarak Diyarbakır ve El-Cezire bölgesine hâkim olmuştur. Böylelikle bölgeye yerleşen Ak-Koyunlular Mardin ve çevresinde büyük rol oynamışlardır.²³ Kara Yülük Osman Bey, Timur'la birlikte Ankara savaşına katılmıştır (1402).²⁴ Kara Yülük Osman Bey, bu savaşta Timur ordusunun sağ cenahında yer alarak düşmanın sol kanadına yüklenmiştir.²⁵ Daha sonra Timur Anadolu'yu terk ederken Erzincan'a gelince Osman Bey'e hilat giydirip sahip olduğu şehirleri kendisine bıraktı ve mertebesini yükselterek başka yerleri de ona vermiştir.²⁶ Kara Yülük Osman da Diyarbakır'a gelerek burada kendi devletini kurmuştur.²⁷

Kara Yülük, bu savaştan sonra ise Güneydoğu Anadolu ve Doğu Anadolu'da hâkimiyetini kurmaya çalışmıştır. Mısır Sultan'ı Ferec'e karşı da hükümdarlığını ilan eden Memlûk emirlerinden Çekim'i 1407'de Amid'de mağlup etmiş bu da şöhretini giderek artırmıştır. Kara Yülük Osman Bey, Bu sırada Timur'un torunu olan Ebubekir'i yenerek Azerbaycan'ı ele geçiren Kara-Koyunlu beyi Kara Yusuf'la giriştiği savaşta başarılı olamamıştır. Kara Yülük 1409'da Mardin'i kuşattıysa da bu şehrin Kara Yusuf'un eline geçmesine ve Artuklu hanedanının son bulmasıyla sonuçlanmıştır. Kara Yülük Osman Bey'in Mardin'de yaptığı yıkım sebebiyle üzerine yürüyen Kara-Koyunlu beyi Kara Yusuf'un karşısında Ergani civarında yenilgiye uğramasına rağmen (1412) mücadelesini sürdürmüştür. Kara Yülük 1417 yılında Kara Yusuf'a tekrar yenilince onunla bir yıl sürecek bir antlaşma yapmıştır. Kara Yülük Osman Bey'in Mardin'i tekrar kuşatarak yağmalamaya başlamasıyla birlikte, Kara Yusuf'un yeniden onun üzerine harekete geçmesine sebep olmuştur. Kara Yülük Osman Bey, burada yenilmiş ve Halep'e kaçmıştır.²⁸ Aradan iki yıl

²¹ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011), 216.

²² İbni Arabşah, *Acaibu'l Makdur (Bozkırdan Gelen Bela)*, 279.

²³ Ahmet Küçük, *Ortaçağda Nusaybin Bölgesinin Siyasi, Sosyal, İktisadi ve Kültürel Durumu*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 85.

²⁴ Sümer, "Ak-Koyunlular", 271.

²⁵ Şerefüddin Ali Yezdi, *Emir Timur (Zafername)* (İstanbul: Selenge Yayınları 2013), 392.

²⁶ İbni Arabşah, *Acaibu'l Makdur (Bozkırdan Gelen Bela)*, 335.

²⁷ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 67.

²⁸ Sümer, "Ak-Koyunlular", 271.

geçtikten sonra ise Kara Yusuf'un Erzincan Valisi Pir Ömer, Kemah'ı kuşatarak Kara Yülük'ün oğlu Sultan Yakup'u yenip, onu rehin almıştır.²⁹ Aynı yıl Kara Yusuf'un ölümü üzerine Çağataylılar, Memlûkler'le birlikte Kara Yülük de bir düşmanından kurtulmuştur. Kara Yülük bundan faydalanarak Mardin'i almak istediye de Kara Yusuf'un oğlu İskender'e yenilmiştir.³⁰

Erzurum civarında aralarında bir savaş olmuştur. Ak-Koyunlular bu savaşta yenilgiye uğramıştır.³¹ Ak-Koyunlu Kara Yülük Osman Bey ise yaralı bir şekilde götürüldüğü Erzurum'da ölmüş ve oğlu tarafından Erzurum'da gömülmüştür.³² Kara Yülük Osman Bey'in tarih sahnesine çıkmasından sonra ölünceye kadar yaklaşık olarak 300 savaşa katılmıştır. Bu savaşların çoğunda da başarılı olmuştur.³³

Kara-Koyunlu İskender, Ak-Koyunluların bu mağlubiyetinden sonra Erzurum'u almış ve mezarı açtırmış olup Kara Yülük Osman Bey'in gövdesinden kafasını ayırarak, ailesinden birçok kişi ile beraber Kahire'ye Memlûkler'in sarayına göndermiştir. Kara Yülük, Urfa'yı ve sonra da Çağataylılar ile anlaşarak Erzincan ve çevresini ele geçirmiştir. Bayburt'u yeğeni olan Kutlu Bey'e, Tercan'ı ise onun kardeşi olan Musa'ya Karahisar'ı da oğlu Kemah'a sahip olan Yakup Bey'e vermiştir. Ayrıca Harput'u Dulkadirli'lerden almış olup oğlu Ali Bey'e vermiştir. Bunun üzerine Memlûk ordusu Urfa ve çevresini yağmalamaya başlamış, hatta çocuğu Habil de onlara esir düşmüş ve götürülmüş olduğu Kahire'de ölmüştür. Kara Yülük'ün sınırlarda rahatsız edici bir şekilde davranması, Sultan Baybars idaresindeki Memlûklüler'in Amid üzerine yürümesine sebep olmuştur. Memlûklüler bu sefer sonunda önemli bir başarı elde edememiş ve Kara Yülük Osman Bey, onlara bağlı kalmak şartı ile barış imzalamak istemiştir (1431). Baybars da bu teklifi olumlu bularak kabul etmiştir. Fakat Kara Yülük bu antlaşmaya uymayarak bozmuştur. Bu seferden pişmanlık duyan Baybars, yeni bir sefere çıkmamıştır. Ertesi yıl Mardin'i Kara-Koyunlulardan aldıktan sonra Ak-Koyunlu hükümdarı, Kara-Koyunlu beyi İskender'in Şirvan'ı yağmalaması üzerine Şirvanşah, Halilullah yardım isteyince

²⁹ Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 54.

³⁰ Sümer, "Ak-Koyunlular", 271.

³¹ Kazım Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2003), 45.

³² İsmail Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti (Kara Koyunlular Devri)* (Ankara:TTK Yayınları, 2001), 24.

³³ Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 34.

harekete geçip Erzurum’u kuşatmış ve 1434’te şehri ele geçirmiştir. İdaresini oğlu Seyh Hasan’a vermiştir. Ancak Osman Bey, Kara-Koyunlu İskender Bey’e Ağustos 1435’te Erzurum da yenilmiş ve çok geçmeden ölmüştür.³⁴ Osman Bey’den önce Kara-Koyunluların gücü doruk noktasına ulaşmış ve kuvvetli bir şekilde hâkimiyetlerini sürdürmekteydiler. Osman Bey gelince bu güçlerini Ak-Koyunlular almaya başlamış ve yükselişe geçmişlerdir. Kara-Koyunlular ise Ak-Koyunlularla mücadele sonucunda zayıflamaya başlamışlardır.³⁵

Kara Yülük Osman Bey, beyliğin sınırlarını Erzurum, Kemah ve Harput’a, Erzincan’dan Mardin’e kadar büyütmüş ve Ak-Koyunlu Devleti’ni tam anlamıyla kurmuştur. Kara Yülük Osman Bey’in ölümünden sonra yerine oğlu Ali Bey geçmiştir. O da kardeşleri ve amcaoğulları ile uğraşmıştır.³⁶ Ali Bey Ak-Koyunluların başına geçtikten sonra, komşu ülkelerin hükümdarları ile karşılaştığı sorunların yanında dâhili sorunlarla da uğraşmıştır.³⁷ Ali Bey en büyük oğlu olan Cihangir’i Amid’de bırakmış daha küçük oğlu olan Hasan’ı (Uzun Hasan) rehine olarak Kahire’ye göndermiştir. Sultan Melik Eşref, Ak-Koyunlulara kızgın olduğu için genç şehzadeyi hapse attırmıştı. Aynı zamanda bir Memlûk ordusu da Amid’e yürümüş, Cihangir yakalanarak kardeşi Uzun Hasan’ın yanına Kahire’ye gönderilmiştir. Ali Bey, üzüntü içerisinde, Kara İskender’le savaşmak için Harput’a gitmiş ise de ertesi yıl (1437) Amid’e dönmüştür. Palu’yu idare eden amcasının oğlu Kılıç Arslan Kara-Koyunlu İskender’in yardımıyla beyliğin başına geçmek istemiş fakat başarılı olamamıştır. Bununla birlikte Mardin hâkimi kardeşi Hamza Bey, Amid’i ele geçirmiş ve birçok Ak-Koyunlu şehzadesi tarafından “*ulu bey*” olarak tanınmıştır. Ali Bey, Kemah, Erzincan ve Karahisar’a sahip olan ağabeyi Sultan Yakup’un yanına gitmişti. Çocukları Hüseyin, Cihangir ve Uzun Hasan Bey de burada babalarının yanına gitmişlerdi. Fakat Hamza Bey’e karşı bir şey yapılamadığı için Ali Bey ise Osmanlı Hükümdarı II. Murad’a sığınmak zorunda kalmıştır.³⁸

Ali Bey, 1438 yılının kışında Ak-Koyunlu önderliğinden vazgeçmesiyle birlikte iç savaşın birinci evresini kapatmıştır. Kara Osman’ın kendisini resmen halef

³⁴ Sümer, “Ak-Koyunlular”, 271-272.

³⁵ Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 38.

³⁶ Sümer, “Ak-Koyunlular”, 272.

³⁷ John E. Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Ak-Koyunlular*, çev. Sibel Özbudun, (İstanbul, 1993), 123-124; Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 68.

³⁸ Sümer, “Ak-Koyunlular”, 272.

ilan etmesine rağmen, Ali Bey soydaşlarıyla birlikte konfedere aşiretler arasında birliği sağlayarak bir koalisyon oluşturamamıştır.³⁹ II. Murad, Ali Bey'e İskilip'i tımar olarak vermiştir.⁴⁰ Ali Bey, burada fazla kalmamış ve Erzincan tarafında bulunan oğullarının yanına gitmiştir. Bu arada Mısır'a gelerek Baybars ile görüşen Cihangir, bir Memlûk ordusu ile Erzincan'a doğru gelmiştir. Bu Memlûk ordusu Erzincan'ı aldıktan sonra, Alıncak kalesinde kardeşi Cihanşah tarafından kuşatılmış olan Kara-Koyunlu İskender'i kurtarmak için doğuya doğru yola çıkmıştır. Fakat Baybars'ın ölümü ile birlikte oradan geri dönmek zorunda kalmıştır. Hamza Bey'in Cihangir ile amcazadesi Cafer'den Erzincan'ı alma teşebbüsü böylece sonuçsuz kalmıştır. Daha sonra ise bunların ittifakı bozulmuş ve Cihangir, Halep Valisi Türkmen Tağri Birmiş'in hizmetine girmiştir. Diğer kardeşi Hasan Bey, Kemah'ta amcası Yakup Bey'in yanında bulunmuştur. Daha sonra Uzun Hasan, abisinin de isteğiyle Halep'e giderek, buradan da beraber Kahire'ye gidip Sultan Çakmak'ın huzuruna çıkmışlardır. Sultan, onlara hil'at giydirip, 3000 altın vermiş ve Urfa'yı Cihangir Mirza'ya ikta olarak vererek onu Hamza ile savaşması için görevlendirmiştir. Hamza Bey, bu arada Mardin'e sahip olmak isteyen Bağdat hâkimi Kara-Koyunlu İsfahan Mirza'yı yenerek kendisini güçlendirmiştir. Daha sonra Yakup Bey'in elinde olan Erzincan'ı da ele geçirmiştir. Urfa'ya yerleşmiş olan Cihangir'den şehri almak istediye de daha sonra onunla anlaşmıştır.⁴¹ Daha sonra çok sürmeden Hamza Bey Amid'de ölmüştür.⁴² Hamza Bey'den sonra nökerlerden bazıları yerine Cihangir Mirza'nın, bazıları da Şeyh Hasan'ın yanında yer aldılar. İkisini de Amid'e davet ettiler. Cihangir Mirza taraftarları erken gelmesi durumunda kaleyi ona teslim edeceklerini söylemişlerdir. Her iki hükümdar adayı da hükümdar olabilmek için Amid'e hareket ettiler. Amid'e daha erken varan Cihangir Mirza, Ak-Koyunlu hükümdarı olmuştur.⁴³ Bunu öğrenen Şeyh Hasan da Erzincan'a geri dönmüştür.⁴⁴

Cihangir, Caber'de bulunan kardeşi Uzun Hasan Bey'e Ergani'yi vermiş ve onun da yardımıyla kısa sürede hâkimiyet alanını genişletmiştir. Erzincan ise amcası Mahmut'un hâkimiyetine girmiştir. Kara-Koyunlu İskender'in yerine geçen Cihanşah

³⁹ Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Ak-Koyunlular*, 130.

⁴⁰ Derviş Ahmed Âşîkî, *Âşîk Paşazâde Tarihi*, hzl. Cemil Çiftçi, (İstanbul: Mostar Yayınları, 2008), 326; Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 72.

⁴¹ Sümer, "Ak-Koyunlular", 272.

⁴² Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 109; Sümer, "Ak-Koyunlular", 272.

⁴³ Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 82.

⁴⁴ Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 110; Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 76.

Mirza, Bağdat'ı ülkesine katmış ve Musul'u kardeşi İskender'in çocuklarına ikta olarak vermiştir. Bu çocuklarından Elvend ise amcası Cihanşah'a isyan etti. Daha sonra ise (1448) Cihangir'e sığınmak zorunda kalmıştır. Cihanşah, Elvend'i kendisine teslim etmemesi üzerine Cihangir'e savaşmaya karar vermiş ve 1450'de Erzincan üzerine yürüyerek burayı ele geçirmeyi başarmıştır. Daha sonra ise büyük emirlerinden olan Rüstem Bey'i Mardin'e sefere göndermiştir. Bunun sonucunda Cihangir ile Rüstem Bey arasında iki yıl sürecek olan kanlı bir mücadele başlamıştır.⁴⁵ Bu mücadele sonunda Cihangir, Cihanşah'ın hâkimiyetini tanımış ve antlaşma yapmak zorunda kalmıştır. Bu ikili mücadelede büyük rol oynamış olan Uzun Hasan Bey, bu durumdan memnun kalmamış⁴⁶ ve abisinden ayrılmaya karar vermiştir. 28 yaşına girmiş olan Uzun Hasan Bey, Cihanşah'ın Çağataylılarla uğraşmasından faydalanarak Erzincan'ı almak için harekete geçmiş ve Van gölü civarını yağmalamayı başarmıştır. Çemişkezek hâkimi, Şeyh Hasan'ı itaat altına almak için o bölgede olduğu sıralarda abisi Cihangir'in Amid'den ayrılmasını fırsat bularak şehri ele geçirmiştir. Cihangir de bu durumda Mardin'e gitmek zorunda kalmıştır.⁴⁷

Üst üste aldığı başarılı hamlelerle ismini duyuran Uzun Hasan, ilk iş olarak kardeşleri Cihangir ve Urfa hâkimi Üveys ile mücadeleye girmiş ve Urfa'yı almayı başarmıştır. Buna rağmen müstahkem bir kaleye sahip olan Mardin'e girememiştir. Uzun Hasan Bey kardeşi Cihangir ile olan mücadelesine annesinin ara bulucu olması⁴⁸ ve ardından da Cihanşah'ın araya girmesiyle barışla sonuçlanmıştır. Cihanşah'ın Acem Irak'ını Çağataylılardan almakla uğraştığı bir sırada Hasan Bey, Kara-Koyunluların himayesinde bulunan Erzurum ve Bayburt çevresini yağmalamaya başlamıştır. Bunun üzerine hanedan mensuplarının pek çoğu gittikçe güçlenen Hasan Bey'in etrafında toplanmaya başlamışlardır. Sonunda Cihangir, kardeşinin baskılarına dayanamayarak İran'a gidip Cihanşah'tan yardım istemiştir. Kara-Koyunlu Hâkimi Cihanşah, ona Erzincan'ı ikta olarak vermiş ve Azerbaycan askeri ile Erzincan'a göndermiştir. Hasan Bey'le olan mücadelesinden bir sonuç alamayan Cihangir'in kardeşi Üveys ile birlikte yeniden yardım istemesi üzerine

⁴⁵ Sümer, "Ak-Koyunlular", 272

⁴⁶ Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 153.

⁴⁷ Sümer, "Ak-Koyunlular", 272.

⁴⁸ Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 154-156.

kendisine Rüstem Bey kumandasında bir ordu gönderilmiştir. Uzun Hasan Bey, Rüstem Bey'i Amid civarında ağır bir yenilgiye uğratmıştır.⁴⁹ Uzun Hasan Bey'in her fırsatta Üveys Bey'in Urfa'yı yeterince savunamamasını dile getirmesi üzerine Üveys Bey de Urfa Kalesi'ni Kara-Koyunlulardan geri almayı başarmıştır.⁵⁰

Her seferinde kardeşi tarafından azarlanıp küçük düşürülen Üveys Bey'in Urfa'yı geri almasıyla birlikte cesareti artmıştır.⁵¹ Urfa Kalesi'ni alan Ak-Koyunlular, Uzun Hasan Bey Ergani de bulunduğu sıralarda Rüstem Bey, bir ordu hazırlayarak Urfa kuşatmasına göndermiştir. Uzun Hasan da kardeşinin bu kuşatmada zor durumda kalacağını bildiğinden dolayı, Cihangir Mirza'nın yanına gelerek topladığı askerlerle birlikte Urfa ya hareket etmiştir. Kara-Koyunluların şehrin kalesini sağlamlaştırmasına rağmen Uzun Hasan az sayıdaki askerleriyle birlikte burayı ele geçirmiştir.⁵² Hasan Bey, 300 kişi ile birlikte 1200 kişiyi yenmeyi başarmıştır. Şehirde bulunan Kara-Koyunlu emirlerinin tamamına yakını öldürmeyi başarmıştır.⁵³ Uzun Hasan, kalenin sağlam bir şekilde korunduğunu görünce askerleriyle kengeş yaparak, kaleye girmenin yollarını arama çabasına girdiğinden dolayı askerleri Uzun Hasan Bey'in bu fikrine muhalif oldular.⁵⁴

Bununla birlikte Cihangir'in emir ve askerlerinin çoğu Hasan Bey'in hizmetine girdiler, o da kardeşinin hâkimiyetini tanımış ve ölünceye kadar da (874/1469) ona sadakatle bağlı kalmıştır. Böylece devlet içinde birliği sağlayan Hasan Bey, Ak-Koyunlu Devleti'nin sınırlarını daha da genişletmeye başlamıştır. Gürcistan üzerine seferler yapmaya başlamıştır. Fakat 1461 yılında Fatih'in Trabzon'u fethedip Komnenler'in saltanatına son vermesine mani olamamıştır. Uzun Hasan da dedesi Kara Yülük Osman gibi Komnenler'den Despina Hatun (Teodora) ile evlenmiştir. 1462 yılında Eyyubilerden Hısnıkeyfa'yı alan Uzun Hasan Bey, Cihanşah'ın rızasını da alarak Bayburt'u topraklarına katmayı başarmıştır. Kendisine sığınan Karaman oğlu İshak Bey'e Karaman ilinin hükümdarlığını kazandırmıştır. Daha sonra Dulkadir ülkesine girmiş ve Harput'u ele geçirmiştir. Böylece İspir'den

⁴⁹ Sümer, "Ak-Koyunlular", 272.

⁵⁰ Kazım Paydaş, "Ak-Koyunlular Döneminde Urfa ve Yöresi", *Türk Dünyası Tarih Dergisi*,129, (İstanbul, 1997) 50.

⁵¹ Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 116.

⁵² Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 117; Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*,79.

⁵³ Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 117.

⁵⁴ Abdullah Ekinci, *Ortaçağ'da Urfa*,(Ankara: Gazi Kitabevi, 2006), 115.

Urfa'ya, Şebinkarahisar'dan Siirt'e kadar uzanan geniş bir coğrafya Ak-Koyunlu ülkesi haline gelmiştir. Uzun Hasan, 1467 yılında üzerine yürüyen ve amansız düşmanı olan Kara-Koyunlu Hükümdarı Cihanşah'ı gafil avlayarak Kara-Koyunlu devletine son vermiştir. Daha sonra Kirman (1469) ve Bağdat'ı (1470) ele geçirdiği gibi Ahlât ve Cezire bölgesi ile Muş ve Bitlis'i almıştır. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'ne karşı Venedik ile ittifak içine girmiştir. Fakat Fatih Sultan Mehmet ile 1473'te Otlukbeli'nde yaptığı savaşta yenilgiye uğramıştır. Bu mağlubiyet Ak-Koyunlu Devleti'ne büyük darbe vurmuştur.⁵⁵

Uzun Hasan Bey'in adamlarından biri Cihanşah'a yetişip onu yakalamayı başarak tutsak etmiştir. Cihanşah, kendisini tutsak eden kişiye kendisini öldürmemesini ve Uzun Hasan Bey'e götürmesini istemiştir. Fakat bu şahıs isteğini kabul etmeyerek Cihanşah'ı öldürmüştür.⁵⁶ Ak-Koyunlu Devleti için bir dönüm noktası olan bu savaştan sonra, Uzun Hasan Bey artık herhangi önemli bir faaliyette bulunmamıştır.⁵⁷ Uzun Hasan Bey'in 1478'de ölümüne kadar ise sadece Gürcistan seferine çıkmış ve bu zaman içinde Osmanlı'da "*Hasan Padişah Kanunları*"⁵⁸ adıyla bilinen vergi kanunlarını meydana getirmiştir. Bu kanunları Safevilerin de İran'da uzun yıllar kullandığı belirtilmektedir. Adil, ahlaklı, halkına karşı şefkatli ve âlimlere saygılı bir hükümdar olan Uzun Hasan'ın birçok cami, medrese ve ribat yaptırmış olup, bilindiği gibi Kuran-ı Kerim'i Türkçeye tercüme ettirerek huzurunda okuttuğu da kaynaklarda söylenmektedir.⁵⁹

Uzun Hasan Bey, âlimlere ilgi göstermiş olup Kadı Mahmud-i Şerihî padişahın inşa makamına getirmiştir. Bilhassa da hadis ve kıraat'ta usta olan Kadı Ali-yi Hasan, keyfi gibi kimseleri de sultanın gözüne girerek yüksek makamlar elde etmişlerdir.⁶⁰ O, elde ettiği başarılar ve yaptığı hayırlı işlerle birlikte yalnız Türk tarihinin değil, İslam Tarihinin de en büyük hükümdarları arasında yer almayı başarmıştır. Uzun Hasan'dan sonra yerine geçen büyük oğlu Halil, ülkeyi iyi yönetememiştir. Hükümdar olur olmaz hiçbir suçu olmayan kardeşi Maksud Bey'i

⁵⁵ Sümer, "Ak-Koyunlular", 272.

⁵⁶ Aka, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti (Kara Koyunlular Devri)*, 71.

⁵⁷ Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, 50.

⁵⁸ Hasan Padişah Kanunları hakkında bkz. Ömer Lütfî Barkan, "Osmanlı Devrinde Ak-Koyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Bey'e Ait Kanunlar", *Tarih Vesikaları*, I-II. (İstanbul 1941).

⁵⁹ Sümer, "Ak-Koyunlular", 272.

⁶⁰ Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 353.

öldürmüştür. Diğer kardeşi olan Yakup Bey'i de dirliği olan Amid'e yollamıştır. Kendi işlerine müdahale etmemesi için annesi Selçukşah Begüm'ü de onunla birlikte göndermeyi tercih etmiştir. Yakup Bey, siyasi zekâ sahibi olan annesinin yardımıyla birlikte Doğu Anadolu'daki beyleri de kendi yanına alarak abisine karşı isyan etmiştir.⁶¹ Uzun Hasan Bey'den sonra yerine oğlu Sultan Halil geçmiştir. Fakat bir süre geçtikten sonra ona karşı saltanat mücadelesine girişen Yakup Bey, onu yenerek Ak-Koyunlu tahtına oturmayı başarmıştır.⁶² Yakup Bey'in hükümdarlığının ilk günlerinde Elvend Bey Şiraz'da ve Bayındır Beylerinden Kös Hacı İsfahan'da isyan etmişlerdir. Yakup Bey Bayındır Bey'i Irak'a göndermiştir. Köse Hacı'yı tedbir için alıkoyduktan sonra Elvend Bey'i kendi itaati altına almıştır.⁶³

Sultan Yakup, bütün düşmanlarını bir bir ortadan kaldırdıktan sonra 1478 yılında Sultan Halil'den sonra Ak-Koyunlu hükümdarı olmuştur.⁶⁴ Yakup Bey'in on iki yıl süren saltanatı, bu devletin en parlak devirlerinden birini teşkil etmiştir. Urfa'yı almak isteyen Memlûkler'e karşı iyi bir zafer kazandığı gibi Gürcistan'a da başarılı seferler düzenlemiştir. Ahıska ile Hatun Kalesi'ni almıştır. Büyük bir ganimetle dönülen bu seferin bir özelliği de kuşatmada ilk defa topun kullanılmış olmasıdır. Bu dönemde Yakup'un halasının oğlu ve aynı zamanda eniştesi olan Safevi Şeyh'i Haydar, devlet için tehlike oluşturmaya başlamıştır. Kendisiyle yapılan savaşta Şeyh Haydar öldürülmüş, oğulları ile hanımı da İstahr Kalesi'ne hapsedilmiştir. 1489 yılında ise Gürcistan'a başarılı bir sefer daha yapılmıştır. 1490'da bir veba salgını sonucu önce Selçuk Şah Begüm, ardından çocukları Yusuf Mirza ve Yakup Bey ölünce, devlet çöküşe geçmiştir.⁶⁵ Yakup Bey hükümdarlık yaptığı on iki yıl boyunca Ak-Koyunlu Devleti'ni başarılı bir şekilde yönetmiştir.⁶⁶ Sultan Yakup ilk önce Karaağaç civarında defnedilmiş daha sonra buradan alınarak başkent Tebriz'de Uzun Hasan Bey'in yaptırmış olduğu Nasiriyye Mescidi'nin bahçesine gömülmüştür.⁶⁷

⁶¹ Sümer, "Ak-Koyunlular", 272-273.

⁶² Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, 51.

⁶³ Anonim, *Kızılbaşlığın Tarihi, Tarih-i Kızılbaşiyeye*, çev. Şefaattin Deniz-Hasan Asadi, (İstanbul: Bige Kültür Sanat Yayınları, 2015),32.

⁶⁴ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 129.

⁶⁵ Sümer, "Ak-Koyunlular", 273.

⁶⁶ Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, 52.

⁶⁷ Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emini'si*,115; Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 147.

Osmanlı Devleti ile bu dönemde önemli bir savaş olmamıştır. Bunda II. Bayezid'in, babası Fatih kadar savaş taraftarı olmamasının da etkisi olmuştur.⁶⁸ Yakup Bey öldüğü zaman üç oğlu bulunmaktaydı. Ak-Koyunlu Türkmenleri Yakup Bey'den sonra bazıları Uzun Hasan Beyin hayatta kalan son oğlu Mesih'in, bazıları da Yakup Bey'in oğlu Baysungur'un yanında yer almıştır.⁶⁹ Baysungur Bey, babasının ölümünden sonra Musullu Sûfi Halil Bey'in gayret ve çabasıyla birlikte hükümdar olmuştur.⁷⁰ Onun yerine dokuz yaşındaki oğlu Baysungur geçtiyse de devlet idaresi, atabeyi olan Musullu Sûfi Halil Bey'in elinde kalmıştır.⁷¹ Baysungur döneminde ilginç olaylar ve hadiseler meydana gelmiştir. Türkler ve Moğollar arasında güven ve şöhreti artmıştır.⁷²

Bu aldığı güçle birlikte Yakup Bey'in yardımcılarının birçoğunu birer bahane öne sürerek öldürmeye başlamıştır.⁷³ Büyük bir komutan olmakla beraber sert mizaçlı ve müstebit ruhlu bir kimse olan Sûfi Halil Bey, Sultan Halil'in oğlu divan beyi Ali Mirza ile ahlak ve faziletiyle tanınan Kadı İsa es-Saveci'yi⁷⁴ öldürtmüştür. Necmeddin Mesud'u da vezirlikten azletmiştir. Bu yüzden birçok Ak-Koyunlu şehzade ve beyleri ona karşı cephe oluşturmuş olup Hasan Bey'in çocuğu olan Mesih Mirza'yı hükümdar ilan etmişlerdir. Fakat Sûfi Halil Tebriz yakınlarında onu yenmeyi başarmıştır. Bu savaşta başta Mesih Mirza olmak üzere birçok şehzade ve bey hayatını kaybetmiştir. Ancak tahta geçmek için mücadelelerin arkası kesilmiyor ve entrikalar devam ediyordu. Sûfi Halil, Uğurlu Muhammed'in oğlu Mahmut Bey'in isyanını bastırmıştır. Fakat tanınmış olan Ak-Koyunlu kumandanlarından silah arkadaşı Biçen oğlu Süleyman Bey'e yenilerek hayatını kaybetmiş ve yerine Süleyman Bey geçmiştir.⁷⁵

⁶⁸ Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, 52.

⁶⁹ Walther Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çev. Tevfik Bıyıkhoğlu, (Ankara: TTK Yayınları, 1992) s. 80; Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 149.

⁷⁰ Yahya b. Abdullatif Kazvinî, *Lübbü't-Tevârih*, Yay. Seyyid Celâleddin-i Tehranî, 1. bs. (Tahran: İntişarat-ı Müessesesi-i Haver, 1314 /1935), 224.

⁷¹ Sümer, "Ak-Koyunlular", 273.

⁷² Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, 28.

⁷³ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 150.

⁷⁴ Kadı İsa hakkında detaylı bilgi için Bkz. Ayşe Atıcı Arayancan, "Ak-Koyunlu Sarayında Güçlü Bir Kadı Örneği: Kadı İsa es-Sâvecî", *Orta Çağ'da Din ve Devlet*, ed. Ayşe Atıcı Arayancan, (İstanbul, 2018), 155-176.

⁷⁵ Sümer, "Ak-Koyunlular", 273.

Süleyman Bey, Baysungur'a herhangi bir zarar vermeyip onu tekrardan Ak-Koyunlu tahtına oturtmuştur.⁷⁶ Onun dirayetsizliği ve yaptığı haksızlıklar üzerine hanedandan Dana Halil Beyoğlu İbrahim Bey, Alıncak Kalesi dizdarı ile anlaşıp bu kalede hapsedilmiş bulunan Mesih Mirza'nın oğlu Rüstem'i hükümdar ilan etmiş ve Süleyman Bey'in üzerine yürümüştür. Yapılan savaşta yenilen Süleyman Bey Amid'e, hükümdar Baysungur da annesinin atası Şirvanşah Ferruh Yesar'ın yanına kaçmıştır. Böylece Ak-Koyunlu tahtına Rüstem Bey geçmiştir.⁷⁷ Baysungurdan sonra onun yerine Rüstem Bey 28 Mayıs 1492'de Ak-Koyunlu hükümdarı olmuştur.⁷⁸ Luristan, Kirman, Fars ve Irak'ın hâkimleri Rüstem Bey'e bağlılıklarını bildirmek için birçok hediye ile birlikte mesajlar göndermişlerdir.⁷⁹

Rüstem Bey, çok genç ve zayıf bir şahsiyete sahip olduğu için iktidarı Ayba Sultan lakabı ile tanınan İbrahim Bey elinde tutmaya başlamıştır. Saltanat kavgaları ve isyanların artmasıyla birlikte Rüstem Bey, müritlerinden faydalanmak için Şeyh Haydar'ın çocuklarını İstahr Kalesinden çıkartmıştır.⁸⁰

Bunlardan Sultan Ali, pek çoğu Anadolu lu olan silahlı müritleri ile birlikte Ak-Koyunlu ordusuna katılmıştır. Bu arada isyan eden Baysungur savaşta yenilerek öldürülmüştür (1493). Bundan sonra tehlike yaratmaya başlayan Sultan Ali de Ayba Sultan tarafından aynı akıbete uğrayarak öldürülmüştür. Bu sıralarda İstanbul'da bulunan Uğurlu Muhammed'in çocuklarından Göde Ahmet, Ayba Sultan'ın ağabeyi Nur Ali'nin ısrarla çağırmasıyla birlikte Ak-Koyunlu sınırına kadar gelmiştir. Onu Çoban Köprüsü yakınında karşılayan Rüstem Bey, beylerbeyi Ayba Sultan'la birlikte hemen hemen bütün emirlerinin Göde Ahmet Bey'in tarafına geçtiğini görünce Gürcistan'a kaçmıştır (Mayıs 1497). Göde Ahmet'te böylece Tebriz'de hükümdarlık tahtına oturmuştur. Rüstem Bey'in bir iki ay sonra ise Gence civarındaki Kaçar boyunun yardımı ile tahtını geri almak istediye de bu hayatına mal olmuştur. Bu arada israf ve rüşveti önlemek, adaleti yaymak için yeniliklere başvuran Ahmet Bey, şiddeti de tercih ederek bazı büyük beyleri öldürtmüştür. Dirliği olan Kirman'a gönderilen Ayba Sultan da Fars Valisi Pürnek Kasım Bey ile anlaşıp, Yakup Bey'in

⁷⁶ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 151.

⁷⁷ Gaffari, *Tarih-i Cihan-ara*, Yay. Hasan Neraki, (Tahran, 1343/1965), 255; Sümer, "Ak-Koyunlular", 273.

⁷⁸ Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, 53.

⁷⁹ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 152.

⁸⁰ Gaffari, *Tarih-i Cihan-ara*, 255.

Şirvan'da bulunan oğlu Murad'ı hükümdar olarak ilan etmiş ve bir süre sonra üzerlerine gelen Sultan Ahmet'i de yenilgiye uğratmayı başarmıştır.⁸¹ Ahmet Bey'in öldürülmesinde Ayba Sultan ve Kasım Pürnek birlikte hareket edip amaçlarına ulaştıktan sonra Ayba Sultan Ak-Koyunlu devletinin en güçlü emiri haline gelmiştir.⁸²

Tebriz'e gelen Ayba Sultan önce, Amid hâkimi Cihangir'in oğullarından Dayı Kasım ile Kiği hâkimi Pilten Bey'in torunu Seyyid Gazi Bey tarafından Tebriz'de tahta çıkan Yusuf Mirza'nın oğlu Elvend'in hükümdarlığını tanımıştır. Daha sonra ise Şirvan'dan gelen Murad'ı da Meraga yöresindeki meşhur Ruyindiz Kalesine hapsedirmiştir.⁸³ Ayba Sultan ise kendisini daha da güçlendirmek için Sultan Murad'ın annesi Gevher Sultan Hanım'ı kendisiyle evlendirmeye zorlamış ve böylece bir kez daha Ak-Koyunlu devletinin en güçlü kişisi haline gelmiştir. Böylece kendi desteğini Elvend Bey'e kaydırarak onu Diyarbakır'dan çağırarak usulüne uygun olarak Tebriz'de Ak-Koyunluların tahtına oturtmuştur.⁸⁴

Fakat bu sırada kardeşleri Nur Ali ile Eşref'te Elvend'in kardeşi Muhammedi'yi hükümdar ilan etmiş ve Şiraz'ı ele geçirmişlerdi. İki kardeş arasında Aziz Kendi'de yapılan savaşı Muhammedi Mirza kazanmış, Ayba Sultan da savaşta ölmüştür. Daha sonra Muhammedi Mirza Tebriz'e gelerek, Elvend de Amid'e çekilmiştir. Muhammedi Mirza İsfahan tarafında yapılan bir savaşta ölmüş ve geride Elvend, yine Ruyindiz Kalesinden Fars'a kaçırılan Murat kalmıştır. Fakat bir dervişin araya girmesiyle aralarında barış yapılmıştır. Yapılan anlaşmaya göre Amid, Azerbaycan ve Arran (Erran) Elvend'in olacak; İrakeyn, Kirman ve Fars ise Murad'ın idaresinde kalacaktır. Böylece devlet resmen ikiye ayrılmış olacaktır. Bu taht mücadeleleri, aynı yıl Gilan'dan Erdebil'e, oradan da 300 kadar müridi ile birlikte Erzincan'a gelen çocuk yaştaki Şeyh İsmail'e yaramıştır. Kısa bir zaman içinde Anadolu'daki müritlerinden bir ordu meydana getirmiş olan İsmail, 1501 de Nahçıvan civarında Elvend'i yenip Tebriz'e girmeyi başarmıştır. Burada tahtta oturan Şah İsmail, on iki imam adına hutbe okutup para bastırması ve Safevi Devleti böylece

⁸¹ Sümer, "Ak-Koyunlular", 273.

⁸² Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 155.

⁸³ Sümer, "Ak-Koyunlular", 273.

⁸⁴ Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Ak-Koyunlular*, 263.

resmen kurulmuştur.⁸⁵ Ak-Koyunlu ordusunun önemli bir kısmı büyük beylerden olmak üzere savaş meydanında kalmış ve Surur savaşı Azerbaycan'ı İsmail'e kazandırmıştır. Bunun sonucunda ise İsmail Tebriz'de tahta oturmuştur.⁸⁶ Ak-Koyunlu oymaklarından birçoğu Safevi ordusunda görev almaya başlamıştır.⁸⁷

Elvend de Şah İsmail ile girdiği bazı mücadelelerden sonra Amid'e çekilmiş ve 1505'te ölümüne kadar burada yaşamıştır. Murad ise önce bu mücadelelere seyirci kaldı, ancak 1503'te Hamedan yakınlarında yapılan savaşta Murad'da yenilerek Bağdat'a kaçmıştır. 1509'a kadar orada hüküm sürmüştür. Şah İsmail'in Bağdat'a yürümesi üzerine Dulkadirliler'e sığınmıştır. Çaldıran Savaşı'ndan sonra Yavuz Sultan Selim, tarafından Güneydoğu Anadolu'nun fethi için görevlendirilen Murad, başarılı olamamış ve bir savaşta mağlup edilerek öldürülmüştür. Böylece Ak-Koyunlu Devleti tarih sahnesinden silinecektir. Fakat hanedan mensuplarının Osmanlı hâkimiyeti devrinde de eski Ak-Koyunlu Devleti topraklarında yaşadıkları bilinmektedir. Ak-Koyunlu Türkmenleri ise İran, Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki şehir, kasaba ve köylere yerleşerek buralardaki Türk halkının önemli bir bölümünü oluşturmuşlardır. Ak-Koyunlu Devleti'nin devlet teşkilatı, esas itibarıyla Kara-Koyunlu Devleti'nin teşkilatı gibi Cezayirli Devleti teşkilatına ve dolayısıyla İlhanlı Devleti'ne dayanmaktadır. Bu teşkilata kendileri bazı şeyler ilave etmiş ve birçok müessesenin isimlerini Türkçe olarak kullanmaya gayret etmişlerdir.⁸⁸

Uzun Hasan Bey, Dönemin ünlü düşünür ve şairlerinden biri olan Câmî "*Gâziler ve Savaşçılar Sultanı*" unvanı ile Devvânî ise onun "*e'l-gazi fi sebillillah elmücahid li i'lâyı kelimettillah*" Allah yolunda gazi, Allah'ın adını yücelten bir hükümdar olduğunu söylemiştir.⁸⁹ Ak-Koyunlu hükümdarı Uzun Hasan Bey'in, Azerbaycan ve daha sonra da İran ve Irak'a sahip olması fikir hayatına yeni bir canlılık katmıştır. Devletini kuvvetli esaslara bağlamak isteyen Uzun Hasan Bey, pek mükemmel bir idare ve askeri teşkilat vücuda getirdiği sırada, memleketinde ilim ve fennin yayılmasına da büyük önem verdiği için her tarafta medrese, imaret ve sair müesseseler tesis etmiştir. Ayrıca Tebriz ve diğer şehirleri ihya etmekte, Irak, İran ve

⁸⁵ Sümer, "Ak-Koyunlular", 273.

⁸⁶ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 159.

⁸⁷ Bu Oymaklar hakkında Geniş Bilgi için Bkz.: *Kızılbaşlığın Tarihi, Tarih-i Kızılbaşiyye*, 37-47.

⁸⁸ Sümer, "Ak-Koyunlular", 273.

⁸⁹ Paydaş, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, 56.

Maveraünnehir ve Türkistan'ın âlim, şair ve ediplerini davet ile etrafında toplamakta idi.⁹⁰ Ak-Koyunlular İran ve Anadolu'da birçok mimari eser meydana getirmişlerdir. Bunların birçoğu Ak-Koyunlu Devleti'nden sonra gelen Safeviler tarafından kasıtlı olarak tahrip edilmiş ve bazıları yıkılmıştır.⁹¹

Safevi Devleti'nin Tarihine Kısa Bir Bakış

Safevi Devleti ismini Safeviyye tarikatı piri olan Şeyh Safiyyüddin'den almıştır. Fakat Safiyyüddin'in etkin kökeninde ise belirsizlik vardır.⁹² Safevi⁹³ Devleti'nin kurulmasından sonra yazılan birçok eserde onun Hz. Ali soyundan geldiği düşüncesi ve aynı zamanda yedinci imam Musa el-Kazım'a dayandığı öne sürülmüştür.⁹⁴ Şeyh Safiyyüddin, yanında yetişen sûfler ve kendisi Sünni düşünceye sahip sade bir sûfidir. Safiyyüddin'in şeyhi olan Şeyh Zahid'in vefatı ile birlikte kozmopolit yapıya sahip olan memleketi Erdebil'e gelmiş ve O, Sünni görüşe göre burada birçok mürid yetiştirmiştir.⁹⁵ Safevi dönemi, dünyanın İran tarihi üzerine görüşlerini en çok belirleyen bir dönem olmuştur.⁹⁶

Şeyh Safiyyüddin Hamdullah el-Müsteviye göre Şafii mezhebinden olup genç yaşlarında Şeyh İbrahim Zahid-i Geylani'ye bağlanmıştır. Erdebil de kurmuş olduğu tekke ise kısa süre içerisinde şöhrete ulaşmıştır. İlhanlı hükümdarı tekkeye saygı duymasının yanı sıra gelir de elde edilmiştir. Safiyyüddin ölmesi ile birlikte tarikat şeyhliğine önce oğlu Sadreddin geçmiştir. Daha sonrada Sadettin'in oğlu Hacı Ali şeyhliğe geçti. Tasavvuf geleneklerine aykırı şekilde tarikat şeyhliği babadan oğula geçer hale geldi. Hacı Ali Şiiliğe karşı temayülü tarikatın mahiyetinde değişikliğe gidildi. Hacı Ali'nin nüfuzunu artıran en önemli etkenlerden bir tanesi Timur'un Anadolu seferi dönüşünde ziyaret etmesi ile gelişmiştir. Böyle bir etkiyi kullanarak

⁹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Ak-Koyunlu Kara-Koyunlu Devletleri*, (Ankara: TTK Yayınları, 1988), 224.

⁹¹ Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emîni'si*, 7.

⁹² Tufan Gündüz, *"Safeviler"*, İA. (İstanbul: TDV Yayınları, 2008) 35: 451.

⁹³ Geniş Bilgi için Bkz.: Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Ak-Koyunlu Kara-Koyunlu Devletleri*,; Gündüz, *"Safeviler"*,; Mustafa Ekinci, *Şah İsmail ve İnanç Dünyası*, (İstanbul, Beyan Yayınları, 2010); Cihat Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, (İstanbul: Yason Yayıncılık, 2014); A. Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, (İstanbul : Enderun Kitabevi, 1981).

⁹⁴ Abdüllatif Kazvini, *Safevi Tarihi*, çev. Hamidreza Mohemmednejad, (Ankara: Birleşik Yayınları, 2011), 23; Budak Münşi Kazvini, *Cevahir'ul-Ahbar*, Hzl. Hasan Behram Nejat, (Tahran: Miras-ı Mektup Yayınları, 1378), 102-103; Gündüz, *"Safeviler"*, 451.

⁹⁵ Ömer Faruk Teber, "Mezhebi Ayrışmanın Politik Sonuçları: Safevi Tarikatının Siyasallaşması", *Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Akademi Dergisi*, 5, (2017). 194-195

⁹⁶ Gene R. Garthwaite, *İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, çev. Fethi Aytuna, (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2018), 145.

çevre ülkelerin faaliyetlerini rahat yürütmesini sağladı. Hace Ali vefat etmesi ile birlikte önce Şeyh İbrahim daha sonra da Şeyh Cüneyd-i Safevi başa geçmiştir.⁹⁷

Emir Timur ile Hoca Ali, üç defa görüşmüştür. Birincisi, Emir Horasan'a sefere çıkınca Ceyhun suyundan geçerken kılıbını Ceyhun nehrine düşürmüş ve Bu durumu Timur kötüye yorumlamıştır. Etrafa baktığında, suyun kenarında duran eski ve yırtık elbiseli bir derviş görmüş ve Derviş, elini suyun içine batırarak kılıbını sudan çıkarmış ve kılıbı Timur'a vermiştir. Timur bunu iyiye yorumlamış ve dervişin halini sormuştur. Emir: *“Sen kimsin ve nerelisin?”* dedi. Derviş: *“Vatanım Erdebil zuhur ettiğim yer Dezful ve mezarımda Kudüs-ü Halil olacaktır.”* Diyerek ortadan kaybolmuştur. Timur ise sudan çıkarak yoluna devam etmiştir. İkincisi ise; Timur, Bağdat'tan askerini çekip Rum tarafına gittiği yıldır. Dezful ırmağının köprüsünün başına geldiğinde hırka giymiş derviş görür ve onu tanımıştır. Derviş *“Bir diğer görüşmemiz Erdebil'de olacak”* dedi. Nihayetinde üçüncü buluşma; Timur, Rum seferinden geri döndüğü yıl, Şeyh Safi'nin mezarını ziyaret etmek amacı ile Erdebil'e gitmeye karar verdiği yıl gerçekleşmiştir. Çünkü şeyhin çocuklarının neslinin, Erdebil'de olduğunu, onların keramet ve takva sahibi olduklarını duymuştu. Timur, üç şey aklından geçirmiştir. Birincisi: eğer Timur içeri girdiğinde şeyh ona iltifat etmezse, İkincisi: şeyh tarafından Timur'a kesinlikle yemediği bir şey getirilirse, Üçüncüsü: Timur, ona zehri yemesi için verecek ve şeyh zehri yediğinde ona tesir etmeyecek. Eğer bu üç şey gerçekleşir ise Timur, her zaman güzel işler yapacağına, iradesini ona verip müridi olacağına ve kendisine her ne söylerse dinleyip itaat edeceğine niyet etmiştir. Timur, Erdebil'e gittikten sonra, niyet ettiği üç söz gerçekleşmiştir. Ancak Hoca Ali, Timur'a istekte bulunmamış ve Timur'un Halkının refahı için dua, öğüt ve nasihatlerde bulunmuştur. Daha sonra Rum'dan getirdiği esirleri Hoca Ali'nin ricası üzerine 10.000 üzerinde olan esirlerin tamamını serbest bırakmıştır. Esirler Erdebil'de yerleşmiş ve Timur çok sayıda köy ve mezrayı Şeyh Safi'nin Mezarının bulunduğu Erdebil tekkesine vakfederek oradan ayrılmıştır.⁹⁸

Erdebil Tekkesinin halifelerinin tümü ilk önce bir tarikat silsilesi içerisinde yetişmekte ve bu şekilde halkın arasına katılmaktaydı. Şeyh Cüneyd'den itibaren

⁹⁷ Gündüz, *“Safeviler”*, 451.

⁹⁸ Sedat Macit, *Muhammed Muhsin Müstevvi'nin Zübdetü't Tevarih'i*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017), 24.25.

Erdebil Ocağının fikir değişikliğiyle birlikte şeyhleri de siyasi faaliyetlerle uğraşmaya başlamıştır.⁹⁹ Şeyh Cüneyd'in Babası meşhur Şeyh Şah Sultan İbrahim bin Sultan Seyit Şeyh Sadreddin meşhur Şeyh Safiyüddin'dir.¹⁰⁰

Safevi Devleti'nin başlangıcı Şeyh Cüneyd zamanında olmuştur. İrşad sırası ona geldiği zaman O, dünya saltanatı iddiasında bulunmuştur.¹⁰¹ Cüneyd'in şeyhlik makamına oturması amcası Cafer tarafından iyi karşılanmamış ve Cafer kardeşi Şeyh İbrahim zamanında önemli bir mevki sahibiydi. Abisinin ölümünden sonra ise bu mevki ile yetinmeyip, tarikat şeyhliğine kendisini daha çok layık görmüştür.¹⁰² Cüneyd'in şeyh olmasını istemeyen amcası Şeyh Cafer Kara-Koyunlular ile iş birliği yaparak Cüneyd'i Erdebil'den uzaklaştırdı.¹⁰³ Erdebil Tekkesinin şeyhleri arasında en çok dikkat çekenleri şüphesiz olarak Cüneyd ve onun oğlu Şeyh Haydar gelmektedir.¹⁰⁴ Cüneyd daha sonra cihat için Diyarbakır'dan çıkarak Trabzon tarafına Şirvanşahlar ile savaşmış ve Şirvanşahlar ile yapılan savaşta öldürülmüştür.¹⁰⁵

Cüneyd'in ardından Safevi müritleri Haydar'a tabi olmaya karar verdiler. Şeyh Haydar Erdebil'e gider ve irşat faaliyetlerini sürdürür. Azerbaycan, Suriye ve Anadolu'da bulunan Safevi tarikatı takipçileri büyük kabileler halinde gelerek tekkeye maddi destek veriyorlardı. Hızlı şekilde müritlerin artması ile birlikte Şeyh Haydar tarikatın simgesi olarak onlara on iki kırmızı renkli başlıklar giydirmeye başladı. Bu sayede hem gücünü artırmış hem de tefrik edilmesini sağlamış oldu. Zaman içerisinde Kızılbaş olarak adlandırılmaya başlandı. Şeyh Haydar babasının intikamını alabilmek için kuzeyde bulunan gayrimüslim olan Çerkeslere saldırılar düzenledi. Saldırılarda kazanılan ganimetleri müritleri ile paylaştı. Böyle bir davranış sergilemesinden dolayı da müritlerinin yanı sıra kazanç elde etmek isteyen insanları da çevresinde toplamayı bildi. Çerkesleri vergiye bağlayan Şirvanşah Ferruh Yesar, Haydar karşısında Ak-Koyunlu Hükümdarı olan Yakup Bey'den yardım istemesi üzerine Ak-Koyunlular Haydar'ı öldürdüler. Haydar'ın eşi ve üç oğlu Ali, İbrahim ve İsmail İstahr kalesine hapsedildi. Ak-Koyunlu şehzadeleri arasında ki mücadeleler

⁹⁹ Teber, "Mezhebi Ayrışmanın Politik Sonuçları: Safevi Tarikatının Siyasallaşması", 198.

¹⁰⁰ Macit, *Muhammed Muhsin Müstevvi'nin Zübdetü't Tevarih'i*, 25.

¹⁰¹ Kazvini, *Safevi Tarihi*, 24.

¹⁰² Gıyas Şükürov, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006), 50.

¹⁰³ Gündüz, "Safeviler", 451.

¹⁰⁴ Tufan Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, (İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018), 34.

¹⁰⁵ Kazvini, *Safevi Tarih*, 25; Gündüz, "Safeviler", 451-452.

esnasında şehzade Rüstem Bey Safevilerden destek alabilmek için Haydar'ın çocuklarını İstahr'dan Tebriz'e getirdi. Kızılbaşlar 2 kez şehzade kaybetmelerinin ardından bu kez Sultan Ali'nin etrafında toplanmaya başladılar. Bu durum karşısında rahatsızlık duyan Ak-Koyunlular, Sultan Ali'yi Erdebil'e giderken yolda öldürülmüşlerdir. Olaylar bu şekilde gelişmesi üzerine Haydar'ın en küçük oğlu olan İsmail gizlenmek için Erdebil'e götürülmüştür. Ak-Koyunlular sürekli olarak İsmail'i bulmak için takibe başlamaları üzerine Ayba Sultan, İsmail'in daha güvenli olacağı bir yere götürdüler. Burada Muhammed B. Yahya El-Lahici'ye teslim ettiler. Burada 8 yıl saklanan İsmail Kur'an eğitimi ve hadisler öğrendi. Şiiliğin tüm esaslarını en iyi şekilde öğrenmek için eğitim almıştır.¹⁰⁶ Karkiya Mirza, Şah İsmail'e karşı izzet, ikram ve hizmette bulunmuştur. Ak-Koyunlu Devleti zayıflayınca da Gilan'dan çıkmıştır.¹⁰⁷

Üç defa şehzade kaybeden Safeviler Haydar'ın en küçük oğlu olan İsmail'e bağlanmada tereddüt etmediler. İran'da istikrarsızlık oluşmasına neden olan şehzade kavgaları Ak-Koyunluları ciddi anlamda zora sokmaya başladı. Böyle bir ortamda İsmail'in gün yüzüne çıkması için en iyi zamanın olduğu kanaatine varıldı. Safevi Devleti'nin başlangıcı olarak, 1501-1524 yılları arasında Şah İsmail'in hüküm sürdüğü yıllar genel olarak kabul edilmektedir.¹⁰⁸ Şah İsmail'in padişahlığı son derece heybetli ve büyük, çok güçlü ve mükemmel bir dönem olarak adlandırılmıştır. Cesur kişiliğiyle birlikte az kişiyle yüz binlere karşı koymuş ve av esnasında atik bir şekilde hareket ederek Aslan ve Kaplan öldürmeye gittiği söylenmektedir.¹⁰⁹

Ak-Koyunlu devletinin toprakları Murad ve Elvend arasında paylaşılmıştır. Diyarbakır ve Azerbaycan'ı Elvend alırken, Bağdat, Irak-ı Acem ve diğer bölgeler ise Murad'a geçmiştir.¹¹⁰ Erdebil'e 13 yaşında gelen İsmail'i Türkmenler büyük bir coşku ile karşıladılar. Hızlı şekilde yayılmaya başlayan İsmail şahlık mücadelesini tüm bölgeye yaydı. İsmail'in etrafında kısa zamanda Çepni, Avşar, Dulkadir, Rumlu ve birçok Türkmen birleşmiştir.¹¹¹ Şah İsmail, 1500 yılında saklandığı Gilan'dan çıkarak Anadolu'daki müritlerinin ısrarı üzerine Erzican'daki Sarukaya civarına

¹⁰⁶ Gündüz, "Safeviler", 451-452.

¹⁰⁷ Kazvini, *Safevi Tarihi*, 29.

¹⁰⁸ Garthwaite, *İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, 146.

¹⁰⁹ Kazvini, *Safevi Tarihi*, 22.

¹¹⁰ Yahya b. Abdullatif Kazvinî, *Lübbü't-Tevârih*, 230.

¹¹¹ Gündüz, "Safeviler", 452.

gelerek burada birçok Kızılbaş göçebe ve köylü Türkmen'i etrafında toplamıştır. Daha sonra birçok Türkmen ile birlikte Azerbaycan'a dönmüş ve Ak-Koyunlu Devleti'ni ağır bir yenilgiye uğratarak Safevi Devleti'ni kurmuştur.¹¹²

En önemli amacı Orta Anadolu'da siyasi birliği sağlamak olan İsmail Osmanlılar tarafından engellenmeye çalışıldı. Bu durum karşısında zor duruma düştüler ve bir süre Erzincan bölgesinde beklemeye çekildiler. Daha sonra da tekrardan Tebriz'e yöneldiler. Önce Şirvanşahlar ülkesine saldıran İsmail kısa sürede Şirvanşah Ferruh Yaser'i yenmiştir. Elvend'in 30.000 kişilik ordusunu yenerek Diyarbakır'a kaçmasına neden oldu. Bu durum karşısında İsmail Tebriz'e gidip tahta oturdu. 12 imam Şiiliğini resmi mezhep olarak ilan etti. Hz. Ebu Bekir, Hz. Osman ve Hz. Ömer'e karşı hutbelerde lanet okunmasını emretti. Ak-Koyunlu hanesine karşı katliamlarda bulunan İsmail, mezarları dahi açtırıp kemikleri yaktırdı. Murad Bey'e karşı savaş açan Şah İsmail az bir birlikle savaştan galip geldi. Savaşı kaybeden Murad önce Bağdat'a kaçtı daha sonra ise Dulkadirli Alaüddevle Bey'e sığındı.¹¹³ Sultan Murad bundan sonra devlet yüzü görmeyerek 1514 yılında Diyarbakır'a geldi ve orada gaziler tarafından öldürülmüştür.¹¹⁴

Şah İsmail, Horasan hariç sırası ile Irak-ı Acem, Irak-ı Arap ve Diyarbakır'ı almış ve Ak-Koyunlu hanedanından kimi gördüyse de öldürtmüştür.¹¹⁵ 1504 yılında Şah İsmail'in güvendiği sadık adamlarından birisi olan Aykut oğlu İlyas Bey Firûzkûh bölge hâkimi olan Hüseyin Kiyâ Çelavi tarafından öldürülmesi üzerine Şah İsmail, Firûzkûh üzerine yürümüştür. Bölgenin önemli kalelerinden bir tanesi olan Gülhan'dan, Firûzkûh ve Asta'yı ele geçirmiştir. Şah İsmail savaş sonunda Hüseyin Kiyâ Çelavi'yi öldürmüştür. Bu esnada Safeviler'den kaçan Musullu Türkmenlerde kılıçtan geçirildi. Büyük başarılarla imza atan Şah İsmail'e Mazenderan, Lahıcan ve Cürcan biat ettiler. Böylece Safeviler'in sınırı Hazar denizine kadar uzandı. Horosan'a hâkim olan Şah İsmail buradaki ahalinin bir kısmını kılıçtan geçirmiştir. Dulkadirli Alaüddevle Bey kendisine sığınan Murat Bey'i tekrardan Ak-Koyunlular tahtına geçirmek ister. Bu haberi duyan Şah İsmail Osmanlı topraklarına girerek

¹¹² Faruk Sümer, "Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış", *Bellekten*, XXI /83 (Temmuz 1957), 445.

¹¹³ Gündüz, "Safeviler", 452.

¹¹⁴ Yahya b. Abdullatif Kazvinî, *Lübbü 'l-Tevârih*, 232.

¹¹⁵ Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, 36.

Kayseri üzerinden Maraş'a ulaşır. Dulkadiroğulları dağlara çekilmesi üzerine Maraş ve Elbistan'ı talan eden Şah İsmail Tebriz'e geri dönmüştür. Böylece Diyarbakır ve çevresi Safeviler'e bağlanmıştır. Sonraki yılda ise Bağdat'a hâkimiyet altına alınarak sınırlarına dâhil etmiştir.¹¹⁶

Bağdat hâkimi Pürnek Barik Bey, Kızılbaşlık giyerek şaha itaatini bildirdiyse de iltifat görmeyeceğini anlayınca şehri terk etmiştir. Böylece Bağdat savaşı bir şekilde Safevilerin eline geçmiş olup şehirdeki birçok Türkmen kılıçtan geçirilmiş ve Kerbela, Necef ve Samerra'ya giden Şah İsmail on iki imama ait türbeleri tamir ettirmiştir.¹¹⁷

Şah İsmail, ülkenin batı tarafı ile ilgilenirken fırsattan istifade eden Özbekler Horosan'ı ele geçirirler. Horosan'ı aldıktan sonra hâkimiyetlerini Kirman'a doğru yaymak istemeleri üzerine Şah İsmail Horosan'a yürüdü. Özbekleri ağır bir yenilgiye uğratan Şah İsmail bu sayede Merv ve Herat'ı hâkimiyeti altına almış oldu. Şah İsmail, Şeyban Han'ın kafasını kestirip o zamanki Osmanlı padişahı II. Beyazıd'a gönderdi. Sonraki yıl Anadolu'da yaşayan Teke Türkmenleri Osmanlı'ya isyan ederek Şah İsmail himayesine girmek için İran'a yöneldiler. Osmanlı ordusu bu isyan karşısında başarı elde edemedi. Sivas yakınlarında meydana gelen savaşta reislerini kaybetmelerine rağmen İran'a ulaşmayı başardılar. Osmanlı padişahı II. Beyazıd, Şah İsmail Tebriz'e hâkim olduğunda ona elçiler göndererek tebrik etmiştir. Her zaman Anadolu'ya karşı ilgisi olan Şah İsmail bu ilgisinde azalma olmamıştır. 1512 yılında Rumlu Kızılbaş Nur Ali Halefi'yi Türkmenleri Safeviler'e bağlaması için gönderdi. Tokat yakınlarında Osmanlı birliğini yenilgiye uğratarak Şah İsmail adına Tokat'ta sikke kestirdi. II. Beyazıd'ın yerine tahta geçen Yavuz Sultan Selim'e karşı olan Şehzade Ahmet'in oğlu Murad adamları ile birlikte Safeviler'e sığınmıştır. Fars eyaletinde tımarlar verilse de Genç Murad İsfahan yakınlarında vefat etti. Diğer taraftan Diyarbakır hâkimi olan Muhammed Han küçük zaferler elde etse de bunlarla yetinmeyip, Yavuz Sultan Selim'e hakaret içerikli mektup yazmıştır.¹¹⁸

¹¹⁶ Gündüz, "Safeviler", 452.

¹¹⁷ Tufan Gündüz "Şah İsmail" *İA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 2010) 38: 254.

¹¹⁸ Gündüz, "Safeviler", 452.

Bu gelişmelerin artmasına bağlı olarak Osmanlı Devleti, Safeviler'e karşı harekete geçmesinde etkili oldu.¹¹⁹ Yavuz Sultan Selim, Anadolu'da yaşayan Kızılbaşların harekete geçmemesi için tedbirler aldı. Bu tedbirlerden sonra büyük bir ordu ile birlikte İran üzerine yürüdü. Erzincan üzerinden Tebriz'e doğru ilerleme kat etti. Hoy yakınlarında bulunan çaldıran ovasında meydana gelen savaşta Safeviler yenilgiye uğradı. Savaş meydanını terk eden Şah İsmail Dergüzin'e kadar çekildi. Kızılbaş reislerin büyük bir çoğunluğu savaş meydanında öldü. Savaşı kazanan Yavuz Sultan Selim Tebriz'e girdi. Tebriz'de bir hafta kaldıktan sonra Amasya'ya çekildi. Tebriz'de yaşayan çok sayıda sanatkârı da İstanbul'a gönderdi. Daha sonra Harput, Kemah ve Diyarbakır Osmanlı hâkimiyetine geçti. Yenilmez olduğunu düşünen Şah İsmail bu darbe ile oldukça sarsıldı.¹²⁰

Tarihçiler Şah İsmail'in hayatını genel olarak dört ana başlık altında toplar: Safevi hanedanı ve hâkimiyetiyle oluşan aşırı Heterodoksluk; İsmail'in saltanatı boyunca Safevi bürokrasisi ve ordusunda görülen İranlı-Türkmen veya Tacik-Türk şeklindeki ikili yapılanması; Osmanlılara yenilmesi sonucu karizmasınıkaybeden 1514 yılındaki Çaldıran Savaşı; bu savaş ardından devlet işlerinden elini çekip kayıtsız bir hayat sürdürmesi olarak kabul ederler.¹²¹

Şah İsmail Osmanlılar karşısında mücadele edebilmek için Avrupa devletleri ile ittifak kurmaya çalıştı. Bu ittifak için elçiler gönderse de elçilerin bir türlü Avrupa'ya ulaşamamasından dolayı bu isteği gerçekleşmedi. Şah İsmail 23 Mayıs 1524 yılında vefat etti. Bu tarihe kadar sakin bir hayat sürdürdü. Şah İsmail 1514 yılındaki Çaldıran Savaşına kadar olan bütün savaşları kazanma unvanına sahip olmuştur.¹²² Şah İsmail Azerbaycan, Horasan, Fars, Irak-ı Acem, Huzistan ve Kirman'ı kendine bağlamıştır. Kandehar, Belh ve Diyarbakır da bazı zaman dilimlerinde Safevi hâkimiyetinde yer almıştır.¹²³ Şah İsmail'in 23 Mayıs 1524 tarihinde ölmesi üzerine on yaşında tahta geçen Şah I. Tahmasb rüşte erişinceye kadar Kızılbaş emirlerinin elinde kalmıştır.¹²⁴

¹¹⁹ Kazvini, *Safevi Tarihi*, 56.

¹²⁰ Gündüz, "Safeviler", 452-453.

¹²¹ Garthwaite, *İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, 146.

¹²² Ekinci, *Şah İsmail ve İnanç Dünyası*, 30.

¹²³ Gündüz, "Safeviler", 452-453.

¹²⁴ Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, 44.

Şah İsmail'in ölmesi üzerine tahta küçük yaşta geçen I. Tahmasb hem doğudan hem de batıdan baskı altında kalmıştır. Kızılbaş reisleri arasında sürekli olarak devlet kademesinde etkinlik artırma rekabetleri de fazlalaşmıştı. Tam itaat ile bağlanma anlayışı yavaş yavaş etkisini kaybetmiş ve bu olayların yaşanmasından dolayı da sürekli olarak otoriteyi sağlama ve iç karışıklıkları önleme ile uğraşmıştır.¹²⁵

Tahmasb orta boylu, iri yapılı, esmer tenli, kalın dudaklı, kıvrırcık saçlı ve güzel yüzlü olan biridir. Tahmasb'ın paraya karşı hırsı ve zevki meşhurdur.¹²⁶ Şah İsmail vefatından sonra Dîv Sultan-ı Rumlu devlet işleri ile ilgili hâkimiyeti ele geçirdi. Devlet işlerindeki hâkimiyeti iç karışıklıkların ortaya çıkması ile birlikte düşüşe geçti. İç mücadelelerden dolayı Tekelü aşireti gücü ciddi anlamda arttı. Dîv Sultan-ı Rumlu'nun öldürülmesi üzerine devlet işlerindeki hâkimiyet Tekelü aşiretinden Çuha Sultan'a geçti. 1530 yılında Şamlular ile Tekelüler arasında çıkan savaşta Cuha Sultan öldürüldü. Yerine geçen Han Şamlu 3 yıl sonra ortadan kaldırıldı. Batıda ve doğuda dış baskılara karşı zor durumda kalan Safeviler kayıplar vermeye başladı. İç karışıklıklardan istifade etmek isteyen Özbekler uzun zamandır peşinde oldukları Horosan'a sürekli saldırılar düzenlediler. Ubeydullah Han bu saldırılar neticesinde Herat'ı ele geçirmeyi başardı.¹²⁷ Şah Tahmasb döneminde Safevilerin batı sınırlarında Osmanlılar ile uğraşmasını fırsat bilen Özbekler, Herat, Kandahar, Meşhed, ve Nişabur gibi önemli şehirleri Safevilerden alarak ele geçirmeyi başarmışlardır.¹²⁸

Fakat Şah Tahmasb büyük bir ordu toplayarak Horosan'a sefer düzenledi. Bunu haber alan Özbekler bölgeyi terk etti. Horosan'a yürüyen ordu herhangi bir direnişle karşılaşmadan bölgeyi geri aldı. Şah Tahmasb Kandehar'a giderek burayı ele geçirdi. Kaçar Budak Han'ı vali olarak tayin ettikten sonra Herat'a döndü. 1 yıl sonra Kandehar kaybedildi. Babür'ün oğlu Hümayun Kandehar'ı alarak Safevilere teslim etse de kısa süre sonra tekrardan elden çıkmıştır. 1558 yılında da tekrardan Safevi hâkimiyetine girdi. Osmanlılar Azerbaycan'ı tehdit altına aldılar. 1531 yılında

¹²⁵ Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, 48; Gündüz, "*Safeviler*", 453.

¹²⁶ Tufan Gündüz, *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007), 222.

¹²⁷ Gündüz, "*Safeviler*", 453.

¹²⁸ Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, 49.

Tekelü aşiretinin devlet üzerinde ki hâkimiyetinin kaybolması üzerine eski Azerbaycan beylerbeyi Ulama Han Osmanlı'ya sığınmıştır. Kanuni Sultan Süleyman'ı İran'a saldırmaması konusunda ikna etmiştir. Ulama Han Osmanlı sultanı tarafından paşa unvanı verilerek Bitlis'e gönderilmiştir. Bu davranış karşısında rahatsızlık duyan Bitlis hâkimi Şeref Han bölgesinde bulunan kaleleri Rujeki ağalarına teslim edip Safeviler'e sığındı. Kanuni Sultan Süleyman Sünni İslam dünyasının koruyucusu olarak Safevilerin büyük bir tehdit olduğu düşüncesi ile Tebriz'e sefere çıkmıştır. Veziriazam Makbul İbrahim Paşa Tebriz'e sefer düzenleyerek burayı almıştır. Yaklaşık 2 ay sonra Kanuni Sultan Süleyman Tebriz'e geldi. Özbekler ile savaş halinde olan Tahmasb diğer taraftan ayaklanmalarla mücadele etmekteydi. Hem Dulkadirli hem de Tekelü Türkmenleri Osmanlı saflarına katılması ile birlikte iyice köşeye sıkışsa da kışın bastırmasından dolayı Kanuni Sultan Süleyman Bağdat'a çekilmiş ve çok kolay bir şekilde Bağdat'ı ele geçirmiştir. Bu esnada Tahmasb Tebriz ve çevresindeki yerleri geri almıştır. Zor durumda kalan Şah Tahmasb barış teklifi sunsa da Kanuni Sultan Süleyman bu teklifi dikkate almadı.¹²⁹

Kanuni Sultan Süleyman, Şah Tahmasb'ın Osmanlı sarayına sığınan kardeşi Elkas Mirza'nın destekleri ve tavsiyeleriyle birlikte 29 Mart 1548 yılında yeni bir İran seferine çıkmaya karar vermiştir.¹³⁰ Bu sefer neticesinde Kanuni, Van ve çevresini Osmanlı'ya katmış, Tebriz'i işgal etmiş ve doğu Anadolu üzerindeki otoritesini artırmıştır. Kanuni asıl hedefine ulaşamamış çünkü onun asıl hedefi büyük bir meydan savaşı sonucunda Tahmasb ile karşılaşp onu yenip Safevi sorununu kökünden çözmek istemiştir.¹³¹

Elkas Mirza'nın vaatleri gerçekleşmediği için bu seferden beklenenler karşılık bulmadı. Bunun sonucunda Elkas Mirza, 1549 yılında Erdelan yakınlarındaki Mihriban Kalesine sığındı. Safeviler tarafından yakalanan Elkas Mirza Kahkaha Kalesine hapsedilmiş ve hapsedildikten bir yıl sonra zehirlenerek öldürülmüştür. Kanuni Sultan Süleyman 1554 yılında İran'a yönelmesi üzerine Şah Tahmasb elçiler göndererek barış teklifini sundu. Tekliflerin kabul görmesi ile birlikte 1555 yılında

¹²⁹ Gündüz, "Safeviler", 453.

¹³⁰ Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, 46.

¹³¹ Yaşar Yücel, *Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl*, (Ankara: TTK Yayınları, 1991), 78-80.

barış dönemi başlamış oldu. Şehzade Beyazıd döneminde sorunlar yaşansa da İran'a sığınan şehzadelerin teslim edilmesi ile sorun ortadan kalktı. Avrupa devletleri Osmanlılar karşısında yeni bir güç oluşturabilmek adına sürekli olarak Safeviler'e elçiler gönderdiler. Elçilerle haber gönderen Avrupa devletleri kışkırtmalarla bir sonuç alamadılar. Şah Tahmasb bu taleplere herhangi bir karşılık vermedi. Barış döneminde tüm istekleri geri çeviren Safeviler bu politikaları ile sorun yaşanmasının önüne geçtiler. Habsburg imparatoru olan V. Karl elçi göndermiştir. Fakat elçi imparatorun ölümünden sonra İran'a ulaşmıştır. 1571 yılında ki İnebahtı Deniz Savaşının sonrasında Papa Plus, Şah Tahmasb'a elçi göndermiştir. Gönderilen haberde Osmanlı'nın hem karadan hem de denizden kuşatacaklarını söyleyip Suriye ve Irak'ı geri almaları için fırsat olduğunu belirtmektedir. Fakat bu teklifi Safeviler kabul etmemiştir. 1551 yılında ise Portekizliler Hint denizinde Osmanlı ile savaş halinde iken ve 1574 yine aynı yerdeki mücadelesinde destek isterlerse de karşılık bulamamışlardır.¹³²

Şah Tahmasb 14 Mayıs 1576 yılında veliaht tayini konusunda Kızılbaş beyleri arasında çıkan anlaşmazlıktan dolayı zehirlenerek öldürülmüştür. Cenazesi geçici olarak Kazvin'de toprağa verilmiş ise de daha sonra vasiyeti üzerine Meşhed'e taşınmıştır.¹³³ Genç yaşta olmasına rağmen, eğlence ve mutluluk imkânlarını saltanatında toplamış ve bütün vaktini eğlence ve oyunlarla harcamamıştır. Vacip olan ibadetlerinin dışında vaktini bütün halkının sorunları ile geçirmiştir.¹³⁴

Bunun üzerine taht mücadelesi ortaya çıkmıştır. Rekabeti sonunda Ustaclular'ın destek verdiği Haydar Mirza kazanmış ve tahta oturmuştur. Tahtta uzun süre kalamayan Haydar'ı Rumlu, Avşarlı ve Türkmen beyleri tahttan indirerek yerine II. İsmail'i geçirdiler. II. İsmail kardeşlerini kendine rakip olarak görmesinden dolayı hepsini ortadan kaldırttı. Fakat 6 yaşında olan Abbas Mirza'ya Ali Kulu Han-ı Şamlu kıyamadığı için ölümden kurtulmuştur. II. İsmail 1577 yılında henüz sebebi bilinmeyen ve aydınlanmayan bir şekilde öldürülmüştür. Bu ölüm herkes tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Ölüm haberinden sonra Şiraz'da bulunan Muhammed Hudabende Kazvin'e gelerek tahta çıkmıştır. II. İsmail'in kardeşlerini öldürmesinden

¹³² Gündüz, "Safeviler", 453.

¹³³ Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, 52.

¹³⁴ Kazvini, *Safevi Tarihi*, 63.

dolayı tahta kimsenin hakkı olmadığını düşünen Özbek Celal Han çok büyük bir ordu ile İran'a sefere çıkar. Fakat Meşhed hâkimi olan Murtaza Kulu Han-ı Pürnek ile yapmış olduğu savaş sırasında hayatını kaybeder.¹³⁵ II. Şah İsmail on dört aylık saltanat döneminde radikal kararlar alarak öncelikle rakiplerini ortadan kaldırmış ve daha sonra ise saraydan ve başkentten Haydar'ın taraftarlarını temizleme yoluna gitmiştir. Şii ulemayı ve Kızılbaş aşiretlerini saraydan temizlemiştir. Onların yerine Sünni bürokrat ve âlimleri iş başına getirmiştir. Böylelikle en yakınlarının nefretini kazanmış olan II. Şah İsmail kısa süren saltanatının ardından 24 Kasım 1577 de Helvacı oğlu Hasan Bey'in evinde ölü bulunmuştur.¹³⁶

İran- Osmanlı sınırlarında yaşayan Kürtler, II. İsmail'in ölmesi üzerine karışıklığı fırsata çevirmek için sınırda saldırılar başlatırlar. Amaçları Osmanlı'nın İran'a saldırmasıdır. Şirvanşahi da Sünni mezhebine geçtiğini bildiren bir elçiyi İstanbul'a göndererek Safeviler karşısında durmak için Osmanlı'dan yardım istedi. Bu durum 1555 de yapılmış olan barışın bozularak Osmanlı'nın İran'a saldırmasına neden oldu. Israrla Sokullu Mehmet Paşa karşı çıksa da III. Murad, Vezir Lala Mustafa Paşa'yı İran üzerine göndermiştir. Güney Kafkaslar, Tebriz, Karabağ, Azerbaycan ve Luristan gibi batı toprakları bu sayede Osmanlı'ya geçti. Bu gelişmeler karşısında Kızılbaş Türkmen kabileleri arasında çekişmeler ortadan kalkmış ve devletin toparlanma süreci yaşanmıştır. Ferhat Paşa ve Özdemiroğlu Osman Paşa kontrolündeki Osmanlı ordusu Azerbaycan topraklarına girdiğinde az ordu ile karşısında durmaya çalışan Hamza Mirza savaşı kaybetmiştir. Fakat Osmanlılar Tebriz'e girdi ve Tebriz'i geri alamayan Hamza Mirza ordugâhında 1586 yılında öldürülmüştür. Ölümü üzerine yerine Abbas Mirza geçti.¹³⁷

Abbas Mirza 29 Ocak 1571 yılında pazartesi gecesi Herat şehrinde doğmuştur. Annesi, Mazenderan eyaletinin valisi Mir Abdullah Han'ın kızı Seyyide Hayrünnisa Bigem, babası ise Muhammed Mirzadır. Abbas Mirza'nın soyu ise annesi tarafından Şii'lerin dördüncü imamı Zeynelabidin'e dayanmaktadır.¹³⁸

Türkmen beyleri bu duruma karşı çıksa da Ustaclu Mürşid Kuh Han'ın desteğini alarak tahta çıkmıştır. Tahtı geri almak isteyen Muhammed Hudabende tüm

¹³⁵ Gündüz, "Safeviler", 453.

¹³⁶ Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, 54-55.

¹³⁷ Gündüz, "Safeviler", 453.

¹³⁸ Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, 58-59.

çabalara rağmen başarılı olamayıp 1596 yılında Kazvinde öldü. Abbas Mirza (I. Abbas) tahta çıktıktan sonra ilk iş olarak iç sorunları halletmek adına orduyu düzenlemiştir. Önceliğini ise Kızılbaş liderlerin etkinliğini azaltmak için Şahseven isimli birliği orduya dâhil etmiştir. Kurulan bu ordu küçük yaşlarda İran'a gelen Ermeni, Çerkes ve Kafkas gibi halkların savaşlarda esir düşerek İslamiyet'i seçenlerden oluşmaktadır. Bu askeri birliğin başını da sonradan Müslüman olan Ermeni asıllı Allah verdi Han getirilmiştir. Bunun dışında tüfekçi birliği de kurularak ordu güçlendirildi. Safeviler Şah İsmail döneminden beridir ateşli silahlar konusunda iyilerdi. Bu yapılanmada yer bulamayan Türkmenler hem ateşli silah hem de siyasi konularda geri planda kaldılar. Fakat Safevi devletinin son dönemine kadar ordu içerisinde parça parça yerlerini korudular.¹³⁹

Abbas Mirza anne ve babasından ayrı olarak Şamlu aile Reisi Ali Kulu Han'ın yanında Herat'ta büyümüştür. Çocukluk ve ilk gençlik yıllarını Horasan'ın bu önemli şehrinde geçirmiştir.¹⁴⁰ Şah I. Abbas dış politika konusunda sıkıntıya düştüğü dönemler batı ve doğu İran'da kayıplar yaşamasıydı. Ayrıca Osmanlı'da Azerbaycan üzerinden baskılarını arttırmaktaydı. Kısa süre sonra Gence Osmanlılar eline geçti 1590 yılında imzalanan Ferhat Paşa anlaşması ile Azerbaycan, Dağıstan, Gürcistan, Karabağ, Şirvan, Kürdistan, Bağdat, Tebriz, Karacadağ, Nihavent gibi yerlerde Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bunun dışında hutbelerde 3 halifeye lanet okunmama şartını da dâhil etti. Böyle bir anlaşma sayesinde batı sorununu çözen Şah Abbas doğuda Özbeklerin üzerine yürüyerek Horasan'ı almak için harekete geçti. 1598 yılında Herat, Meşhed ve Nişabur'u hâkimiyetine tekrardan almıştır. Hâkimiyetini de Merv, Belh ve Esterabad'a kadar genişletmeyi başarmıştır.¹⁴¹

Fakat aradan geçen iki yılın ardından Baki Muhammed Han Belh'i geri almayı başardı. Safevilerin ordusu savaşta ağır darbeler olsa da Herat, Nesa, Ferah, Merv ve Sebzevar'ı topraklarına katmış oldu. Sonrasında ise Özbekler ile uzun süren anlaşmaya varıldı. Diğer taraftan 1602 yılında Bahreyn, Dağıstan 1606 yılında Gence ve 1608 yılında Gürcistan ve Şirvan Safevilerin hâkimiyetine dâhil edildi. 1922 yılına gelindiğinde İngilizlerin desteği ile Portekizliler Hürmüz'den uzaklaştırıldı.

¹³⁹ Gündüz, "Safeviler", 453-454.

¹⁴⁰ Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, 59.

¹⁴¹ Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, 86-87.

Özbek tehlikesinin sona ermesi ile birlikte batıya yönelen I. Abbas Azerbaycan, Nahçıvan ve Revan'ı geri topraklarına dâhil etti. Osmanlı savaşıları Cigalazade Sinan Paşa'yı Tebriz'de mağlup etti. 1612 yılında imzalanan anlaşmaya aykırı davranarak askeri hareketlerini sürdürdü. Kerkük, Kerbela, Şehrizer, Bağdat ve Necef'i geri aldı. Bu sayede İran sınırları en geniş sınırına ulaşmış oldu. Dış tehlikelerden kurtulmasının ardından bağımsız şekilde hareket eden mahalli hâkimleri de ortadan kaldırdı. Osmanlılar karşısında ağır yenilgiler alan I. Abbas 1598 yılında başşehri Kazvin'den alarak İsfahan'a taşımak zorunda kaldı. Sonrasında ise şehir hem sanat açısından hem de ticaret açısından hızla gelişti.¹⁴² Bu esnada İngiliz ve Hollandalı tüccarlara da birçok konuda imtiyazlar tanındı. Temsilcilikler açılmasına izin vererek geniş kapitülasyonlar da tanınmış oldu.¹⁴³

Safevi devletini bir kabile yaşam tarzından çıkarıp bürokratik bir yapılanmaya dönüştüren Abbas, Safevilerin her bakımdan zirveye ulaştığı bir dönem olarak yaşatmayı başarmıştır. İçerde ve dışarıda birliği sağlayan Şah Abbas, Özbekler, Babürler ve Osmanlılara karşı başarılı savaşlar yapıp kaybedilen toprakları geri almayı başarmıştır.¹⁴⁴ 1629 yılında I. Abbas öldüğü zaman yerine geçecek hiçbir veliaht bulunmuyordu. Bunun sebebi ise taht iddiasında bulunulmaması için kardeşlerinin ortadan kaldırılması ya da kör edilmesiydi.¹⁴⁵ Bundan dolayı da torunu Sam Mirza, Şah Safi olarak tahta oturmuş oldu.¹⁴⁶

Şah Safi, I. Abbas'ın oğlu Muhammed Bakır Mirza'nın oğludur. I. Abbas vefat ettiğinde hayatta hiç çocuğu kalmadığından Kızılbaş ümerası tarafından başkent İsfahan'da Ali Kapu Sarayı'nda düzenlenen törenle tahta geçmiştir.¹⁴⁷ O da tıpkı öncekiler gibi çok sayıda devlet adamına ve şehzadeye kıydı. Bu esnada batıda Avusturya ile anlaşma yapan Osmanlı İran'a saldırdı. 1635 yılında Revan Osmanlı Devleti'ne geçmiş olsa da Şah Safi tarafından kısa sürede geri alındı. Bu zafer sonrası Osmanlılara barış teklifinde bulunulsa da önceki anlaşmazlık ve Bağdat'ı alma isteğinden dolayı ret edildi. 1638 yılında IV. Murat Bağdat'ı ele geçirdi. Daha sonra Osmanlı ile 1639 yılında imzalanan Kasr-ıŞirin Anlaşması ile Osmanlı – İran

¹⁴² Gündüz, "Safeviler", 454.

¹⁴³ Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*;87.

¹⁴⁴ Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, 74.

¹⁴⁵ Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*;89.

¹⁴⁶ Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*;89; Gündüz, "Safeviler", 454.

¹⁴⁷ Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, 75.

sınırı çizilmiş oldu. Bu sınırı uzun yıllar bozulmadan muhafazasını da korumuş oldu. Diğer taraftan Özbeklerin taciz saldırıları da kısa sürede etkisiz kaldı. 1642 yılında henüz 31 yaşında iken Şah Safi'nin ölümünden sonra 10 yaşında ki oğlu Muhammed Mirza, II. Abbas olarak tahta oturdu. 1648 yılında ise Afganistan'a ordu göndererek Kandehar ve etrafında ki kalelerin hâkimiyetini aldı. 1653 yılına kadar Babürlüler'e saldırırsa da herhangi bir başarı elde edemedi.¹⁴⁸ Bu esnada Basra körfezinde etkinliğini artırmak isteyen Hollandalılara da yeni imtiyazlar ve kapitülasyonlar tanındı.¹⁴⁹ Sonrasında ise Fransızlar II. Abbas'ın ölümüne yakın bir zamanda imtiyaz sahibi oldular.¹⁵⁰

Şah II. Abbas, büyük dedesi gibi güçlü ve kudretli bir hükümdar ve aynı zamanda adalete düşkün olup Katolik Hristiyan ve Yahudilere karşı tolerans tanımıştır. Şah II. Abbas kendi döneminin çağdaşı olan Osmanlı hükümdarı IV. Mehmed gibi avcılığa meraklı ve şair bir kişiliğe sahip olmanın yanında şiirleri de vardır. Resim merakından dolayı resim tahsili için Muhammed Zaman'ı da Avrupa'ya göndermiştir. Safevilerin son güçlü hükümdarı olarak gösterilen Şah II. Abbas'tan sonra Safevi Devleti gerileme devrine girmiştir.¹⁵¹

1666 yılında II. Abbas'ın ölümü üzerine oğlu Safi Mirza, Şah Süleyman olarak tahta oturdu. Oda tıpkı eski şahlar gibi tahtının elinden alınma endişesi ile birçok kişiyi öldürttü. Barış yanlısı olan Şah Süleyman İran'ı savaştan uzak tutmayı başardı.¹⁵² Kişim adasına saldırı düzenleyen Hollandalılara karşı sefer düzenlemek yerine anlaşma yoluna gitti. Böylelikle Şah Safi döneminde başlayan Safevi Devletinin çöküşü de hızlandı. 1694 yılında ölen Şah Süleyman'ın yerine oğlu Sultan Hüseyin Mirza tahta oturdu.¹⁵³ Şah Hüseyin, sessiz ve kendi halinde bir insan olup devlet yönetiminden uzak, savaşa merakı olmayıp devlet işlerini umursamaz bir hükümdardır.¹⁵⁴

Yeni hükümdar kısa süre sonra eğlenceye ve işrete çok daha fazla zaman ayırmaya başladı. 1698 yılında ise ülkenin doğusundaki Baluciler ayaklandılar.

¹⁴⁸ Gündüz, "Safeviler", 454.

¹⁴⁹ Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*;90.

¹⁵⁰ Gündüz, "Safeviler", 454.

¹⁵¹ Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, 88-89.

¹⁵² Gündüz, "Safeviler", 454.

¹⁵³ Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*;90; Gündüz, "Safeviler", 454.

¹⁵⁴ Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, 94.

Sultan Hüseyin Şah ayaklanmayı Gürcü prens II. Giorgi yardımı ile bastırabildi. Bu esnada sarayda da Gürcü nüfusu hızla artmaya başladı. Şah 1706 yılında Kum ve Meşhedî ziyaret etmek için 60.000 kişilik bir kabile ile gitmesini fırsat bilen kardeşi Abbas Mirza isyan etti. Fakat Gürcü beyleri bu isyanı bastırdı. 1709 yılında ise Galzay Afganları Kandeher'ı işgal ettiler. Safevi devletinin kuvvetler arasında çatışmalarından dolayı Kandeher geri alınmadı. 1715 yılında Abdali Afganlılar, Herat'ta isyan başlattılar. Bu isyanın bastırılması için Şah üç ordu gönderse de başarılı olamadı. 1718 yılında yeni ordu kuracağını söyleyerek Kazvin'e geçti. Bu esnada 1715 yılında Mir Veysi'nin ölümü üzerine tahta geçen Afganlıların başı olarak Abdali Afganlarını mağlup etti. Şah da onu Hüseyin Kulu unvanı ile Kandeher valisi olarak tayin etti. Fakat Mahmut Şah'a sadık kalmayıp önce Kirman'ı daha sonra ise Meşhed'i aldı. 1722 yılında da İsfahan yakınlarında Safevi ordusunu ağır yenilgiye uğratarak başşehri kuşattı. Sultan Süleyman Şah 1722 yılında kayıtsız ve şartsız olarak teslim olmak zorunda kalmıştır. Bu sayede Afganlılar resmen İran'da hâkimiyeti kurmuş oldular. Diğer taraftan Kazvin'e kaçmış olan Şehzade Tahmasb II. Tahmasb olarak şahlığını ilan etmiştir.¹⁵⁵Bu olaydan sonra şahlığını elçisi Murtaza Kulu Han aracılığıyla Osmanlı'ya bildirmek istediye de Osmanlı, henüz Şah Hüseyin'in akıbetini tam olarak bilmediğinden dolayı elçinin Erzurum'da alıkonularak ihtiyacının hazine tarafından karşılanması istenmiştir.¹⁵⁶

İran'daki Afgan hâkimiyeti sürerken Terbi, Kazvin ve Yezd gibi yerlerde direniyorlardı. 1725 yılında Mir Mahmut Han yeğeni Eşref Han tarafından devrilmiştir. Bu esnada İran'daki olaylara kayıtsız kalmayan Osmanlı Safevi hükümdarını tahta geçirmek için Afganlıların üzerine yürüdü. Savaşa yaklaşmayan Eşref Han İran'ın batısını ve kuzeybatısını Osmanlılara bırakarak anlaşma imzaladı.¹⁵⁷ Safevi Devleti, Şah Abbas döneminden sonra devletin başına liyakat sahibi olmayan hükümdarların gelmesi ve şehzadelerin dünyadan kopuk bir eğitim görmeleri, devletin dayanağı olan asker ve din adamları gibi unsurların sarsılmasıyla birlikte siyasi ve sosyal olarak zayıflamaya başlamıştır.¹⁵⁸

¹⁵⁵ Gündüz, "Safeviler", 454.

¹⁵⁶ Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, 115.

¹⁵⁷ Gündüz, "Safeviler", 454-455.

¹⁵⁸ Altan Çetin ve Kaan Dilek, *Safevi Tarihi Safevi Tarihinin Kaynakları*, (Ankara: İraniyat Yayınları, 2017), 15.

1726 yılında Avşarların Kırıklı obasından olan Nadir Esterabad bölgesine yerleşen II. Tahmasb'a katıldı. Kabileler arası çatışmalara son verilmesi öncelikler arasındaydı. 1727 – 1729 yılları arasında Herat da Abdali Afganları ile savaş yapıldıktan sonra İsfahan'a yürüyerek şehir alınmıştır. 1729 yılının sonlarına doğru Eşref Şiraz yakınlarında yenildi ve İran'da çıkartıldı. Böylelikle İran'da Afgan hâkimiyeti de sona ermiş oldu. 1733 yılında muhasara ettiği Bağdat'ı alması da Gence, Erivan ve Tiflis'i topraklarına dâhil etti. Ruslar ile mücadelelerde ise başarılı bir sonuç olarak Gence Anlaşması yaptı. Anlaşma gereği Derbend ve Bakü geri alındı. Bu esnada 1732 yılında Nadir Han Avşar II. Tahmasb'ı tahtan indirdi. Yerine ise II. Tahmasb oğlu, III. Abbas'ı tahta geçirdi. Fakat Abbas'ın çocuk yaşta bir hükümdar olmasından yararlanarak 1736 yılında Nadir Şah olarak tahta geçmiştir. Böylece kendi adına hutbe okutup sikke bastırması ve Horasan Eyaleti'ni büyük oğlu Rıza Kulu Mirza ile Azerbaycan'ı da kardeşi İbrahim Han'a vermiştir. Bunun sonucunda ise Safevi Devleti son bularak Avşar Hanedanlığı ortaya çıkacaktır.¹⁵⁹

Böylelikle 1722 yılından beri fiilen sona ermiş olan Safevi devleti tam anlamı ile ortadan kalkmıştır.¹⁶⁰ Safevi Devleti, 1501 yılında bir tarikat çatısı altında başlayan süreçle birlikte 1722'deki Afgan saldırıları sonucu sarsılmış ve 1737'de Nadir Şah tarafından Safevilere son verilmiştir.¹⁶¹

¹⁵⁹ Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, 129.

¹⁶⁰ Gündüz, "Safeviler", 455.

¹⁶¹ Çetin ve Dilek, *Safevi Tarihi Safevi Tarihinin Kaynakları*, 15.

BİRİNCİ BÖLÜM

AK-KOYUNLU VE SAFEVİLER ARASINDAKİ İLK MÜNASEBETLER

1.1. UZUN HASAN VE ŞEYH CÜNEYD ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Uzun Hasan, Kara Yülük Osman Bey'in torunu, Ali Bey'in ise oğludur. Ak-Koyunlular, Oğuzların Bayındır boyuna mensup olup kendilerini Bayındır Han'a kadar dayandırmaktadırlar.¹⁶² 1423 tarihinde Ali Bey'in oğlu olarak dünyaya gelen Uzun Hasan, dedesi Kara Yülük Osman Bey'in ölümünden sonra Ak-Koyunlu şehzadeleri arasında başlayan taht mücadelelerinden sonra kendini göstermiş ve 1452 yılında bütün rakiplerini bertaraf ederek beyliğin başına geçmiştir.¹⁶³

Ak-Koyunlular ile Erdebil tekkesi arasındaki ilk münasebetler Uzun Hasan Bey döneminde başlamıştır. Biz Ak-Koyunlular ile münasebetine değinmeden önce Şeyh Cüneyd'in Anadolu'ya ve Ak-Koyunlu ülkesine nerden ve nasıl geldiğine dair kısa malumat vereceğiz.

1.1.1. Şeyh Cüneyd ve Amcası Şeyh Cafer Arasındaki Anlaşmazlık

Şeyh Cüneyd'in Babası İbrahim Safevi Tarikatının başında bulunan bir Tarikat lideriydi. Babası İbrahim'in 1447 yılında ölümü üzerine yerine Şeyh'in amcası olan Şeyh Cafer Erdebil'de Şeyhlik postuna geçti. 1447 yılında Şeyh Cüneyd'in kaç yaşında olduğu bilinmemekle birlikte babasının altı oğlunun olduğunu düşünürsek buna göre genç birisi olma ihtimali yüksektir. Babasının yerine geçen amcası ile Şeyh Cüneyd'in aşırı fikirleri yüzünden arası iyice açılmıştır.¹⁶⁴

Şeyh Cüneyd tarikat postuna oturur oturmaz kendisini doğrudan siyasi entrikalar içinde bulmuştur. Bu durum hem amcasını hem de o bölgede otoriter güç

¹⁶² *Kızılbaşlığın Tarihi, Tarih-i Kızılbaşiyeye*, 27.

¹⁶³ Bekir Sıtkı Baykal, "Uzun Hasan'ın Osmanlılara Karşı Kati Mücadeleye Hazırlıkları ve Osmanlı Ak-Koyunlu Harbinin Başlaması", *Belleten*, 21, 82, (Nisan 1957), 262.

¹⁶⁴ Tahsin Yazıcı, "Cüneyd-i Safevi", *İA*, (İstanbul: TDV Yayınları, 1993) 8: 123.

olan Kara-Koyunlu hükümdarı Cihanşah'ı tedirgin etmiştir.¹⁶⁵ Şeyh dedesi Hoca Ali zamanından itibaren açıkça Şii bir mahiyet almış olan tarikatı da Cüneyd, kendi istediği gibi yönetme arzusundadır. Şeyh Cüneyd kendisine körü körüne inanan ve ibadet eden müritleri ve kendi şahsına olan güveninden yola çıkarak amcası ile arası git gide açılmaya başlamış ve bir dünya hükümeti kurma egemenliği sevdasına kapılmıştır. Ancak amcası Cafer ise müritlerinin büyük bir çoğunluğunun onu Şeyhliğe getirmesine rağmen böyle bir dünya egemenliği sevdasına düşmemiştir.¹⁶⁶ Şeyh Cüneyd'in Şah olma hevesine kapılmasını da “*Ecdadının yolunu terk etmek*” ya da “*geçici saltanata yönelmek*” olarak tarif edildiğinden az da olsa eleştirilmekteydi.¹⁶⁷

Şeyh Cüneyd, Kara-Koyunlu hükümdarı Cihanşah'ı korkutmaya başlamıştır. Ancak çok tutulan bir din adamına karşı Cafer, kuvvet kullanmak istemiyor ve kızını Cafer'in ikinci oğlu Seyit Kasım Han'a verdiği Şeyh Cafer'le yeğeni arasında bir huzursuzluk olduğunu bilmekteydi ve Şeyh Cafer'e bir mektup gönderen Cihanşah, Şeyh Cafer'in yeğenin Erdebil'i terk etmesini istemekteydi.¹⁶⁸ Bu teklifi Şeyh Cafer kabul etmiştir. Çünkü böylece tarikatın ve tekkenin idaresi bütünüyle Şeyh Cafer'in eline geçecektir. Şeyh Cüneyd, amcası Cafer ve gittikçe tehlikeli olmaya başlayan Kara-Koyunlulardan dolayı Erdebil'den gitmek zorunda kalmıştır. 1448 yılında yabancı ülkelere gitmek üzere sadık müritleriyle beraber burayı terk etmek zorunda bırakılmıştır. Ak-Koyunlu, Kara-Koyunlu ve Timurlularını içine alan çalkantılı dönemin en önemli özelliği siyasi iktidarsızlıklar ve karışıklıklar olmuştur.¹⁶⁹

O vakitte Yakın Şark'ta fazla bir birliktelik yoktu ve böyle bir ortam Şeyh Cüneyd için hâkimiyet planlarının gelişmesi için uygun bir saha konumundaydı ve Erdebil'den çıktıktan sonra nerelere ve nasıl gittiğiyle ilgili teferruatlı bir bilgiye sahip olmamakla birlikte ilk izlerini Anadolu'da bulmaktayız. Cüneyd'in doğrudan Anadolu'ya yönelmesinde Safevi şeyhleri ile Osmanlılar arasındaki geçmişten gelen ilişkiye dayanmaktaydı. Osmanlı Padişahları Safevi şeyhlerine muntazam olarak her

¹⁶⁵ Şükürov, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri*, 49.

¹⁶⁶ Yazıcı “Cüneyd-i Safevi”, 123.

¹⁶⁷ Tufan Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, (İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2013), 25.

¹⁶⁸ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü'l-Tevarih*, çev. Mürsel Öztürk, (Ankara: TTK Yayınları, 2006), 393-394.

¹⁶⁹ İlhan Erdem ve Mustafa Uyar, “Kara-Koyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara, 2002) 6: 861.

yıl “çerağ akçesi” ismiyle anılan bahşişler göndererek hürmetlerini sunmuşlardır.¹⁷⁰ Şeyh, Osmanlı ülkesine ayak basar basmaz II. Murad'a bir seccade, bir Kur'an ve bir tesbih sunarak dua ve ibadetlerini yapması için Kurtbeli'nde oturması için müsaade istemiştir.¹⁷¹ Fakat Âşık Paşazade hadiseyi şu şekilde anlatmaktadır. Osmanlı Padişah'ının şöyle anlatmaktadır. “II Murad zamanında Şeyh Safi neslinden Şeyh Cüneyd adlı biri doğdu amcasına küstü Erdebil'den çıktı Rum'a geldi. Sultan'a müridiyle hediyeler gönderdi ve dedi ki Kurtbeli'ni bana verin burayı mesken edinerek dualarla meşgul olayım ve hediyeleri getiren adamı Halil Paşa'ya götürdüler ve o da durumu Sultan Murad'a arz etti ve Sultan hediyeleri kabul etti ve Veziri Halil Paşa ile istişare ettiler. Bir tahta iki padişah sığmaz diye cevap verdiler. Cüneyd'e verilmek üzere 200 duka altını kendisine gelen dervişe de 1000 akçe vererek teklifini reddetmiştir.”¹⁷²

Bundan yola çıkarak II Murad'ın Şeyh Cüneyd'in fikirlerini ve düşüncelerini iyice anlamış olduğuna kanaat getirebiliriz. Osmanlı sarayından ret cevabı alan Şeyh Cüneyd, bu teşebbüs esnasında Cüneyd'in Anadolu'da yeni müritler toplamaya başladığı da bilinmektedir. Bu başarısının sırrının arkasında Olcaytu devrinde başlayan Şiiliği devletin resmi dini yapma ve diğer bölgelerde Şiiliği yayma propagandasından geriye kalan bakiyelerle yakından bağı bulunmaktaydı.¹⁷³ Cüneyd ile Heteredoks düşünceye sahip gruplar kendi çıkarlarının bağdaştığını görünce hemen Şeyh Cüneyd'e yönelip onunla beraber hareket etmişlerdir. Sünni olan Osmanlı Devleti'nin merkezileşme ve iskân politikasına karşı olan tepki de bu eğilime katkıda bulunmuştur. II. Murad'dan ret cevabı alan Şeyh Cüneyd, Osmanlı topraklarını terk ederek Konya'ya Karaman oğlu İbrahim Bey'e iltica edip, burada bir yurt edinmek için çabalamıştır.¹⁷⁴

1.1.2. Şeyh Cüneyd'in Erdebil'den Çıkarılışı

Safevi Tarikatının başında büyük şöhret kazanan Hoca Ali'nin ölmesinden sonra Şeyh Cüneyd'in babası İbrahim Safevi Tarikatı'nın başına geçmiştir. Babasının

¹⁷⁰ Şükürov, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri*, 51.

¹⁷¹ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 17.

¹⁷² Derviş Ahmed Âşıkî, *Âşık Paşazâde Tarihi*, 335.

¹⁷³ Faruk Sümer, “Safevi Tarihi ile ilgili İncelemeler, I. ve II. Abbas Devirleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 69, (1990), 9.

¹⁷⁴ Mehmet Saray, *Türk-İran İlişkileri*, (Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999), 16-17; Derviş Ahmed Âşıkî, *Âşık Paşazâde Tarihi*, 335

ölümünden sonra ise Şeyh Cüneyd'in Amcası Şeyh Cafer Erdebil'de tarikat postuna oturmuştur. Fakat Şeyh Cüneyd ile amcası arasında görüş farklılıkları oluşmasından dolayı amcası ile arası açılmıştır. Tarikat postu mücadelesi baş göstermeye başlamıştır. Amcasının Cüneyd gibi dünya hâkimiyeti ve devlet kurma fikri yoktu.O, daha çok Safevi tarikatının dini ekolleriyle ilgilenmekteydi. Bundan dolayı Amcası ile yeğeni arasında bir liderlik çatışması baş göstermeye başlamıştı. Şeyh, 1447 yılında Erdebil'deki tarikat postuna oturduğunda Safevi tarikatı, tarihinin en parlak dönemlerini yaşamaktaydı. Bu aktif müritlerin her an iktidara ortak olmasından endişelenen Cihanşah, Cüneyd'i ülkeden çıkarmaya karar verirken tarikat üzerinde de bir baskı oluşturmaktaydı. Şüphesiz, bu cesaretli müdahalesi bölgede yeni ve çok ciddi sosyal ve siyasi gelişmelere yol açacağı yönündeydi. Öyle ki, 1456 yılında Uzun Hasan ile Şeyh Cüneyd'i Amid'de buluşturan ana etken bu müdahalenin kendisidir.¹⁷⁵

Amcası yeğenini ne kadar durdurmaya çalışsa da yeğeni etrafındaki müritlerden de güç alarak iktidar mücadelesi ve tarikat postuna oturma fikri ile hareket etmeye başladı. Bu fikrini geliştirmesi amcasının ve Kara-Koyunlu Devleti'nin gözüne batmaktaydı ve amcasının hareket alanını daraltmıştır. Safevi şeyhleri Şeyh Cüneyd'den itibaren Safevi tarikat topluluğundan dini bir devlet meydana getirme arzusu oluşmuştu ve bunda da başarılı olmuştur. Erdebil şeyhlerinin zamanın devletleriyle münasebetleri Şeyh Cüneyd ile başlamış değildir. Fakat bundan önceki münasebetleri din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılması esasına dayanmaktaydı. Bütün bunlardan yola çıkarak amcası Şeyh Cafer, Şeyh İbrahim zamanında mühim bir makam sahibiydi. Yeğenin bu hareketlerine karşı amcası da Şeyh Cüneyd'e hoşnutsuz bir şekilde yaklaşmaya başlamıştır. Şeyh Cüneyd'in etrafında toplanan tarikat müritlerinin çokluğu Kara-Koyunlu Hükümdarı ve Azerbaycan'ın o zamanki hâkimi Cihanşah'ta da huzursuzluk ve emniyetsizlik uyandırmaya başlamıştır.¹⁷⁶

¹⁷⁵ İlhan Erdem, "Osman Bey'in ölümünden Uzun Hasan Padişah' a Ak-Koyunlular (1435-1456)" , *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20/32, (2002), 118.

¹⁷⁶ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü 't-Tevarih*,393-394; Hınz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 15.

Erdebil Tarikatı, Şeyh Cüneyd'in siyasi hedefleri doğrultusunda zaman ilerledikçe kendi itikadından sapmıştır.¹⁷⁷ Şiilikten tam olarak ancak Şeyh Cüneyd zamanında bahsedilebilmiştir. Şeyh Cüneyd'in etrafında toplanan sûfîlerin ve bu tarikata tabii olanların çokluğu Kara-Koyunlu hükümdarı ve Azerbaycan'ın o zamanki hâkimi Cihanşah'ı fazlasıyla tedirgin etmeye başlamıştır.¹⁷⁸

Şeyhin müritleri bütün aileleriyle ve mallarıyla birlikte Şeyhin etrafında toplanmaya başlayınca Erdebil, silahı az olmakla birlikte, oldukça geniş bir ordugâh halini almaya başlamıştır. Kendisi de koyu bir Şii mezhebi mensubu olan Cihanşah Şii mezhebinin kutsallığına olan bağlılığından dolayı Şeyh Cüneyd'e karşı askerleriyle birlikte çarpışmaya gitmeyi uygun bulmamıştır. Kara-Koyunluların silahlı müdahale tehdidi altında ve Cihanşah'ın arkası kesilmeyen uzaklaştırma emirleri karşısında Şeyh Cüneyd yanına en sadık müritlerini alarak Erdebil'den çıkıp yabancı ülkelere 1448 yılında gitmeye başlamıştır. Bu dönemdeki siyasi boşluklar ve güçlü devletlerin doğuda olmamasından dolayı rahatça hâkimiyet planlarını uygulayabilme fırsatı doğmuştur. Daha yirmi yıl sonra üç büyük ve güçlü devlet oluşmaya başlamıştır.¹⁷⁹

Şeyh Cüneyd'in 1448-1456 yılları arasında Anadolu ve Suriye'deki faaliyetleri ve gittiği yerler hakkında detaylı bir bilgiye sahip olmamakla birlikte, Şeyh Cüneyd'in ilk izlerine ise Anadolu'da rastlanmıştır. Burada kendisinin Hz. Ali soyundan geldiğini ve Şii düşünce ve eylemlerinin ön plana çıkmasıyla Osmanlı ve Memlûk Devletleri tarafından rahatsızlıkla karşılanınca buradan Ak-Koyunlu Devleti hâkimi olan Uzun Hasan'ın sınırları içerisinde olan Diyarbakır'a geçmiştir. Şeyh Cüneyd hayatı boyunca Türkmen kabilelerini Şiiliği kullanarak siyasi bir bütünlük sağlamayı başarmıştır.¹⁸⁰

1.1.3. Şeyh Cüneyd'in Memlûk ve Osmanlılarla İlişkileri

Şeyh Cüneyd yeni mensuplarıyla birlikte Anadolu'da yer bulamayınca Memlûk Sultanı Çakmak'a bağlı olan Suriye'ye geçerek Osmanlı tehlikesinden kurtulmuştur. İskenderun körfezinde Cebel Arus denilen bir dağda oraların hâkimi

¹⁷⁷ Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, 367.

¹⁷⁸ Salih Akyel, "Zülküf Şimşek, Klasik Kaynaklara Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Meydana Gelen Kızılbaş Ayaklanmaları", *Tarih okulu Dergisi*, 19, (2014), 116.

¹⁷⁹ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 15-16.

¹⁸⁰ Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, 27-28.

İbn-i Bilal'den haçlılardan kalma yıkık bir yeri kiralayıp burasını Tekke olarak kullanmaya karar vermiş, kaleyi tekke olarak kullanılabilir kadar tamir ettirmiştir.¹⁸¹ Burada kendi propagandasını ve tarikatını yaymak için uğraş içine girdi. Antakya, Kilis, Antep ve Maraş taraflarında özellikle geniş bir propaganda faaliyetine başladı ve çevresine büyük bir mürit kitlesi topladı.¹⁸²

Irak, Suriye ve Osmanlı ülkesindeki birçok müridi buraya gelerek Şeyh Cüneyd etrafında toplanmaya başladılar ve bunlar arasında, 1416 yılında Rumeli'de I. Mehmet tarafından zorla bastırılan isyan hareketinin lideri Şeyh Bedreddin'in eski mensupları da bulunmaktaydı. Sayısı gittikçe artan Safevi tarikat mensuplarının tahrikleri ve etrafa zarar vermeleri Halep'teki Mevlana Ahmet Bekri, Abdülkerim Halife, Şeyh Zeynüddin Hâfîve diğer Sünnî itikadı olan Şeyh'leri rahatsız olunca Mısır sultanına haber göndermek ile durumu “*Senin vilayetinde Deccal zahir oldu*” dediler.¹⁸³

Bunun yanında ülkelerinde yabancı bir fesatçının dolaştığından ve insanları itikadı olarak rahatsız edildiğinden bahsedilmiştir. Bunun üzerine Memlûk Sultanı Çakmak'ın talimatıyla Şeyh Cüneyd'in askerler tarafından yakalanması için Halep valisine haber göndererek yakalanmasını emretmiştir ve hasta olan vali yerine vekili askerleriyle birlikte Cüneyd'in üzerine harekete geçmiştir. İki taraf arasındaki mücadeleden sonra Şeyh Cüneyd'in yetmiş adamı öldürülmüş ve kendisi de kuzeye kaçmaya başlamış yolda Kürt ve Türk aşiretleri tarafından önü kesilip müritlerinin öldürülmesi sonucu Şeyh'in sayısı oldukça azalmaya başlamıştır. Neredeyse yalnız başına kalacak kadar sayısı azalınca Osmanlı'ya bağlı Karadeniz kıyısındaki Canik'e (Samsun Bölgesi) yetişebilmiştir.¹⁸⁴

Suriye'den çıkarılma hadisesi ve buna benzer olayları tam bilinmemekle birlikte 1453 yılına tekabül etmektedir. Çünkü Memlûk Sultanı 1453 yılında vefat etmiştir. Canik'te uzun süre kalabilmeyi başarıp burada ateşli ve sadık taraftarlar edinmeye başlamıştır. Canik'in merkezi Şeyh Cüneyd'i iyi karşılamış ve buna bağlı olarak Canik valisi Mehmed Bey şeyhin planlarına ses çıkarmamıştır.¹⁸⁵ Şeyh

¹⁸¹ Derviş Ahmed Âşıkî, *Âşık Paşazâde Tarihi*, 336.

¹⁸² Yazıcı, “Cüneyd-i Safevi”, 124.

¹⁸³ Derviş Ahmed Âşıkî, *Âşık Paşazâde Tarihi*, 336.

¹⁸⁴ Derviş Ahmed Âşıkî, *Âşık Paşazâde Tarihi*, 336-337; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 19.

¹⁸⁵ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 19-20.

Cüneyd, Anadolu Türklerinden önemli bir kısmını Safevi tarikatına bağlamada başarılı olmuştur. Dolaştığı köylüler ve göçebeler arasında Şiiliğe eğilimli birçok kesim ile karşılaşmış ve uzun yıllar kaldığı Anadolu'da birçok müridi toplayabilmiştir.¹⁸⁶ Şeyh Cüneyd Erdebil'den çıkarıldıktan sonra hangi yollardan ve nasıl Anadolu'ya geldiği pek bilinmemekle birlikte ilk izlerini Osmanlı topraklarında görmekteyiz. Düşmanı Cihanşah'ın başkenti Tebriz'den gelemeyeceğine göre Van gölünü güneyde bırakarak Karabağ ve Ermenistan üzerinden Anadolu'ya geldiği kuvvetli ihtimaller arasında yer almaktadır. Osmanlı hanedanının Safevi şeyhlerine karşı iyi davrandığını ve onlara hediyeler gönderdiğini biliyoruz.¹⁸⁷

Osmanlı topraklarına girdiği gibi müritleriyle birlikte hediyeler hazırlatıp II. Murad'a (1421-1444) Seccade, Kur'an ve Tespih göndererek ülkesinde kalacak bir yer ve ibadetini yapmak için elçi gönderdiğinden daha önce bahsetmiştik ve yer olarak da Kurtbeli'ni istediğini daha önce belirtmiştik. Bunu Osmanlı padişahı ise reddetmiştir. Bunun üzerine Şeyh Cüneyd, Osmanlı ülkesini terk etmek zorunda olduğu kanaatine vararak o zaman Osmanlılara tabi olmayan pek az beyliklerden biri olan (1449) Karaman'a geçmeye karar vermiştir. Şeyh Cüneyd, Konya'da bulunduğu sıralarda XIII. Yüzyılda yapılmış olan Konyalı Şeyh Sadreddin Konevi'nin tarafından kurulan tekke de misafir olarak kalmaya başlamıştır.¹⁸⁸

Ancak burada da çok fazla kalmamış ve burada Fatih'in hocası da olan Hayreddin Efendi'yi bulmuş ve bu sırada tekkenin Şeyh'i ve Zeyniyye tarikatının Anadolu'daki temsilcisi olan Şeyh Abdullatif-i Kudsi, onun kanaatlerini ve fikirlerini iyi bildiği için zaviyede kalmadığı ve hatta kendi evine çekildiği söylenmiştir. Aralarındaki irtibatı ise Hayreddin Efendi sağlıyordu. Nihayetinde bir araya geldiklerinde dini sohbet ettiler ve Muhyiddin-i İbn-i Arabi ile Sadreddin Konevi'nin eserlerini istinsah etmek üzere kâtiplerine vermişler ve yaklaşık olarak bir ay sonra tekrar buluştuklarında ise Cüneyd kendi mezhep ve inancına göre Kur'an'ı açıklamaya çalışınca aralarında tartışma çıkmıştır.¹⁸⁹

Bunun neticesinde Cüneyd'i neredeyse kâfirlikle suçlamaya başlayınca burada daha fazla kalamayacağını anlayan Cüneyd sabah şafağıyla birlikte Konya'yı

¹⁸⁶ Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, 28.

¹⁸⁷ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 16-17.

¹⁸⁸ Derviş Ahmed Âşıkî, *Âşık Paşazâde Tarihi*, 335.

¹⁸⁹ Yazıcı, "Cüneyd-i Safevi", 124.

terk ederek Toros Dağları etrafındaki Varsak Türkleri arasında taraftar toplamak maksadıyla gitti.¹⁹⁰(Taşeli - İçel) Varsak Türklerinin bu kabileleri yüzyıl sonra bile Safevi Tarikatı'nın hâkimiyetine taraftar idiler. Buradan da anlaşılacağı gibi Şah İsmail'i destekleyen beyler ve gruplar arasında Varsakların da yer alması, onların Cüneyd'e ve Safevi tarikatına nasıl bağlandığının bir kanıtıdır.¹⁹¹ Şeyh Abdullatif, Cüneyd'i kolayca elinden kaçırmak istemiyordu bu sebepten Şii olmayan ve din işlerinden ziyade dünya işlerine ehemmiyet veren Karaman hükümdarı İbrahim Bey'i Şeyh Cüneyd'in tahrirlerinden ve hareketlerinden haberdar etmiştir. Bunun üzerine İbrahim Bey, Varsak Türkmen aşiretlerine Şeyh Cüneyd'in yakalanarak hapsedilmesini emretmiştir.¹⁹²

Bunun üzerine Şeyh Cüneyd, buradan da kendine yer bulamayınca kaçmaya karar vermiştir. Halep'e gelen Şeyh Cüneyd burada kendisine yer aramaya başlayıp Ursuz Dağı'na yerleşerek bir kaleyi ele geçirip burada faaliyetlerine başlamıştır.¹⁹³ Burada irşat faaliyetlerini sürdürürken Şeyh Cüneyd, bu sefer de civardaki Sünni halkın rahatsız olduğunu ve durumu Memlûk hükümdarına şikâyet edince buradan da kaçmaya karar veren Şeyh Cüneyd, Canik tarafına gidip faaliyetlerini orada sürdürmeye karar vermiştir.¹⁹⁴ Cüneyd'in Anadolu'daki faaliyetleri sonradan kurulacak olan Safevi Devleti'nin geleceğine yön vermesi açısından çok önemlidir. Şeyh Cüneyd'in bu bölgede yapmış olduğu faaliyetler sonucunda birçok Türkmen aşiretini kendi tarikatına bağlayarak Anadolu'da önemli sayıda taraftar toplamayı başarmıştır.¹⁹⁵

Şeyh Cüneyd Canik'e gidince 1422 yılından beri Osmanlı'nın elinde olan ve Canik Valisi Mehmet Bey'in Cüneyd'e fazla ses çıkarmaması rahat hareket etmesine ortam sağlamıştır. Safevilerin kuruluşunda da yer alan Çepni Türkmenleri ile burada temas kurarak, birçok müridi kendisine bağladığı söylenmektedir. Şeyh Cüneyd

¹⁹⁰ Derviş Ahmed Âşıkî, *Âşık Paşazâde Tarihi*,336.

¹⁹¹ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 26.

¹⁹² Hınz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 18; Derviş Ahmed Âşıkî, *Âşık Paşazâde Tarihi*,336.

¹⁹³ Derviş Ahmed Âşıkî, *Âşık Paşazâde Tarihi*, 336; Şükürov, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri*,53.

¹⁹⁴ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 26-27.

¹⁹⁵ Akyel, “Zülküf Şimşek, Klasik Kaynaklara Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Meydana Gelen Kızılbaş Ayaklanmaları”, 117.

tarafklarına da beni “*isteyenler beni Canik'te bulsun*” demiştir.¹⁹⁶ Şeyh Canik'te bir strateji değişikliğine giderek Gayri Müslim olan Trabzon Rum İmparatorluğu'na fiili gazaya girişerek saldırıda bulunmuştur.¹⁹⁷ Şeyh, Trabzon Rum İmparatorluğunu ele geçirerek yıkıntıları üzerinde kendi hesabına ve aklından hiç gitmeyen bir devlet kurma fikri vardı. Osmanlı Devleti, Karaman ve Suriye gibi Müslüman Devletleri'nde bir şey elde edemeyince bu sefer mukaddes bir cihat yapması için önünde bir engel yoktu ve bu sefer ki hareketi Müslüman devletler tarafından fazla dikkate alınmamıştı ve Cüneyd birkaç binlik silahlı bir taraftar kuvvetiyle birlikte dağılmış olan ve Komnen sülalesi arasındaki anlaşmazlık ve geçirimsizlik yüzünden Trabzon kalesine saldırmak pek gülünç bir durum olsa gerekti ki; diğer Müslüman devletler Trabzon Devleti'nin güçsüzlüğünü biliyordu. Bu durumdan faydalanarak Şeyh Cüneyd, 1456 yılında Trabzon Kalesi'ne akın etti. Bu akın hakkında pek fazla bilgi bilinmemekle birlikte Bizans Tarihçisi Halkokondil etraflıca bilgi vermektedir. Şeyh'in akınını haber alan Kalo İonnes kuvvetlerini toplayarak Kordile (Alça- Kale) denilen Aya Fokas manastırına kadar ilerledi. Aynı zamanda Rum donanması da kara ordusuyla birlikte hareket etmek için kıyı boyunca yelken açtı. Bu kuşatma altında İmparator'a sadece Mesochaldion Prensi Pansebastos Alexander yardım edebilmiştir. Bu Prens kara ordusunu komuta ediyordu. İmparator'da donanmanın başına geçmişti.¹⁹⁸

Yapılan savaşta Kral ağır bir yenilgiye uğramıştır. Cüneyd Trabzon'u kuşatmıştır. Bu sırada Trabzon surları içinde çıkan bir yangın kuşatılanları zor duruma düşürmüştü. Ancak bu arada Fatih kendi ülkesine haraç veren bir ülkeye saldırdığı için Şehzade Beyazıd adına Amasya'yı yöneten hudut beyi Hızır Bey'in hemen aynı günlerde Fatih Mehmet'ten Trabzon'a taarruz emri almış olacak ki Cüneyd, kuşatmayı kaldırarak ve yeni yerler edinmek için harekete geçmiştir. İmparator'un ise yiyecek sıkıntısı ve bulaşıcı hastalıklarla başı belaya girecek ki son müstakil Rum devletine de el atan Osmanlı İmparatoru'na her yıl 300 altın vergi vermeyi kabul etmiştir.¹⁹⁹

¹⁹⁶ Derviş Ahmed Âşıkî, *Âşık Paşazâde Tarihi*,336; Şükürov, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri*, 54.

¹⁹⁷ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 27.

¹⁹⁸ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 20-21.

¹⁹⁹ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 21.

Bundan dolayı Trabzon'un Safevi şeyhinin eline geçmesi beklenmedik bir şekilde Amasya'dan gelen Osmanlı valisinin gelişini duyan şeyhin kuşatmasını engellenmiş olup, Ak-Koyunlu Uzun Hasan'ın yanına sığınmaya karar vermiştir.²⁰⁰

Şeyh Cüneyd ise kendisine en uygun olan yerin Anadolu'da güçlenmeye başlayan Ak-Koyunlu Devleti'nin toprakları olan Diyarbakır olduğu kanaatine varmıştır. Uzun Hasan'ın Kara-Koyunlularla olan mücadelesini bilen Şeyh Cüneyd, burada Uzun Hasan'ı ikna ederek Cihanşah'a karşı beraber hareket ederek ona yardım edeceğini söylemiştir.²⁰¹

1.1.4. Şeyh Cüneyd'in Ak-Koyunlularla İlişkileri

Bu dönemde Erdebil tekkesinde Cafer'in şeyh ilan edilmesiyle birlikte Şeyh Cüneyd Şiilik ve Rafizilik fikirlerini ortaya atmış ve bunun neticesinde amcası ile arası açılmıştır. Böylece Şeyh Cüneyd Arran, Azerbaycan ve Doğu Anadolu bölgelerinde göçebe Türkmen oymakları arasında telkinlere başlamıştır. Şeyh Cüneyd dini otoritenin yanında maddi gücü yani saltanatı da aramıştır. Bu dönemde güçlü bir otorite kurmuş olan Kara-Koyunlu hükümdarı Cihanşah, yakın dostu Şeyh Cafer'in uyarılarıyla birlikte Cüneyd'e güçlerini dağıtmasını emretmiştir.²⁰²

Cihanşah, Şeyh Cüneyd'e bir mektup yazarak; *“Benim mektubum sana ulaştığı zaman etrafında olan insanları sohbetinden uzak tut ve onları dağıt ve bulunduğun yerde afiyet üzerine kal ve sûfileri etrafında toplamayı bırak. Mabedinde cahilce ve kötü taleplerde bulunup günaha girme kendini saltanat hırsından alıkoy ve kendine başka bir devlet bul ve İki taraf arasında haksız yere binlerce kan dökülmesin”* demiştir.²⁰³

Bu mektup Şeyh Cüneyd'e ulaştığında o da Cihanşah'a cevap olarak *“Ben şimdi atalarımın başkentinde bir köşede bulunmaktayım ve insanlarla ibadet ile meşgulüm ve asla benim hiçbir ülkede ve köşede daî'm (propagandacım) bulunmamış ve yoktur. Beni kendi halime bırakın, biz sana hiçbir zaman düşman değiliz. Benim etrafımda toplananlar kendi akıbetinden ve beslenmesinden endişelidirler. Diğerini de sen*

²⁰⁰ Şükürova, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri*, 54.

²⁰¹ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 22.

²⁰² Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, 26.

²⁰³ Anonim, *Alem Âra-yı Şah İsmail*, Hızl, Asgar Muntazırsahib, (Tahran 1391), 22-23.

bilirsin.” diye Cihanşah’ın mektubuna cevap vermiştir.²⁰⁴ Bu mektup Cihanşah’a ulaşınca o da devlet erkânını toplayıp istişare yaptı ve Şeyh Cüneyd’in doğru söylediğini ifade ederek onun aklında devlet kurma fikrinin olmadığını söylemiştir.²⁰⁵ İki yıl aradan geçmeden Kara-Koyunlu casuslar Erbil tekkesinin önemli bir güce ulaştığını Cihanşah’a rapor edince Cihanşah tekrardan Şeyh Cüneyd’e bir mektup yazmıştır. Mektupta; “*Ben her ne kadar seni yasaklayıp etrafına adam toplamak hususunda seni men ettiysem de buna uymadın. Sen sanki bu kadar büyük bir lezzeti hangi devlette alacaksın. Benim emrim ile askerlerim Erdebil’e girecekler ve orayı harap edecekler ve belki ölüm sana da ulaşacaktır.*”²⁰⁶ Bunun üzerine Şeyh Cüneyd etrafındaki müritleri ile Diyarbakır’a Uzun Hasan Bey’in yanına gitmeye karar vermiştir. Uzun Hasan Bey, Şeyh Cüneyd’i şehre bir menzil kala görerek atından inip saygıyla karşılamıştır. Ak-Koyunlu-Safevi ilişkileri bu karşılaşmadan sonra başlamıştır.²⁰⁷

Uzun Hasan Bey onun müritlerine birçok izzet ve ikramda bulundu ve Şeyh Cüneyd orada üç yıl kalmıştır. Uzun Hasan Erdebil Safevî Şeyhi’ne kız kardeşini vererek²⁰⁸ bunların manevî nüfuzundan yararlanma yoluna gitmiştir. Uzun Hasan, Kara-Koyunlu hükümdarı Cihanşâh’la zorlu bir mücadeleye girmişti. Bu ortamda, kız kardeşi Hatice Begüm’ü Şeyh Cüneyd’le evlendirerek onun taraftarlarının sempatisini kazanmaya çalışmıştır.²⁰⁹ Üç yıl sonra Şeyh Cüneyd müritlerini alarak Erdebil taraflarına doğru yola çıkmıştır.²¹⁰ Ak-Koyunlu Devleti Uzun Hasan döneminde en güçlü devrini yaşamaktaydı. Uzun Hasan Devlet idaresinde her Tebaa’dan insan olmasına önem verirdi. Bu devirde Din âlimleri sarayda ağırlanıp Padişah sofrasında ve meşveret meclisinde yer almaya başlamıştır. Bundan dolayı Şah İsmail’in Babası Şeyh Haydar ile Dedesi Şeyh Cüneyd bu meclislerde otururken toplumların padişaha ve saraya ilgi, alakasını gördükten sonra tarikat fikrinden çok

²⁰⁴ Anonim, *Alem Âra-yı Şah İsmail*,23.

²⁰⁵ Anonim, *Alem Âra-yı Şah İsmail*,23.

²⁰⁶ Anonim, *Alem Âra-yı Şah İsmail*, 24.

²⁰⁷ Anonim, *Alem Âra-yı Şah İsmail*, 24; Şeyh Cüneyd’in Ak-Koyunlularla ilk münasebeti Aşık Paşazâde’de ise şu şekildedir; “*Uzun Hasan Şeyh Cüneyd’i tuttu. Cüneyd, ‘Cihanşah gibi düşmanın varken beni niçin tutarsın? Benim silahlı yirmi bin Süfî’ye gücüm yeter; Bende sana yardımcı olayım’ dedi. Uzun Hasan’ın kız kardeşini aldı ve Erdebil’e gitti.*” Derviş Ahmed Âşîki, *Âşık Paşazâde Tarihi*,337.

²⁰⁸ Anonim, *Alem Âra-yı Şah İsmail*,24.

²⁰⁹ Paydaş,*Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, 110.

²¹⁰ Macit, *Muhammed Muhsin Müstevvi’nin Zübdetü’t Tevarih’i*, 25; Bazı kaynaklar Şeyh Cüneyd’in burada 4 yıl kaldığını nakletmişlerdir. Bkz. Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü’t-Tevarih*,395.

siyasi amaçlara yönelip bu şekilde ön plana çıkmaya karar vermişlerdir. Şeyh Cüneyd, Erdebil'den Kara-Koyunlular tarafından çıkarılmasından sonra Anadolu'ya Karaman eyaletinin başkenti olan Konya'ya geldikten sonra burada kendisinin Hz. Ali soyundan geldiğini Şii düşünce ve söylemlerini yaymaya başlayınca Memlûk ve Osmanlı Devletleri arasında rahatsızlıklar çıkmaya başladı. Safevi ailesinin şeyhlik sürecinden şahlığa geçiş süreci Şeyh Cüneyd zamanında başladığı söylenmektedir.²¹¹ Birçok kaynakta Cüneyd'in Anadolu'ya gelişi konusunda tatminkâr bir bilgiye sahip olmamakla birlikte neredeyse kaynaklar buraya gelince susmaktadır.²¹²

Tarihte ilk defa Safevilerde Şiilik, Şeyh Cüneyd'le birlikte ortaya çıkmaya başlamış ve Şiiliğe bu dönemde sempati duyulmuştur. Bununla birlikte siyasi emellerinin gerçekleşmesi konusunda bu fikrin kendisine önemli bir avantaj sağlayacağını düşünmüştür.²¹³ Cafer ile yeğeni Şeyh Cüneyd arasındaki farklılıkların temelinde Cüneyd'in Şii ağırlıklı bir propaganda yapmasına rağmen Cafer'in ise şeyhliğin gerektirdiği gibi Sünni görüşünü benimsemekteydi. Bununla birlikte Cüneyd şeyhliğin gerektirdiği zahit yaşam tarzından uzaklaşıp Padişahlara ait hayat tarzını yaşamayı istemekteydi. Amcası Cafer ise miras kalan dünya işlerinden uzak ve züht hayatının yer aldığı selef yolunu devam ettirmek istiyordu.²¹⁴ Uzun Hasan'la Şeyh Cüneyd'in buluşması hadisesi Yakın Şark tarihinin aydınlanması ve gelişmesinde önemli bir yere sahiptir. Bu buluşmaya bağlı hadiselerin iyice anlaşılması için Uzun Hasan'ın o zaman ki hâkimiyet sahasının bilinmesi gerekir. 1455-1460 arasındaki saha Şeyh Cüneyd ve Uzun Hasan'ın Anadolu'dan Doğu İran'da Horasan'a kadar hâkim olduğu bir zamanda karşılaşmışlardır. Uzun Hasan 1457'de 5000 kişiden oluşan ve hâkimiyeti münakaşa ile sürdüren bir kabile reisiydi.²¹⁵ Uzun Hasan, küçük bir beyliğin başına geçtikten sonra kendisinin şahsi kabiliyetiyle birlikte büyük bir imparatorluk kurmayı başarmıştır.²¹⁶ Böylece hem dini tarikat lideri olarak hem de devlet başkanı konumu olarak Safevi Devleti İslam

²¹¹ Şükürov, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri*, 49.

²¹² Gündüz, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, 34.

²¹³ Ahmet Yaşar Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Selçuklu Dönemi, Makaleler-Araştırmalar*, (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011), 86.

²¹⁴ Şükürov, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri*, 50.

²¹⁵ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 25-26.

²¹⁶ Bekir Sıtkı Baykal, Bekir Sıtkı, "Uzun Hasan'ın Osmanlılara Karşı Kati Mücadeleye Hazırlıkları ve Osmanlı Ak-Koyunlu Harbinin Başlaması", *Belleten*, 21, 82, (Nisan 1957). 272.

coğrafyasında ön plana çıkmasına zemin hazırlanmıştır. Uzun Hasan'la Şeyh Cüneyd'in ilk buluşmaları hakkında kaynaklar birbirinden çok farklıdır.²¹⁷ Türk Tarihçisi Âşık Paşazade'ye göre Uzun Hasan ilk zamanlarda Şeyhe karşı düşmanca davranmış hatta onu yakalatmıştır. Şeyh Cüneyd ortak düşman olan Cihanşah'a karşı müttefik olabileceğini anlattıktan sonra Uzun Hasan ona güvenebilmiştir.²¹⁸

Uzun Hasan ise Şeyh Cüneyd'i yanına alarak Kara-Koyunlulara karşı kendi gücünü artıracaklarını düşünmekteydi. Şeyh Cüneyd de burada kendine hareket alanı bulmuş olup hem kendi hâkimiyetini sağlamak hem de burada namını duyurmak için harekete geçmiştir. Ahsenü't-Tevarih'e göre ise Uzun Hasan Kara-Koyunlularla Şeyh Cüneyd arasındaki düşmanlığı bildiğinden Şeyh'e mektup göndererek dostluk ve saygı teminatı vermiştir.²¹⁹ İşin hakikatini anlamak zor olsa da Ahsenü't-Tevarih'in anlattığı buluşma olayı ağır basmaktadır. Uzun Hasan Şeyh Cüneyd'in gelişini öğrenince onu kabilesinin ileri gelenleriyle birlikte üç konak uzakta karşıladı ve atından inerek onu kucakladı ve hoş geldin dedi. Altı kapılı olan Diyarbakır'ın bir kapısından içeri girince Şeyh, şehrin siyah duvarları, mermer binaları, Kiliseleri ve ihtişamı görünce etkilenmiştir. Uzun Hasan'ın misafiri olarak burada kaldı. Safevi emir ve dervişlerinden her birine derecelerine göre onlara mevkiler vermiştir. Uzun Hasan Bey, Şeyh Cüneyd ile oldukça samimi olmuştur. Bundan sonra kız kardeşi Hadice Begüm'ü 1458 yılında isteyen Şeyh Cüneyd'e, Uzun Hasan Bey kendi kız kardeşi Hadice Begüm'ü de Şeyh Cüneyd'e vermiştir.²²⁰

Uzun Hasan'ın yükselmeye başladığı bir dönemde Şeyh Cüneyd ile buluşmuş ve bu buluşma Yakın Şark tarihinin gelişmesinde önemli bir yere sahiptir.²²¹ Ak-Koyunlular tarafından bir misafir gibi korunan Şeyh Cüneyd zamanın tarihi olaylarını dikkatlice takip ediyor ve bu olaylar daha çok Diyarbakır civarında meydana gelmiştir. Ahalisi Müslüman ve Müslümanların çoğunluğu Sünni olup, geri kalan ahali ise Hristiyan, Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşan bir şehirde Safevi tarikatının yayılması için yeterince elverişli bir coğrafyadır. Şeyh Cüneyd'de Uzun Hasan'ın izni ile Ak-Koyunlu toprağının her bir tarafına müritler kazanması

²¹⁷ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 26.

²¹⁸ Yazıcı, "Cüneyd-i Safevi", 124.

²¹⁹ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, 394-395

²²⁰ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 26-27; Yazıcı, "Cüneyd-i Safevi", 124.

²²¹ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 25.

vazifesiyle vekiller tayin ediyordu. Buna Şeyh Cüneyd'in Uzun Hasan'la olan akrabalığı da eklenince bölgede kolayca propaganda yapma imkânı buldu. Müritleri Uzun Hasan'a birçok zafer kazandırdılar.²²²

Uzun Hasan'ın Kara-Koyunlularla münasebetleri barışçıl ve diplomatik ilişkiler ile devam etmekteydi. Uzun Hasan halen yeteri kadar bir güce kavuşmadığından cesaretini toplamaya çalışıyordu ve savaş tekniklerinin yanında diplomatik atakları ve görüşmeleri Şeyh Cüneyd üzerinde derin etkiler bırakmaktaydı. Uzun Hasan 1458 yılında Gürcü prenslerini de içine alan ve Fatih'e karşı ittifakın imzalanmasından önce Gürcistan'a yapmış olduğu seferlerden sonra 1458 yılı sonlarında çok sevdiği Diyarbakır'da kışlağa çekildi. Şeyh Cüneyd de burada Ak-Koyunlu Türkmenlerinin savaş hikâyelerini dinliyor ve bu hikâyelerinden ziyadesiyle etkileniyordu. Şeyh Cüneyd üç yıllık bir aradan sonra eski maceralarını kafasından geçirmiş ki devlet olma fikri tekrar canlanmaya başlamıştır. Şeyh Cüneyd 1459 yılında gebe olan karısını Diyarbakır'da bırakarak yanında çok sayıdaki müritleriyle beraber Diyarbakır'dan ayrılmıştır. Şeyh Cüneyd, baba ocağı olan Savalan'ın karlı tepelerini, Büyük cami olan Erdebil'in meyve bahçelerini ve tarlalarını tekrar seyrediyordu. Şeyh'in Ak-Koyunlular hükümdarının kız kardeşi ile evlendiği dedikodusu her tarafa yayılmış ve itibarının artmasına faydası olmuştur.²²³

Bu evlilikten sonra Uzun Hasan'ın himayesinde tam bir nefes almış ve dış baskılardan kurtulmuştur. Böylece Şeyh Cüneyd'in geniş bir propaganda yayma alanı önüne açılmıştır.²²⁴ Şeyh Cüneyd tekrardan Erdebil'e yerleşmeye çalışsa da amcası Cafer durumu Cihanşah'a bildirince Erdebil'i terk etmeye mecbur kalmıştır. Kafkasya taraflarına gazve düzenlemeye çalışarak Şirvan Beyliği ile sorunlar yaşamaya başlamıştır. Nitekim 1460 yılında Şirvan'a yaptığı saldırı sırasında Uzun Hasan'ın yaptığı gibi Taberseran'a akın etti ve buradan Kafkas dağlarından inerek zengin Şirvan düzlüğünde Karabağ'da kışlağa girdi. Şirvan Hâkimi Şeyh Cüneyd'in bu akınını hoş görmemiş ve Şeyh'in ülkesini elinden alacağı şüphesi oluşmuştu ve Hasan Rumlu endişeye düşen Şirvan Hâkimi Halil Sultan'ın hediyelerle birlikte bir heyeti Şeyh'e gönderir. Ancak Amcası Erdebil'den Şirvanşah'a mektup göndererek

²²² Yazıcı, "Cüneyd-i Safevi", 124.

²²³ Yazıcı, "Cüneyd-i Safevi", 124.

²²⁴ Şükürov, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri*, 55.

yeğenin velayet davası değil de bir asi sıfatıyla hareket ettiğini ve hemen öldürülmesini istiyordu. Bu mektup üzerine Şirvanşah İlbahar'da sefere çıkmaya karar verir ve yardımcısı Taberistan Hâkimi Ebulmasum, bir yardımcı kıtası verecektir. Halil Sultan silaha başvurmadan bir elçi heyeti Şeyh'e göndermiştir. Fakat Şeyh bu teşebbüse elçiyi öldürerek cevap vermiştir. Şirvanşah'ta bizzat kendisi Başkenti Şemahi'den harekete geçerek Şeyh'in üzerine gitmiştir ve Şeyh kaçmak istediye de Kafkaslarda Elbrus Dağının batısında Karasu vadisinde etrafı çevrildi ve 4 Mart 1460 Perşembe günü vuku bulan muharebede Şeyh Cüneyd bir okla vurularak öldürülmüştür.²²⁵ Savaşın ilk anları hakkında bilgiler mevcut değildir. Sûfilerden birçok kimse katledilmiştir. Birçok ölüden sonra Şeyh Cüneyd de ölmüştür. Sûfiler Şeyh'in na'şını Erdebil'e götürdüler. Ve orada defin etmişlerdir. Şeyh'in oğlu Haydar, babasının irşat hizmetine devam etmiştir.²²⁶ Buna rağmen Erdebil sûfilere ölümünü kolay kolay kabullenmemekle birlikte, onun hakkında "öldü" kelimesini asla kullanmamışlardır. Ruzbihan Hunci ye göre, "sapıklar", "buzacağıya tapanlar", "şeytanın askerleri" gibi sıfatlarla andığı Anadolu Türkmenlerinin Şeyh Cüneyd'i ilah yerine koyduklarından bahsetmektedir.²²⁷

Şeyh Cüneyd Tarikat reisliğinin babadan oğula geçmesi ve bu dini topluluğu daha sonra siyasi bir birliktelik haline getirmesine yardımcı olmuş ve Tarikat Hacı Ali'nin torunu olan Şeyh Cüneyd zamanında tamamıyla Şii mezhebine bağlanmış ve siyasi amaçlar güden bir teşekkül halini almıştır.²²⁸

Bazı kaynaklarda ise her ne kadar Erdebil'e götürüldüğü söylene de Kurbal veya Kurnal denilen yerde defnedilmiş olma olasılığı yüksektir ve burası ziyaretgâh olmuştur. Böylece devlet kurma hayali ancak torunu Şah İsmail'e kalmıştır. İlk zamanlar Sünni olan Erdebil tarikatı Şeyh Cüneyd'in siyasi hedefleri doğrultusunda zaman içerisinde kendi itikadından sapmıştır.²²⁹ Şeyh Cüneyd hayatı boyunca Türkmen kabilelerini Şiiliği kullanarak siyasi bir bütünlük içinde toplamaya çalıştı.

²²⁵ Macit, *Muhammed Muhsin Müstevvi'nin Zübdetü't Tevarih'i*, 26. Yazıcı, "Cüneyd-i Safevi", 124.

²²⁶ *Alem Âra-yı Şah İsmail*, 25; Ayrıca Şeyh Cüneyd'in Kurbal veya Kurnal denilen bir yerde gömüldüğü de söylenmektedir. Bkz. Yazıcı, "Cüneyd-i Safevi", 124.

²²⁷ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 29.

²²⁸ Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, 27-28.

²²⁹ Togan, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, 367.

Buna rağmen Şeyh Cüneyd'in Şii olup olmadığı tam olarak bilinmemektedir.²³⁰ Şeyh Cüneyd'in ölümünden bir ay sonra, 1460 Nisan ayında Diyarbakır'da bir erkek çocuğu olmuştur. Bu çocuğa tam anlamıyla bir Şii adı olan Haydar ismi verilmiştir.²³¹ Uzun Hasan Kara-Koyunlularla mücadelesi sırasında Haydar Diyarbakır'da büyümeye devam ediyordu. Uzun Hasan, Şeyh Haydar'ı yanına aldı ve ona Erdebil çevresini bağışladı. Ayrıca Sultan Haydar'ın terbiyesini üzerine aldı.²³² Haydar, Tebriz Uzun Hasan'ın merkezi oluncaya kadar dokuz yaşına girmiştir. Şeyh Haydar babasının yerine geçmek için Diyarbakır'dan Erdebil'e doğru harekete geçmiştir. Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra Haydar'ın tarikatın başına geçmesi Safevi tarikatı müritlerinin dağılmasına ve tarikatla bağlarının gevşemesine neden olmamıştır. Şeyh Cüneyd'in vasiyetine uyarak çocuk yaşta olan Uzun Hasan'ın kız kardeşinden doğan oğlu Şeyh Haydar'ın etrafında toplanmaya başlamışlardır.²³³

Şeyh Cüneyd ve Uzun Hasan'ın aracılığıyla ilk defa Safevi ve Ak-Koyunlu Devleti arasında karşılıklı menfaate dayalı olarak ikili ilişkiler başladı ve Uzun Hasan döneminde ise daha çok Safevi'leri koruma ve kollama niteliğinde devam etmekteydi. Bu Ak-Koyunlu Yakup Bey zamanında da ilk dönemlerinde böyle devam etti. Fakat Şeyh Haydar'ın da babası Şeyh Cüneyd gibi devlet kurma hayali baş göstermeye başlayınca bu durum düşmanca bir hal almaya başlamıştır. Bu durum Yakup Bey ölünce de devam etmiş ve daha da artmaya başlamıştır.²³⁴

Şeyh Cüneyd, Safevi Tarikatı tarihinde siyasi isteklerini net olarak ortaya çıkaran ilk şeyh olarak tarihe geçmiştir. Bundan dolayı dolaştığı bölgelerde çok sayıda mürit toplamış ve onların inançlarına hitap ederek, onları kendi etrafında kolayca toplayabilmiştir. Anadolu'daki bu aşırı inançlı Türkmenler'in Cüneyd'e bağlılığı o kadar ilerlemişti ki, onun ölümünden sonra, Haydar dört veya beş yaşında olduğu sıralarda, Tokat civarında gerçek ismi Celâl olan biri "Şeyh Cüneyd" diye ortaya çıkmış ve etrafında yaklaşık olarak yirmi bin kişi toplayarak isyan etmişti. İsyana bastırıldıktan sonra, aynı şahıs II. Mehmet'in huzuruna getirilmiş ve Cüneyd'i

²³⁰ Faruk Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, (Ankara: TTK Yayınları, 1999), 10.

²³¹ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 35-36.

²³² *Alem Âra-yı Şah İsmail*, 26.

²³³ Şükürov, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri*, 58.

²³⁴ Kazım Paydaş, "Baysungur Döneminden Şah İsmail'in Ortaya Çıkışına Kadar Ak-Koyunlular'ın Safeviler ile Olan Münasebetleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 164, (2006), 119.

tanıyan kişiler tarafından Cüneyd olmadığı ortaya çıkınca serbest bırakılmıştır. Şeyh Cüneyd'in devrinden itibaren, tarikat şeyhine “*sultan*” lakabı da eklenmiştir. Dolayısıyla askerî bir topluluğun başında komutan olarak bazı bölgelere seferler yapan Cüneyd'e zamanla “*Şeyh Cüneyd*” denildiği gibi “*Sultan Cüneyd*” de denilmekteydi. Bu olaylardan da anlayacağımız gibi Cüneyd'in tarikatın başına geçmesi, Safevi Tarikatı'nda köklü bir değişiklikler meydana getirmiştir. Bu değişiklikler sadece inanç yönüyle kalmayıp, siyasi hayatta da kendisini göstermiştir.²³⁵ Cüneyd'in yarıda kalan devlet kurma isteği ancak torunu Şah İsmail tarafından gerçekleştirilebilmiştir.²³⁶

²³⁵ Şüküroğlu, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri*, 57.

²³⁶ Yazıcı, “Cüneyd-i Safevi”, 124.

İKİNCİ BÖLÜM

UZUN HASAN SONRASI AK-KOYUNLU VE SAFEVİ MÜNASEBETLERİ

2.1. SULTAN YAKUP DÖNEMİNDE AK-KOYUNLU VE SAFEVİLER ARASINDAKİ İLİŞKİLER

Uzun Hasan son yaptığı Gürcü seferinden dönerken hastalanıp yatağa düştü ve durumu o kadar ağırlaştı ki devlet işlerine bakamaz hale geldi. Karısı Selçuk Begüm ihtiyaten büyük oğluna haber göndererek onu Şiraz'dan getirtti. Halil, hemen babasının yanına gelerek onun emirlerini aldı. Uzun Hasan 06 Ocak 1478 yılında 54 yaşında iken öldü.²³⁷ Kendi tarafından daha önce vakfedilmiş olan Tebriz Nasriyye medresesine defnedildi.²³⁸

Sultan Yakup, kendisinden önce sekiz ay gibi kısa süren Hükümdarlık yapan abisi Sultan Halil ile mücadeleden sonra Ak-Koyunlu tahtına oturmuştur. Yakup Bey 1478 yılının bahar mevsiminde Diyarbakır'da kardeşine karşı başkaldırdı. Yakup Beyin çevresinde bulunan emirler de ona müdahil olmuşlardı. Bu haber Sultan'a ulaşınca Azerbaycan'a gitti. Kuşluk vaktinde Hoy Irmağı kenarında kardeşler arasında savaş oldu. İlk etapta Yakup Bey yenilgiye uğradı. Sultanın saygın emirlerinden birisi olan Osman Bey Miranşah, Yakup Bey'in ordusundaki iken Bayındır Beyin evinde konakladı. Ansızın olay tersine döndü. Sultanı atın üzerinde paramparça ettiler. Böylece zafer Yakup Bey'e nasip oldu.²³⁹

Yakup Bey daha sonra Şiraz'da başkaldıran Halil'in oğlu Elvend Bey'i ve İsfahan da ayaklanan Ak-Koyunlu ayanı Köse Hacı'nın isyanını bastırmıştır. Urfa'yı almak isteyen Memlûklere karşı önemli bir zafer kazanmış olup, Saltanatı boyunca genellikle iç çatışmalarla uğraşmıştır. 1486-1489 yılları arasında Gürcistan'a seferler düzenlemiş Ahiskave Hatun Kalelerini almıştır. Bu seferlerden bol ganimet elde etmiştir. Fakat babası Uzun Hasan'ın ona bıraktığı toprakları genişletememiştir.²⁴⁰

Ak-Koyunluların Safevilerle olan münasebetleri Uzun Hasan döneminde başlamış ve Şeyh Cüneyd'le karşılıklı çıkarlar içinde bu ilişkileri devam etmiştir.

²³⁷ Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emimi'si*, 59.

²³⁸ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 57.

²³⁹ Gaffari, *Tarih-i Cihan-ara*, 253-254.

²⁴⁰ Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emimi'si*, 4-5.

Daha çok Uzun Hasan döneminde Safevileri korumak ve kollamak niteliğini taşımaktaydı. Safeviler'e karşı takınılan bu tutum ve davranışlar Sultan Yakup döneminin başlarında da böyle devam etmişti. Fakat Şeyh Haydar'ın padişahlık ve devlet kurma fikri oluşmaya başlayınca düşmanca bir hale dönüştü. Bu düşmanca tavırlar Sultan Yakup'un ölümünden sonra daha da çok artarak devam etmiştir. Sultan Yakup iç karışıklıkların dışında Anadolu'da Şiiliği yaymaya çalışan Safevilerle de uğraşmak zorunda kalmıştır. Şeyh Haydar'ın giderek tehlikeli bir hale gelen siyasi ve askeri faaliyetleri karşısında çekinceleri artmaya başlamış ve bunu engellemeye çalışmıştır. Buna rağmen Şirvan Hâkimi Ferruh Yesar'a saldırması sonucunda Yakup Bey, Ferruh Yesar'a yardıma gitmiş ve Şeyh Haydar'ı öldürtmüş olup çocuklarını da İstahr kalesine hapsedirmek üzere göndermiştir.²⁴¹

Sultan Yakup'tan sonra Ak-Koyunlular karışıklık içine girdi. Ak-Koyunlu emirleri kendi başlarına hareket etmeye başladı ve daha sonra her bir şehzadeyi kendi aday olarak hükümdar olarak ilan etmeye başladılar. Böylece Ak-Koyunluların içine düştüğü bu iç karışıklıktan dolayı Safevi Devleti'nin kurulması kaçınılmaz oldu. Sultan Halil, babası Uzun Hasan'ın vefatından sonra Ak-Koyunlu hükümdarı oldu. Yeni hükümdar olan Halil, babasının sağlığında Bağdat hâkimi olup daha sonra zindana atılan Maksut Mirza'yı, Uğurlu Mehmed'i desteklemiş olduğu için öldürttü.²⁴² Bu olay Ak-Koyunlu tarihindeki ilk Osmanlı tarzındaki kardeş katli hadisesidir.²⁴³

Halil 1478 Ocak ayında Sahibabad meydanında Ak-Koyunlu tahtına oturduğunda yanında kardeşi Yakup oturuyordu. Yakup daha çok dayanamayarak annesi ile birlikte idare ettiği Diyarbakır'a doğru hareket etmiş ve burada abisine karşı ayaklanarak civar illerden asker yardımı alarak abisi Halil ile Yakup arasında 15 Temmuz 1478 yılında Marand civarında çıkan çarpışmada Halil hayatını kaybetti. Böylece 15 yaşındaki Yakup, Uzun Hasan'ın tahtına oturdu.²⁴⁴ Şeyh Cüneyd'in

²⁴¹ Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emimi'si*,5; Kazım Paydaş, "Baysungur Döneminden Şah İsmail'in Ortaya Çıkışına Kadar Ak-Koyunlular'ın Safeviler ile Olan Münasebetleri" 119.

²⁴² Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Ak-Koyunlular*,233; Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 122.

²⁴³ Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Ak-Koyunlular*,233; İlhan Erdem, "Ak-Koyunlu Devletini Meydana Getiren Aşiretler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, c. 6, S. 1, 1991, 233.

²⁴⁴ Halil Sultan ve Yakup Bey arasındaki mücadele hakkında geniş bilgi için bkz.:Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 125-128.

vefatından sonra geriye iki oğlu sağ kalmıştır. Onlardan birisi Çerkes kızından doğmuş olan Hâce Muhammed idi. Diğeri ise Şeyh Cüneyd'in ölümünden bir ay sonra Uzun Hasan'ın kız kardeşi Hatice Begüm'le olan evliliğinden doğan çocuktur.²⁴⁵ Bu çocuğa “*aslan*” anlamına gelen “*Haydar*” ismi verilmiştir. Ondan sonraki dokuz yıl boyunca bu çocuğun, yani Haydar'ın Uzun Hasan'ın himayesinde yetiştiği söylenmektedir.²⁴⁶

Şeyh Haydar ise Uzun Hasan'ın yeğeni olması nedeniyle, Şeyh Cüneyd ölünce yerine oğlunun geçmesini vasiyet etmesiyle birlikte müritleri, Şeyh Haydar'ın etrafında toplanıp asil olan şeyhi Safevi tarikat postuna oturtmak için Diyarbakır'dan Erdebil'e götürmüşlerdir. Haydar'ın tarikat merkezine gidip şeyhliğe oturduğu sıralarda tarikat işleri Şeyh Cafer tarafından yürütülmekteydi. Cafer, Haydar'a verilen değeri, her ne kadar kıskançlıkla karşılamış olsa da elinden bir şey gelmemekteydi. Eskiden beri Haydar'ın babası Şeyh Cüneyd, Ak-Koyunlu taraftarı olarak bilinmekteydi. Oysaki Şeyh Cafer bu süreçte önce Ak-Koyunluların ezeli rakibi olan Kara-Koyunlu Devleti'nin tarafını, sonra ise Timurîler'den Ebu Saîd tarafını tutmuştur. Bu tarihî düşmanlığı görmezden gelen Uzun Hasan'ın Şeyh Cafer'e, Haydar üzerinde hamilik hakkını da vermiştir. Bu hamilik durumu Şeyh Cafer'in vefatı ile birlikte sona ermiştir.²⁴⁷ Cüneyd vefat ettiği sıralarda halen bebek yaşta olan Şeyh Haydar, dayısı Uzun Hasan tarafından yetiştirilmiş ve tarikatın müritleri ise onu şeyh olarak benimsemişti. Bununla birlikte Sünni olan bir ülke ve padişahın yanında yetişen Şeyh Haydar Sünnilik dışı olan Şiiliği nasıl benimsediği ve bu dini terbiyeyi kimlerden aldığı konusu büyük bir belirsizliktir.²⁴⁸

Şeyh Haydar'a babasından şu üç miras kalmıştı: Tarikatın ruhani liderliği, Gazi sülûflerden oluşan ordu komutanlığı, Ak-Koyunlu yönetici ailesinin ona ve tekkeye gösterdiği itibar ve ihtimamdır.²⁴⁹ Uzun Hasan Bey, kızı Alemşah Begüm'ü Haydar'a verdi.²⁵⁰ Haydar uzun süre Hasan Bey'in yanında kaldı.²⁵¹ Bu evlilikten üç

²⁴⁵ Derviş Ahmed Âşıkî, *Âşık Paşazâde Tarihi*, 337.

²⁴⁶ *Alem Âra-yı Şah İsmail*, 26; Mustafa Ekinci, *Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Anadolu'daki Dinî ve Siyâsî Faaliyetleri* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997), 78.

²⁴⁷ Şükürova, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri*, 58-59.

²⁴⁸ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 29.

²⁴⁹ Reşat Öngören, “Sünni Bir Tarikattan Şii Bir Devlete: Safeviyye Tarikatı ve İran Safevî Devleti”, *Bilgi ve Hikmet*, 11, (1999), 85.

²⁵⁰ Budak Münşi Kazvini, *Cevahir 'ul-Ahbar*, 74.

oğlu dñnyaya geldi ve bunlardan biri Safevi Devleti'nin kurucusu İsmail de vardı. Şeyh Haydar'da babası gibi tarikat yerine devlet kurma fikri oluştuğu için ilk yılları müritlerinin sayılarını artırmak ve teşkilatını geliştirmekle geçmiştir. Haydar tarikatın başına geçtikten sonra günlerini ok, mızrak uçları, zırh ve kılıç yapmakla geçirdiğini ve özellikle Anadolu'dan gelen müritlerini ise devamlı olarak savaşa hazırladığını kaynaklar kaydetmektedir.²⁵²

Şeyh Haydar zamanında, yapılan devamlı ve müessir propagandalar ile Anadolu'daki tarikat mensupları çoğalmış ve bunlar nezir ve hediyeler ile Erdebil'deki şeyhlerini ziyaret etmeye devam etmişlerdir.²⁵³ Şeyh Haydar dönemi, Safevi Tarikatı açısından silahlanma devri olarak adlandırılmaktadır. Bu devirde Kızılbaşlık anlayışı ortaya çıkmış, ayrıca Kuzey Kafkasya Bölgesi'ne birkaç askeri sefer düzenlendiği söylenmektedir.²⁵⁴ Bu devirde Safevi Tarikatı'nın tamamen siyasileşip askerî bir orduya dönüştüğü görülmektedir. Şeyhliğinin ilk devrinden itibaren Haydar'ın kendisi de Erdebil'e akın eden bu ziyaretçilerden devamlı silâh taşıyan bir ordu oluşturma çabasındaydı. Tarikat ordusuna silâh temin etmek için şeyhin bizzat çalıştığı, kılıç ve kalkan imalatına özel önem verdiği söylenmektedir.²⁵⁵

Sultan Yakup, çoğu vaktini Sehend Yaylağında ve Tebriz Kışlağında geçirmiştir. Buradaki tüm zamanını eğlence ile geçirirdi. Sultan Yakup'un yanında şairlerde bulunmaktaydı.²⁵⁶ Sultan Yakup genel itibarıyla sakin biriydi ve onun zamanında bütün dikkatler devletin iç hâkimiyetine çevrilmiştir. Ülkenin hudutları Uzun Hasan'ın ölümünden sonraki gibi kalmıştır. 12 yıl süren hükümdarlığı esnasında hiçbir Avrupalı, devletini ziyaret etmediği için şahsiyeti hakkında, Uzun Hasan'da olduğu gibi açık bilgimiz yoktur.²⁵⁷ Kendisi şiir ve edebiyatla ilgilenerek birçok aydın insanı da sarayına çağırıp bunlardan fikir almıştır. Sultan Yakup Bey daima adaletli, merhametli ve kimseye zulüm etmezdi. Fakat bazı kimseler yaptıkları kötü işlerin sonuçlarını ona mal etmiş, bunun sonucu olarak da Tebaa Sultan'a karşı

²⁵¹ *Alem Âra-yı Şah İsmail*, 26; Macit, *Muhammed Muhsin Müstevvi'nin Zübdetü't Tevarih'i*, 26.

²⁵² Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emini'si*, 87; Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 30.

²⁵³ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 12.

²⁵⁴ Şükürov, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri*, 58.

²⁵⁵ İkinci, *Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Anadolu'daki Dinî ve Siyâsî Faaliyetleri*, 83.

²⁵⁶ Gaffari, *Tarih-i Cihan-ara*, 254.

²⁵⁷ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 79.

kötü hislere kapılmıştı.²⁵⁸ Siyasi bakımdan ise Şeyh Haydar'ın ayaklanması kendisi için büyük tehlike arz etmekteydi. Safevi Tarih yazarları, Yakup Bey'in Safevilere olan düşmanlığı sebebiyle gençliğine doyamadan vefat ettiğini iddia etmiştir. Yaşamının ömrüne bir kazancı olmamış ve kısa zaman içinde çocukları ve ailesi bertaraf edilip nesli ortadan kaldırılmıştır.²⁵⁹

Devletin ağırlık merkezini Tebriz başkent olmakla genel olarak İran teşkil etmeye başlamıştı. Onun ölümüyle birlikte Ak-Koyunlular hâkimiyetinin yavaş yavaş sona doğru ermesine sebep olmuştur.²⁶⁰

2.1.1. Şeyh Haydar'ın Faaliyetleri

Şeyh Cüneyd'in ölümünden sonra Safevi Tarikatı mensupları olan müritlerinde bir dağılma ve tarikat bağlarının gevşemesine sebep olmamıştır. Çünkü şeyhlerinin oğulları vardı ve müritlerde şeyhlerinin vasiyetine uyarak çocuk yaşta olmasına rağmen Uzun Hasan'ın kız kardeşinden doğan oğlu Şeyh Haydar etrafında toplanmaya başladılar. Şeyh Cüneyd'in başka çocukları olmasına rağmen; Haydar'ı halefi tayin etmesi anası tarafından asil olması ve aynı zamanda dayısı olan Uzun Hasan'dan gerektiği zaman destek ve himayesini isteyebilecekti. Uzun Hasan daha sonra Cihanşah'ı ve onun oğlu Hasan Ali'yi yenerek Kara-Koyunlu Devleti'ni ortadan kaldırarak geniş bir sahada bir imparatorluk kurmuştu. Uzun Hasan 1470 yıllarının başında, Erdebil'e gittiği zaman kendisiyle beraber henüz 9 yaşında olan ve Diyarbakır'da büyüyen ve ilk defa tarikat postuna oturacak olan yeğeni Şeyh Haydar'ı da götürdü ve Erdebil'de tarikat postuna oturarak babasının yerine resmen geçmiştir. Orada büyük amcası Şeyh Cafer olmasına rağmen Kara-Koyunlulara son veren Uzun Hasan olduğundan dolayı ses çıkartamamış hatta iyi geçinmeye çalışmıştır. Uzun Hasan merasimle yeğeni Şeyh Haydar'ı tarikat reisliği makamı olan tarikat postuna oturarak meşrutiyetini kabul ettirmiştir. Haydar'ı ise büyük amcası Cafer yetiştirmeye başlamış ve ilk olarak yıldızların geleceğini anlamak bilgisi olan ilm-i nucum'u (ilm-i nücum) öğrettiği söylenmektedir. Daha sonra büyük amcası Şeyh Cafer'in ölümüyle birlikte bu sıkıcı vesayet sona ermiş olacaktı. Fakat ne

²⁵⁸ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 146.

²⁵⁹ Macit, *Muhammed Muhsin Müstevvi'nin Zübdetü't Tevarih'i*, 27.

²⁶⁰ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 79.

zaman öldüğü tam olarak bilinmemektedir.²⁶¹ Şeyh Haydar ne kadar büyük şeyhlere soyu dayanıyorsa da kendisi o şeyhlerin yolunda gitmemiştir. Erdebil her zaman velayet erbabı ve hidayet ashabının sığınağı olmuştur.²⁶²

Uzun Hasan yeğeni ve aynı zamanda damadı olacak olan Haydar'ın tarikat ehli olarak yetişmesi arzusundaydı. Fakat Şeyh Haydar, orada kutsal kitap hakkında kalemini oynatacağına kılıcını oynattı.²⁶³ Şeyh Safiyyüddin ölmeden önce Şeyh Hacı Ali'yi kendisinin yerine halife olarak seçmiş ve Hacı Ali her zaman irşad yolunu seçmiştir. Halifelik zinciri Şeyh Haydar'ın babası olan Cüneyd'e geçince o irşad yolundan ayrılarak saltanat sevdasına düşmüştür. Şeyh Cüneyd'in ölümüyle birlikte Şeyh Haydar'ın yıldızı parlamış ve Anadolu'da birçok taraftar bulmuştur. Bu insanlar Şeyh Haydar'ın babası Şeyh Cüneyd'e ilah Şeyh Haydar'a da "ibnullah" diyecek kadar bağlanmışlardır.²⁶⁴

Şeyh Haydar'ın siyasi ve askeri faaliyetlerine başlamasını kaynaklar Şeyh Haydar'ın gördüğü bir rüyaya bağlamaktadır. Rüyasında; Hazret-i Emirül-Müminin ve İmam'ul-Müttakin ona "Ey oğul yakında senin sülbünden bir çocuk doğacak, âlemden kâfirleri atmak için buradan çıkın, sûfilerin ve müritlerin için bir taç yap" sonra Haydar uykusundan uyandı. Sûfileri yanına çağırdı ve onlardan başlarına bir taç yapmalarını istedi O taça Haydari ismi verildi. Ve onlara Kızılbaş lakabı verildi.²⁶⁵

Şeyh Haydar babasından farklı olarak müritlerini siyasi maksatlar için kullanacak bir ordu gibi de yetiştirmekteydi. Şeyh, müritleri için kabul ettirdiği üniforma bile yaptırmayı başarmıştır. Tarikat mensupları sırtlarına derviş entarisi, başlarına ise taç denilen Haydari sarık sararlardı. Taç beyaz bir tülbent üzerine sarılan sürahi biçiminde, yukarıya doğru gidildikçe de sivri olan on iki dilimli kırmızı bir kavuktur. Bu şekil Safeviliğin alevi akidesini ve mübarek olan on iki imamı temsil etmektedir. Bu başlığı kullananlara da Kızılbaş isminin verilmesi sarığın rengi ile ilgilidir.²⁶⁶ Erdebil'e gelen çok sayıda ziyaretçiden de anlaşılacağı gibi babasının fikirlerini yeniden yaymak kanaatindeydi. Şeyh Haydar'ın zamanında oluşturulan

²⁶¹ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 62.

²⁶² Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emîni'si*, 85.

²⁶³ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 65.

²⁶⁴ Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emîni'si*, 86-87.

²⁶⁵ *Alem Âra-yı Şah İsmail*, 26; Macit, *Muhammed Muhsin Müstevvi'nin Zübdetü't Tevarih'i*, 26,

²⁶⁶ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 65.

savaş birliklerinin uydukları esaslar arasında harekette beraberlik bütün müritlerinin tarikat şeyhlerine kalben bağlılığı en önde gelmektedir.²⁶⁷ Safevi tarikatının başına geçen Haydar, Kızılbaş terimini ilk olarak bu dönemde ortaya çıkarmıştır. Haydar'ın müritlerine giydirdiği on iki dilimli kızıl börk sayesinde artık ona bağlı olanlara Kızılbaş denilmeye başlanmıştır.²⁶⁸

Erdebil'e gelen ziyaretçiler Osmanlı'dan, Karaman ve Suriye'den gelmekteydi. Bütün bunların yanında Uzun Hasan ve Safeviler'i birbirine bağlayan bir diğer hadise ise; Uzun Hasan'ın kızı Türkmenler arasında Halime Begüm lakabıyla anılan kızı ile aynı yaşta olmaları muhtemel olan, Şeyh Haydar ile Uzun Hasan'ın hükümdarlığının sonuna doğru evlenmişlerdir. Siyasi bakımdan da mühim olan bu evlilikten üç çocuk dünyaya gelmiştir; Ali, İsmail ve İbrahim olmuştur. Şeyh Haydar babası gibi hazırlıklarına tüm hızıyla başlıyordu Anadolu ve diğer yerlerden gelen müritlerini iyi bir şekilde yetiştirerek geldikleri yerlere halife unvanı ile geri gönderip burada tarikatı yayıp şeyhlerine mal toplamakla görevlendirilmiştir. Ayrıca gidip gelirken sürekli hediyelerde şeyhlerine geldikleri yerlerden getirmekteydiler. Şeyh Haydar zamanında Erdebil'de Anadolu'luların oturduğu bir mahalle bile meydana gelmiştir.²⁶⁹

Zaten Selçuklular zamanından beri Anadolu'daki Türkmenler, buna beyleri dâhil kızıl börk giymekteydiler. Safevi Tarikatı'nın Anadolu'dan olan müritleri de Türk beylerinden ve köylülerinden oldukları için giydikleri börkün renginin kızıl olması doğaldır.²⁷⁰ Şeyh Haydar babası tarafından gerçekleşmeyen amacı her ne pahasına olursa olsun bırakmayacağı anlaşılmaktadır.²⁷¹

Kendisi Şirvanşah tarafından öldürülen babasının intikamını almak için kendisini ve müritlerini aralıksız ve eksiksiz olarak hazırlamaktaydı. Babasından ziyade müritlerini siyasi maksatlar için kullanacak bir ordu haline getirmeyi başarmıştır. Cesur olan, kılıç ve ok kullanmada ustalaşan Şeyh Haydar hazırlıklarını tamamladıktan sonra amacını gerçekleştirmek için harekete geçmeye karar

²⁶⁷ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 68.

²⁶⁸ Abdülbâki Gölpınarlı, "Kızıl-baş", *İA*. (İstanbul, 1965)6: 786.

²⁶⁹ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 12.

²⁷⁰ Faruk Sümer, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, (İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı, 1999) 1: 235.

²⁷¹ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 64-65.

vermiştir.²⁷² Şeyh Haydar'ın müritlerinin silahlanması ve tarikat ehlinin toplanması 1483 yılına kadar ilerlemişti. 22 yaşına gelen Şeyh Haydar ilk seferini Hristiyan Çerkeslere karşı yapmak için tereddüt etmemiş ve bunu yaparken de babası Şeyh Cüneyd'in izinden gitmiştir. Fakat Şeyh Haydar'ın Çerkeslere ulaşması için Şirvanşah'a ait olan, Hazar Denizi'nin batısından dağların deniz kıyısına çok yaklaştığı yerde bulunan Derbend'i geçmeden gitmek mümkün değildi. Bunun için Derbend'i geçmesi veya Şirvanşah Ferruh Yaser'den müsaade alması gerekiyordu. Şeyh Haydar ise Sultan Yakup'un yardımına başvurarak Şirvanşah'ın izin vermesi için yardım istemiştir. Sultan Yakup ise Şeyh'in Derbend'ten geçişine izin vermesi için Ferruh Yaser'e bir ferman yazarak, Şeyh'in geçişi için izin vermiştir. Şirvanşah'ı bu işin uzun süreceği ve Şirvan'ın yoksul insanların Haydar'ın zulmüne uğrayacağını bilerek ve istemeyerek de olsa bu müsaadeyi Sultan Yakup'un emrine uyarak vermek zorunda kalmıştır. Şeyh Haydar 10.000 kişi ile Çerkes toprakları üzerinde olan Derbend'i sağa sola zarar verip yağmalayarak geçti. Şeyh'in yaklaştığını duyan bazı Çerkes kabileleri geri çekildi ve diğerleri ise savaşımaya devam ettiler geriye kalanlar ise mukavemet etmek için hazırlandılar. Çerkeslerle yapılan savaşı Şeyh Haydar kazandı ve bu savaştan sonra ise Şeyh Haydar babasının intikamını almak için Şirvanşah Ferruh Yasar'a karşı bir akın yapma fikri doğmuştu. Müritleri bunu ileri bir tarihe alarak yeterince asker ve savaş malzemeleri bulmak için, istirahate ihtiyaçları olduklarını söyleyerek ileride savaşın yapılmasını şeyhe inandırabilmişlerdir.²⁷³

Bu fikirleri değerlendiren Şeyh Haydar müritlerinin bu fikirlerini uygun bularak 1483 sonbaharında tekrar Erdebil'e dönmeye karar vermiştir.²⁷⁴ Erdebil'e birçok ganimet, kız ve erkek çocuklarla birlikte güzel Çerkes, kız ve erkek çocuklarını halkına dağıttı.²⁷⁵

Müritlerine ise kazançlarını silah ve harp malzemeleri edinmek için harcamalarını emretmiştir.²⁷⁶ Bu savaştan başarı elde ederek ve çok sayıda esirle geri dönen Şeyh Haydar, 1487 tarihinde aynı bölgeye ikinci bir sefer daha yaparak ve bu

²⁷² Macit, *Muhammed Muhsin Müstevvi'nin Zübdetü't Tevarih'i*,26; Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 138.

²⁷³ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*,579.

²⁷⁴ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 69.

²⁷⁵ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*,582.

²⁷⁶ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 138.

seferden de yaklaşık altı bin civarında esirle birlikte geri dönmüştür.²⁷⁷ Ganimetlerin bir kısmı ve esirlerden oluşan erkek ve kızların bir kısmını Sultan Yakup'a ganimet olarak göndermiştir. Ertesi yıl ise tekrardan buna benzer bir akın yaparak ününü artırmayı başarmış ve bu başarısı çevresindeki Ak-Koyunlu hükümdarı Sultan Yakup ve Osmanlı Devleti Hükümdarı II. Beyazıd'ı tedirgin etmeye başlamıştı. Büyük Osmanlı Devleti için küçük olan ve sayısı giderek artan müritlerinin karışıklık çıkarabileceği endişesi oluşmuştu. Gerçekten de tarikatın bu kadar Anadolu'da yayılmasında ve gelişmesinde Beyazıd'ın gevşek idaresinin rolünün çok büyük olduğu söylenmektedir.²⁷⁸

Bu artık öyle bir hal almıştı ki Şii halk, artık neredeyse Sünni halka baskı yapmaya bile başlamıştı. Beyazıd bu şekildeki yönetimi neticesinde Anadolu'ya Şii tarikatının yayılması ve Safevi Devleti'nin kurulmasında Beyazıd'ın rolü büyük olmuştur. Artık Anadolu'da neredeyse Hz. Peygamber'in üstünde bir güç ve inançla Şeyh Haydar'a bağlanan sûfiler ve Şii tarikatı mensupları, şeyhlerinden artık büyük işler beklemeye başladılar. Şeyh Haydar'ın bu sefer başarıları ve cömertliği sayesinde ünü Anadolu ve Ak-Koyunlularda duyulmaya başlandı. Buna bağlı olarak her yerden maceracı ve hayalperest müritleri Şeyh Haydar'ın etrafında daha çok toplanmaya başladılar. Erdebil şehrinin Tebriz'e yakın olması ve bir gün bu kıvılcımın muhakkak olarak, Tebriz'de alevleneceğini ve bu kıvılcımın alevlenmeden söndürülmesi için Sultan Yakup sarayındaki bir toplantıda da Şeyh Haydar'ın akınlarından söz edilmeye başlayınca Sultan Yakup hemen haber göndererek Şeyh'in Tebriz'e gelmesini emretti.²⁷⁹

Şeyh Haydar 1487 yılında sırtında eski bir kaftan başında kirli bir takke koyarak yanındaki iki üç müridiyle beraber Tebriz'e geldi. Şah Hüseyin Celayir'in vakfında olan tekkeye yerleşti. Ak-Koyunluların emirleri ve ileri gelenleri de hayır duasını almak ve fikirlerinden faydalanmak için Şeyhin ziyaretine gitmişlerdir. Hatta Sultan Yakup bile ziyaretine giderek onu onurlandırdı.²⁸⁰ Şeyh Haydar, Sultan Yakup'un huzuruna geldi ve aralarında tartışmalı ve atışmalı konuşmalar yapıldı.

²⁷⁷ Ekinci, *Erdebil Tekkesi'nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Anadolu'daki Dinî ve Siyâsî Faaliyetleri*, 88.

²⁷⁸ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 13; Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emîni'si*, 88.

²⁷⁹ Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emîni'si*, 88.

²⁸⁰ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 139.

Sultan'ın yanındakiler bu konuşmaların sonucunda bile Haydar'ın Erdebil'den çıkarılması, savaşıma ve hâkimiyet fikrinden vazgeçmesini, Anadolu'da ki müritlerinden irtibatının kesilmesini istemişlerdir.²⁸¹

Bunların yapılmasını istemelerinin sebebi ise Şii müritlerin bir ayaklanmaya ve karışıklığa girmesinin kaçınılmaz olduğunu söylemişlerdir. Fakat Sultan Yakup, “*Bir Şeyh'in akınından ne olabilir? Bir derviş ne yapabilir?*” demiştir. Sultan eğer ondan şüpheleniyorsanız ve inanmıyorsanız, mutlak bir itaat ve yemin için bir Kur'an getirmiş ve Kadı Safiyyeddin İsa huzurunda kendisine yemin ettirilmiştir. Sultan böylece sözünden ve yemininden dönerse başının sarayımıza geleceğini şeyhe demiştir. Haydar, daha sonra serbest bırakılmıştır. O da hemen Erdebil'e huzur içinde geri döner ve yeminin ve sözlerinin kendisi için bir değeri yoktur.²⁸²

Bundan sonra ise korunan ve kollanan Şeyh Haydar'ın bundan sonraki hareketlerinde Ak-Koyunlular tarafından düşmanca bir tavır alarak Safevilere karşı iyi niyetlerini sürdürmemişlerdir. Daha sonra Halime Begüm'den doğacak olan oğlu ve Safevi Devleti'ni kuracak olan Şah İsmail 17 Temmuz 1487 de dünyaya gelmiştir.²⁸³ Bu arada Sultan Yakup ise Sahend yaylasına gitmiş ve 1487 Ağustos sonunda başkentine dönerken Tebriz Belediye Reisi tarafından şehirde veba çıktığını söyleyince Ucan'da kaldı. Tebriz'in veba ile uğraştığını teyit edince Sultan Yakup, güneye Kum şehrine gitmiş ve İsfahan'a yoluna devam etti. 4 Aralık'ta yine bu yoldan dönerek Ak-Koyunlular Kum' da kışlağa girdiler.²⁸⁴

2.1.2. Şeyh Haydar'ın İsyamı

Sultan Yakup, Kum şehrinde kışlağa çekildiği sıralarda Şeyh Haydar planlarını gerçekleştirmek için 1488 yılında annesi Hadice Begüm'ü Erdebil'den Çerkes gazası için Kum şehrine Sultan Yakup'un yanına izin vermesi için göndermiştir. Şeyh Haydar'ın annesi saray da haremde ağırlanmış ve Sultan Yakup'u ikna etmesi için büyük çaba sarf etmiş ve sonunda, Sultan Yakup yeminine güvenerek Şirvanşah Ferruh Yesar'a gönderdiği ferman da Şeyh Haydar'ın yapacağı cihatta şeyhe yardım etmesini istemiştir. Uzun Hasan'ın kız kardeşi ve Şeyh

²⁸¹ Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emimi'si*, 88.

²⁸² Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emimi'si*, 88.

²⁸³ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 70-71.

²⁸⁴ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 71.

Haydar'ın annesi izni alınca Erdebil'e döndü ve Şeyh Haydar'da da babasının hayali olan devlet ve hâkimiyet kurma fikri yeniden filizlendi. Bundan dolayı hazırlıklarına başladı. Müritleri ve uzak bölgelere gönderdiği halifelerini yanında toplamaya başladı. Özellikle de Hazar kıyısından Taliş ve Kafkasya'daki Karabağ'dan yanına emrinde hazır bir ordu toplatmayı başarmıştır. Onun etrafında toplanan insanların birçoğu bilgisiz ve cahil insanlardan oluşmaktaydı. Bunlar Aras nehrine ulaşarak ilerlemelerini sürdürmüş ve Kadü'l Kuzat'ın (Şeyh Ali Saveci) tımarı olan Berda havalisindeki Calpert civarına geldiklerinde burayı yağmalamaya başlamışlardır.²⁸⁵

Nehri geçtikten sonra Şirvanşah'a adamlarından birini göndererek Çerkeslere karşı cihat yapmak için geldiğini ve Sultan Yakup'un vermiş olduğu ferman gereği Derbend yolunu açarak İslam ordusuna yardım etmesini istemiştir. Aslında şeyhin hususi olarak bir adamını Şirvanşah'ı Ferruh Yesar'a göndermesindeki asıl amacı Şirvan hakkında bilgi almak ve ondan gelecek bilgi dâhilinde hareket etmek istiyordu.²⁸⁶ Nitekim burada herkes barış ortamında olduğu için askerleri istirahatte dağıtmıştı. Şah'ın yanında birkaç emiri ve saray memuru bulunmaktaydı. Haydar'ın casusu Şemahi'ye geldiği zaman, Şirvanşah'ın çocuklarının sünnet düğünü merasiminin olduğu söylemiştir. Mızrakların yerini flütler, kalkanların yerine ise zillerin sesi gelmekteydi.²⁸⁷

Şirvanşah, Haydar'ın elçisini kabul ettikten sonra, bu elçi ile birlikte kendi elçisi ve beraberinde savaş malzemeleri ve atlarla birlikte şeyhe gönderdi. Şeyh'in aslında casusluk için gönderdiği elçisi Şirvanşah'ının bir gaflet içinde olduğunu ve bu fırsatı kaçırmaması gerektiğini söylemiştir. Şah'ın elçisine kötü muamelede bulunup onun asıl buraya geliş amacının babasının intikamını almak olduğunu ve Şemahi şehrine gireceğini ve Şemahi'ye geleceği tarihi bile elçiye söyleyerek elçinin atını alarak yaya olarak Şah'a gönderdi. Aslında elçisinin yaya olarak göndermesinin en önemli sebebi belki ona karşı yapacağı savaşı öğrenmesine engel olmaktı. Nitekim de öyle oldu ve elçinin ancak şeyhin geleceği tarihten bir gün önce Şirvanşah'ın yanına varabilmiştir.²⁸⁸ Elçi'nin durumu Şah'a anlatması Şemahi'de büyük bir panik ve heyecanla karşılanmış ve şahın herhangi bir hazırlığının olmaması ve şeyhin ne

²⁸⁵ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 140.

²⁸⁶ Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emimi'si*, 89.

²⁸⁷ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 140.

²⁸⁸ Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emimi'si*, 89.

gibi kötülükleri yapabileceğinin bilinmesine rağmen hazırlıklarını yapamamıştı. Bu durumda Şeyh Haydar'ın zaferi kazanacağı açıktı. Ferruh Yesar haremını, eşyasını ve Şemahi halkını başkenti Şemahi'den çıkartarak buranın yakınındaki Gülistan Kalesi'ne göndermiş kendisi de şehri savunmak için az bir askerle Şemahi'de kalmıştır. Bir gün sonra Şeyh Haydar zırh kaplı olan mavi kaftanlı ve beyaz-kırmızı serpuşlu elbisesiyle Şemahi önüne gelmişti. Şirvanşah, şeyhe karşı direnmişse de daha fazla dayanamamış ve şeyh onları yenilgiye uğratarak Şemahi'ye girmiştir. Burada bulunanları kılıçtan geçirerek sayısızca zulüm yapıp burayı kan gölüne çevirdi.²⁸⁹ Haydar Buradan da harekete geçerek Gülistan kalesinin muhasarasına geçmiştir.²⁹⁰

Şeyh Haydar, Gülistan Kalesi'nin eteklerine gelerek burayı top ve mancınık atışına tuttu. Şirvanşah Ferruh Yesar, kalabalık ordusuna rağmen Haydar ile mücadele edemeyeceğini anlayınca Ak-Koyunlu Sultan Yakup'tan acele olarak yardım isteme yoluna gitti.²⁹¹ Şirvanşah'ın kayın biraderi Sultan Yakup'a yolladığı teferruatlı mektup sultanın eline Kum'da Güzel Dere ordugâhında geçmiştir. Sultan Yakup isyankâr şekilde hareket eden yeğenine karşı harekete geçmeye karar vermiş ve eşik ağası Veli Aka kumandasında ilk önce küçük bir taarruz birliği gönderdi. Kendisi de Sultaniye üzerinden Erdebil'e yürüdü.²⁹²

Saltanat kervanı 7 Haziran 1488'te Erdebil'e varınca buranın Hâkimi Ömer Bey Çakırlı sultanın huzuruna çıkarak Çakırlı askerlerinin durumunu anlatınca, askerlerinin bu tarlalardan geçerken verdikleri zararın saray gelirlerinden karşılanmasını emretmiştir. Bu arada Sultan Yakup, Hatice Begüm ve kızı Halimeyi şeyhin oğulları Ali, İsmail ve İbrahim hükümdarı ağırladılar. Bu sırada Veli Aka, Şeyh Haydar'ın bu durumu haber aldığını, korkusundan Şemahi'den çıkarak Ceban tarafına gittiğini ve Derbend tarafına yönelmekte olduğunu bildirdi. Bunun üzerine ise Ak-Koyunlular Erdebil'den Şirvan'a doğru harekete geçtiler.²⁹³ Bu esnada ise Şirvanşah'ın kâtibi, Sultan Yakup'un huzuruna çıkarak Şeyh Haydar'ın durumunu ve

²⁸⁹ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 140.

²⁹⁰ Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emîni'si*, 89; Hınz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 72.

²⁹¹ Macit, *Muhammed Muhsin Müstevvi'nin Zübdetü't Tevarih'i*, 26-27; Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 14.

²⁹² Hınz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 73.

²⁹³ Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emîni'si*, 90; Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 141.

neler yaptığını sultana anlatınca civardaki Şirvan kıtaları kumandanları Kiçi Bey civardaki âlim ve zahitlerin de yardımıyla Şirvan halkından oluşan 10000 kişilik bir orduyla Şeyh Haydar üzerine yürümeye karar verdiler. Fakat bunun ne zaman ve nerede yapacaklarını bildirmek üzere Gülistan Kalesi'ne bir mektupla haber gönderildi. Fakat mektup Gülistan Kale'sine ulaşmadan Şirvanşahların adamı Haydar'ın bir casusu tarafından tutularak götürdüğü haber Şeyh'e ulaştı. Şeyh Haydar ise durumu öğrenince kalenin önünden çekilerek hazır halde bekleyen Şirvanlıların ordusunu gafil avlamış ve önde gelen birliği yok etmeyi başarmıştır.²⁹⁴ Şirvanşah Ferruh Yesar ise şeyhin gelen ordu karşısında korktuğu ve onun için kuşatmayı kaldırdığını düşünerek o da intikamını almak için Şeyh Haydar'ın peşine düşmüştü. Fakat Şeyh Haydar'ın yardıma gelen orduyu yendiği haberi Şirvanşah'a gelince o da Solut (Sulut) kalesine sığınmaktan başka yapacak bir şeyi kalmamıştı. Şirvanşah'ın Solut (Solut) kalesine sığınmış olması onun kurtarılmasına sebep olmuştu, çünkü Gülistan kalesinde neredeyse düşmek üzere olan Şirvanşah'ı, Şirvan ordusu böylelikle Şeyh'i kalenin önünden çekmeyi başarmış ve Şirvanşah'ın da hayatı kurtarılmış oldu.²⁹⁵

Şeyh Haydar artık kazandığı bu seferle tam sevinmeye başladığı sıralarda Veli Aka, Van'dan Cevat'a ulaştı. Sultan Yakup'un ise büyük bir ordu ile Kür nehrini geçerek, üzerine doğru geldiği haberi üzerine düzensiz olan şeyhin ordusu ve Safevi şeyhi canını kurtarmak için askerleri ile birlikte Derbend'e kaçtı. Bu durumu öğrenen Sultan Yakup, Süleyman Biçen Bey ile Cihangir Oğlu İbrahim'in, Şeyh Haydar'ın kötülüklerinin sona ermesi için Şirvan'a hareket etmesini emretmiştir. 14 Haziran 1488 tarihinde Ak-Koyunlu askerleri Savalan Dağı eteklerinde hareket etmek için hazır duruma gelmiştir. Bu ordu daha sonra Savalan yaylağından hareket ederek Serat'a doğru ilerledi.²⁹⁶

Haydar'ın çekilmesinden sonra Solut kalesinden çıkmış olan Ferruh Yesar'ın da Türkmen ordusuna katıldığı anlaşılmaktadır. Bu şartlar altında artık pek fazla

²⁹⁴ Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emimi'si*, 90.

²⁹⁵ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 74.

²⁹⁶ Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emimi'si*, 90-91.

yapacağı bir şeyi kalmayan Şeyh Haydar, Derbend'den çıkarak yaklaşmakta olan düşmanı karşılamak üzere güneye doğru harekete geçmeye başlamıştır.²⁹⁷

2.1.3. Şeyh Haydar'ın Öldürülmesi

Ak-Koyunlu ordusu Şeyh Haydar'a karşı kesin bir sonuç almak için hareket ettiğinde Sultan Yakup Tebriz'e doğru yola çıkmış olup, Sehend civarında olan Ervane Dağı mıntikasına ulaşmış bulunuyordu.²⁹⁸ Bu sırada Süleyman Biçen'in ordusu da Kür Nehri'ni geçerek Şirvan'a yetişmişti. Süleyman Bey'e katılan Şirvan askerlerinin Şeyh Haydar'ın ordusu tarafından büyük bir korkuya maruz bırakıldıkları için biraz dinlenmelerini istemiştir. 9 Temmuz 1488 de iki taraf, Taberseran hududunda olan Elbruz dağı eteğinde Dartanat köyü yakınında savaşmaya başladılar. Haydar'ın müritleri savaş düzeni alarak beklemekteydiler. Şeyh daha güçlü durumda bir pozisyonda bulunmaktaydı ve Ak-Koyunlu ordusunun ancak 200-300 kişiye ulaşması mümkündü.²⁹⁹

Ak-Koyunlular ise ordusunu merkezini sağ ve sol kanat olarak savaş düzenini almıştır. Ak-Koyunluların yiğitçe saldırılarına karşılık olarak müritleride cesaretle karşılık veriyorlardı. Ak-Koyunlular'dan ilk önce Eşik ağası Veli Aka saldırıya geçerek savaşı başlattı. Bu sırada Süleyman Biçen ile Şeyh Haydar'ın birlikleri karşı karşıya geldiler. Şeyhin adamlarından olan Şamlu boyundan olan Hasan Aka Ustacalu, savaş esnasında Süleyman Bey'i görmüş ve onu Şeyh'e göstermiş ama Süleyman Bey'de şeyhi görünce hemen saldırıya geçti ve mızrak darbeleri ile Şeyh atından düştü. Şeyh Haydar tekrar toplanarak ordusunun başına geçmiş ve savaş tüm şiddeti ile devam ederken Ak-Koyunlu ordusunun sol kanadına saldıran Şeyh Haydar birçok kişiyi katletti. Diğer taraftan da Cihangir b. İbrahim büyük bir kahramanlık göstermekteydi. Şeyh Haydar'a nerden geldiği belli olmayan bir ok darbesiyle yaralanarak yere düştü. Fakat müritleri hemen onu aralarına alarak bir çember kurup kaçırmaya çalıştılar ise de Ak-Koyunlu askerleri ok ve mızraklarla saldırarak Şeyh Haydar'ın etrafındaki çemberi yarmayı başararak Şeyh Haydar'a ulaşabilmişlerdir. Sultan Yakup'un kapıcısı olan Ali Aka Kapucu Safevi Şeyh'inin kafasını gövdesinden

²⁹⁷ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 75.

²⁹⁸ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 142.

²⁹⁹ Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emimi'si*, 91.

kopararak Türkmen emirlerine gösterdi.³⁰⁰ Çok büyük kayıplar vermeye başlayan Kızılbaş sūfileri şeyhlerini kaybetmelerine rağmen ümitsizliğe kapılmadan benzeri görülmemiş bir şekilde savaşmaya devam etmiş ve birçoğu ölmüştür.³⁰¹

Türkmen emirleri kazanılan zaferi Sultan Yakup'a bildirmek için bir haberci ile beraber 16 Temmuz 1488 yılında Ervankuh yurdunda Sultan Yakup'a takdim edilmiştir. Sultan Yakup genellikle bir zaferden sonra düşman liderinin kesik başını bir başka hükümdara gönderme geleneğini pek uygulamamıştır.³⁰² Bazı kaynaklar kesik başının birkaç gün içinde Tebriz'de asılı kalarak teşhir edildikten sonra Şeyh Haydar'ın kesik başının annesine teslim edilmesini Sultan'ın emrettiği söylenmektedir.³⁰³ Bazı kaynaklarda ise Yakup'un emri ile Tebriz sokaklarında dolaştırıldığı ve hakaretle asıldı. Müritlerden birinin kafayı kaçırdığı ve 1502 yılında Şah İsmail'in Ak-Koyunlu Devleti'nin başkentine girdiği zaman kadar mum gibi sapsarı olan kafayı sakladığı ve Şah'a takdim ettiği söylenmiştir. Kafayı Şah İsmail'e getiren müridin bu bağlılığının mükâfatını cömertçe vermiştir.³⁰⁴

Kızılbaşlar Haydar'ın cesedini Taberseran vilayetinin Dehkendi kazasının Esfendiyar (Elfendiyar) köyünde defnetmişlerdir.³⁰⁵ Haydar'ın ölüm haberi diğer ülkelerde, özellikle de Osmanlı ülkesinde derin bir yankı uyandırmıştır. Sultan Yakup, Şeyh Haydar'ın ölümünü II. Bayezid'e mektup yazarak bildirmiş ve şeyhin bir intikam peşinde koşarak Şirvan'a saldırdığını belirtip, Şirvanşah'ın yardım talebi üzerine bu şer topluluğunu atmak için Süleyman Bey komutanlığında bir ordu gönderdiğini söylenmektedir. Harp esnasında şeyhin öldüğünü ve bu işin tüm İslâm dünyasına faydalı olacağını söylemiştir. Sultan Yakup'a gönderdiği cevap mektubunda bu durumdan memnuniyetini açıkça ifade eden II. Bayezid ise Haydar taraftarlarını sapık bir grup olarak görmüş ve onlara beddua etmiştir. Dolayısıyla II. Bayezid de kuvvetli bir orduya ve geniş bir ülkeye sâhip olmasına rağmen, Haydar'ın gittikçe artan siyasi faaliyetlerinden rahatsızlık duymuştur. Aslında aynı

³⁰⁰ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 75.

³⁰¹ Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emîni'si*, 91.

³⁰² Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 75-76.

³⁰³ Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emîni'si*, 92; Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 143.

³⁰⁴ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü 't-Tevarih*, 585; Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 76.

³⁰⁵ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 143.

günlerde tarikatın Anadolu'da geniş bir kitle bulmasında II. Bayezid'in gevşek tutumunun da olduğu söylenmektedir.³⁰⁶

Şeyh Haydar, Safevi Tarikatı açısından siyasi ve dini otoritenin tek merkezde toplanması açısından önemlidir. Uzun Hasan'ın kızı ile evliliği ise tarikatının nüfuz alanını genişleterek, bu aileye siyasi bir yetki de vermiştir. Haydar'ın çocukları artık dini bir otoritenin avantajını kullanmanın yanında, Ak-Koyunlu Padişahı Uzun Hasan'ın torunları olmalarından dolayı siyasi mefkûreyi de kabul etmiş oluyordular. Şeyh Haydar'ın ayaklanması Safevi ailesinin siyasi güç olarak ortaya çıkması ikinci çabası olarak kabul edilir. Şeyh Haydar'ın bu çabası da bir önceki çabası gibi başarısız olmuştur.³⁰⁷ Safevi Tarikatına bağlı topluluğuna Kızılbaş kelimesi Şeyh Haydar döneminde ortaya çıkmıştır. Çünkü “Kızılbaşlık” anlayışını, “Kızılbaş” adını, Kızılbaş giyim, kuşamını Safevi müritlerinin arasına koyan ilk şeyh, Haydardır. Bu “Kızılbaş” kelimesinin başlangıç tarihi, Haydar'ın Şirvan üzerine seferinden önceki döneme denk gelmektedir.³⁰⁸

Dolayısıyla Kızılbaş başlığı bu coğrafyada Şeyh Haydar devrinde kullanılmaya başlamış ve bu inanç sistemi bu tarihten sonra kurumsallaşmıştır. Bu ismi taşıyan grubu iki kısma ayırmak gerekecektir. Birincisi Safevi Devleti'nin kuruluşuna ve gelişmesine katkıda bulunan ve daha sonra bu devletin seyfiye sınıfını oluşturan vatandaş topluluğu, ikinci ise Anadolu'da Safeviler'e manevi olarak yakınlık duyan, içlerinde Hz. Ali ve Şah İsmail sevgisi taşıyan Safevi sempatizanı olan topluluktur. Birinci kategoride ki topluluğun, Safevi Devleti'nde kendisine hayat bulduğu ve Şîî düşüncesinin de etkisiyle doktrinleşmiş İsnâ Aşâriyye inancını benimsedikleri görülmektedir. Şîî düşüncesinin ve doktrinleşmiş İsnâ Aşâriyye inancından nasibini alamayan ikinci topluluğun ise Osmanlı Devleti'nin toplum yapısına tam uyum sağladığı söylenmemektedir. Anadolu'da bulunan bu topluluğun sayısı zamanla artmış ve etkileri Rumeli'ye kadar uzanmaktadır. Osmanlı Devleti içinde gerçek anlamıyla bir “beşinci kola” dönüşmüştür. Bu konuda sonuç olarak baktığımızda, Şeyh Haydar'ın Safevi Tarikatı şeyhi gibi yeni bir tatbikat başlatmasından önce de kızıl börk giyme geleneği mevcut olarak görünmektedir. Şeyh Haydar döneminde

³⁰⁶ Şükürov, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri*, 65-66.

³⁰⁷ Şükürov, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri*, 66.

³⁰⁸ Şükürov, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri*, 68.

Safevi Tarikatı bu geleneği ilerletmiştir. Dolayısıyla bu simgeden hayat bulan yeni düşünce, siyasi yönden de değişim sürecine girmiştir. Şeyh Haydar da kendi propagandasını yaydığı bölgelerde daha önce mevcut olan birtakım değerleri, gelenek ve görenekleri benimsemiştir. Kendi planlarını gerçekleştirmek için bunlardan faydalanmaya çalışmıştır. Safevi taraftarlarına “Kızılbaşlar” denilmesi de Şeyh Haydar’ın faaliyeti ve tatbikatına bağlıdır. Böylece bu tabir, ortaçağdan yeniçağa geçiş döneminde Safevi Devleti’nin vatandaş topluluğu ve Anadolu’daki Safevi sempaticisi olan topluluk için kullanılmaya başlanmıştır.³⁰⁹22 yıl sonra Şah İsmail Şirvan'a karşı ikinci seferini yaptığı sırada babasının Taberseran'daki bakiyesini çıkartarak Erdebil'e taşıyarak Kiyav'da yaptırdığı muhteşem kubbeli bir türbeye defnetmiştir. E. G. Browne, Şeyh Haydar'ın bu sıralarda “*Tamamıyla düşmanlarının eline düşen üç küçük oğlunun talihi kadar kötü ve ümitsiz bir talih olamazdı*” demektedir. Çünkü Zaferden hemen sonra Sultan Yakup, Erdebil'e bir Türkmen kıtası göndermiş ve burada bulunan müritler, Haydar'ın en büyük oğlu Sultan Ali'yi babasına halife tanınmasıyla ve Fars tarihlerinde “*Üç Şehzade*” adı verilen Şeyh'in üç oğlu anaları Marta (Alemşah Begüm) ile birlikte 1488 sonbaharında Fars vilayetlerine sürüklendiler.³¹⁰ Şiraz valisi Mansur Bey Purnak çocukları teslim aldı ve eski Sasani başkenti İstahr'ın bir hisarına³¹¹ kapatmıştır.³¹² Ancak 4-5 yıl sonra prenses ve oğulları kaleden kurtarılabilmişdir.³¹³

³⁰⁹ Şükürov, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri*,69.

³¹⁰ Macit, *Muhammed Muhsin Müstevvi'nin Zübdetü't Tevarih'i*,27; Erdem ve Paydaş *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 143.

³¹¹ İstahr Kalesi hakkında geniş bilgi için bkz.: M. Streck “İstahr” *İA*,(Eskişehir:2001) 2 :1333.

³¹² Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü 't-Tevarih*,585.

³¹³ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 77.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

AK-KOYUNLULARIN SON DÖNEMİNDE SAFEVİLERLE OLAN MÜNASEBETLERİ

3.1. SULTAN YAKUP'UN ÖLÜMÜNDEN SONRA AK-KOYUNLU VE SAFEVİ İLİŞKİLERİ

Sultan Yakup'un dönemi genel olarak sakin ve huzurlu geçmiştir. Bu dönemde Sultan Yakup'un bütün gayreti ve dikkati devletin iç yapılanmasını geliştirmek ve oturtmakla geçmiştir. Devletin sınırlarını Uzun Hasan'ın bıraktığı gibi kalmıştı. Devlet bünyesinde yaptığı değişikliklerle birlikte bazı olaylar cereyan etmişti bunlardan ilki Şiraz'da yapılan düzenlemedir. Sultan Yakup adaletli, merhametli ve kimseye zulmetmezdi buna rağmen, bazı kötü insanlar yaptıkları kötü işlerin sonucunu ona mal ediyor, bunun sonucu olarak da tebaa Sultan'a karşı kötü karşı hislere kapılıyordu.³¹⁴

İkinci olumsuz durumu ise Saltanat alayının Karabağ'da olduğu sıralarda salgın bir hastalığın çıkması sonucu her gün birilerinin hastalık sonucu ölmesidir.³¹⁵ Sultan Yakup, Tebriz'e gitmek istiyordu fakat yanında bulunanların ısrarla burada kalalım demesi sonucu Sultan Yakup'un bünyesi zayıflamış özellikle de annesini ölümcül hastalığın pençesinde görmesi onu çok yıpratmıştı. Yakup Bey çok sıcak bir günde ormanda gezintiye çıkıp rahatlamak istediye de sıcak havanın etkisi ve uygunsuz yiyeceklerin tüketilmesi sonucunda sağlığı giderek bozuldu. Bütün bunların sonucunda ateşlenerek ağır bir humma sonucu yatağa düşmüş ve saray hekimleri tedavi etmek için ondan kan almaya karar vermişlerdir. Fakat bunun sonucunda safra hastalıkları ortaya çıktı. Bu yanlış tedavinin sonucunda hastalık bedeninin tamamına yayılmaya başlıyor ve doktorlar ateşi yükseldiğinde güçlendirici ilaçlar verip sakinleştirmeye çalışıyorlardı. Fakat bu tedavi vücuda yayılan hummayı artırmıştı. Özetlemek gerekirse Sultan Yakup'un hastalık bütün bedenini sarınca ölümcül olduğu işaretleri görülmüş ve 24 Aralık 1490 tarihinde vefat etmiştir. Sultan Yakup ilk önce Karaağaç civarına defnedildi fakat daha sonra oradan alınarak Başkent Tebriz'e götürülüp, Uzun Hasan'ın yaptırmış olduğu Nasıriyye Cami'sinin bahçesine

³¹⁴ Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emimi'si*, 5; Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 146.

³¹⁵ Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emimi'si*,96; Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 146.

defnedilmiştir.³¹⁶Sultan Yakup'un genç yaşta ölmesiyle birlikte Ak-Koyunlu Devleti artık bir çöküş dönemine girmiş ve sona doğru gitmiştir.³¹⁷ Sultan Yakup'un ölümünden sonra 1490-1491 başları arasındaki olayların sebep olduğu yirmi yıl süren bunalım, Ak-Koyunlu Devleti'nin üzerinde telafisi mümkün olmayan sonuçlar doğurmuştur.³¹⁸ Yakup Bey öldükten sonra geriye üç oğlu kalmıştı ve Ak-Koyunlu Türkmenleri Yakup Bey'in ölümünden sonra bazıları Uzun Hasan Bey'in hayatta olan son oğlu 22 yaşındaki Mesih'in peşinde gittiler. Bazıları ise Yakup Bey'in oğlu Baysungur'un yanında yer almışlardır.³¹⁹

Bayındır emirleri Mesih Mirza'yı yönetici olarak seçmeye karar verip bu şekilde saltanat peşinde koşmaya başlamış diğer taraftan ise Musullu ve Pürnek emirleri Yakup Bey'in oğlu Baysungur'u hükümdar olarak seçmeye karar vermişlerdir. Bütün bunların sonucunda Sûfî Halil'in desteklediği Baysungur taraftarları ve Mesih Mirza'yı destekleyen Bayındır emirleri arasında bir çatışma meydana gelmiştir. Bu çatışmada Baysungur taraftarları galip gelerek Mesih Mirza'yı ve taraftarları olan Bayındır beylerinin çoğunu öldürmüştür.³²⁰

Bu galibiyetten sonra Sûfî Halil³²¹ ve diğer Musullu boyu beyleri ile Pürnek boyu beyleri Yakup Bey'in oğlu henüz buluş yaşına gelmemiş olan Baysungur'u Ak-Koyunlu tahtına çıkartmayı başarmışlardır.³²² Fakat devletin yönetimi tamamıyla Sûfî Halil'in eline geçmiştir.³²³ Sonuç olarak baktığımızda Ak-Koyunlular Yakup Bey'in ölümünden sonra bir iç karışıklık içerisine düşmüş ve Ak-Koyunlu Devleti'nde söz sahibi olan emirler, bu durumu kötüye doğru kullanmaya başladılar. Her biri kendi şahsi menfaatini düşünerek Ak-Koyunlu ülkesinin değişik yerlerinde bulunan ve Bayındır Hanedanı'na mensup olan bir şehzadeyi hükümdar ilan edip ve onların adına ülkeyi yönetmeye başlamışlardır. Bu durum Ak-Koyunlu emirleri arasındaki mücadeleyi daha da artırdı. Neticede Ak-Koyunlu ülkesi bir savaş

³¹⁶ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 146-147.

³¹⁷ Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emîni'si*, 5.

³¹⁸ Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Ak-Koyunlular*, 252.

³¹⁹ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 80.

³²⁰ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 149.

³²¹ Sultan Yakup'un ölümünden sonra Sûfî Halil'in desteği ile Baysungur Mirza saltanatı ele geçirdi. Bununla birlikte devlet yönetimi Sûfî Halil'in tasarrufuna geçti. Budak Münşi Kazvini, *Cevahir'ul-Ahbar*; 86.

³²² Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, 596; Paydaş, "Baysungur Döneminden Şah İsmail'in Ortaya Çıkışına kadar Ak-Koyunlular'ın Safeviler ile olan Münasebetleri", 121.

³²³ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, 596; Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 149-150.

meydanı haline dönüşmeye başlamıştır. Ülkedeki bu karışıklıkla birlikte Tebaa üzerindeki etkisi de giderek artmaya başlamış ve birçok olumsuzluğun ortaya çıkmasına neden oldu. Ak-Koyunlu Devleti'nin içine düştüğü bu durumu fırsat bilen ve iyi değerlendiren Safevi Şah'ı, Şah İsmail de bu devlete son vermeyi başaracaktır.³²⁴

3.1.1. Baysungur Mirza Döneminde Safevilerle İlişkiler

Yakup Bey'in oğlu Baysungur Mirza, Sûfî Halil ve Musullu Emir tarafından hükümdar ilan edildi. Bunun neticesinde Bayındırlar arasındaki problem tamamen ortadan kalktı. Fakat bazı emirler ve şehzadeler Hasan Bey'in oğlu Mesih Bey'i hükümdar ilan ettiler. Ardından onlar ile Sûfî Halil arasında savaş meydana geldi. Bu savaşta Mesih Bey katledildi.³²⁵ Sultan Yakup'un buluş yaşına gelmemiş olan oğlu Baysungur Mirza'nın başa geçmesiyle birlikte devletin yönetimi tamamıyla Sûfî Halil'in eline geçmiştir.³²⁶ Bu arada Sûfî Halil diğer Ak-Koyunlu Şehzadelerini birer bahane sunarak öldürmeye başlamıştır. Sûfî Halil büyük bir kumandan olmasına rağmen, bir devlet adamında bulunması gereken birçok vasıftan uzak, sert mizaçlı ve kindar biriydi. Bayındır Türkmenleri onun bu gücü karşısında tedirgin olup, onun baskıcı uygulamaları üzerine ona karşı bir muhalefet oluşturup ona karşı harekete geçtiler. Uğurlu Mehmet'in oğlu Mahmut Bey, amcası Mesih Mirza öldürüldüğü gün karışıklıktan faydalanarak Hamedan'a kaçmayı başarmış olup burada kendisine bağlı olan emir ve askerlerinin desteği ile hükümdarlığını ilan etmişti. Ona Irak'ın bir vilayetinde vali olan Şah Ali Pürnek de katılmıştı.³²⁷

Irak-ı Acem ve Irak-ı Arap'ın birçok bölgesi onun kontrolü altına alındığı zaman o Dergizen'e doğru yola çıkmıştı. Bunu haber alan Sûfî Halil de Mahmut Bey'e karşı harekete geçmiştir. İki ordu Dergizen sınırında bulunan Atabey bölgesinde karşılaştılar. Bu karşılaşmanın sonucunda kazanan Baysungur olmuştur.³²⁸ Ne olduğunu anlamayan Mahmut Bey ise civardaki bir değirmene sığındı ve burada o sırada bulunan Nimetullah Hamdani, Mahmut Bey'in bulunduğu yeri öğrenerek onu ele geçirdi. Daha sonra onu zincire vurarak Baysungur Mirza'ya

³²⁴ Paydaş, "Baysungur Döneminden Şah İsmail'in Ortaya Çıkışına kadar Ak-Koyunlular'ın Safeviler ile olan Münasebetleri", 129.

³²⁵ Gaffari, *Tarih-i Cihan-ara*, 255.

³²⁶ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 149.

³²⁷ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü 't-Tevarih*, 596-597.

³²⁸ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü 't-Tevarih*, 597; Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 150.

götürdü. Baysungur da bu durumda emirlerine danışarak ne yapılması hususunda istişarede bulunduktan sonra Mahmut Bey'i öldürdü.³²⁹

Mahmut Bey'in ölümünden sonra Yusuf Bey Bayındır ve Abbas Bey'in oğlu Kasım Bey Baysungur Mirza'nın hizmetine girdiler.³³⁰ Mahmut Bey ile yapılan savaşta Şah Ali Pürnek'te öldürülmüş olup, bu galibiyetten sonra daha da cesaretlenen Sûfî Halil artık kendisiyle kimsenin baş edemeyeceği düşüncesine kapılarak daha da emirler üzerinde baskılarını artırmaya başlamıştır. Bu sırada Diyarbakır Valisi olan Süleyman Bey Biçen, Azerbaycan emirlerinin Sûfî Halil tarafından öldürüldüğünü duyunca Diyarbakır'ın diğer emirleri ile anlaşarak bir ordu toplayarak hazır hale geldi. Süleyman Bey Biçen, Sûfî Halil'in tahakkümü ve zorbalıklarına son vermek amacıyla Tebriz'e doğru yola çıkmıştır.³³¹

Sûfî Halil de Süleyman Bey'in kendisine karşı harekete geçtiğini öğrenince bir ordu toplayarak Van civarında karşılaştılar. Sûfî Halil'in yanında gibi görünüp de ona karşı olan Bayındır emirleri aniden Sûfî Halil'e karşı olduklarını ilan ederek saf değiştirdiler. Sonra Baysungur'u da yanlarına alarak Süleyman Bey'in yanına gittiler. Süleyman Bey ve Sûfî Halil arasında yapılan savaşta Sûfî Halil yenilmiş olup, bu savaşta Sûfî Halil ve birçok Musullu emiri öldürüldü. Süleyman Bey, bu başarısından sonra Baysungur Mirza'yı Ak-Koyunlu tahtına oturtmuş olup, kendisi de vezirlik görevini üzerine alarak kendi başına ülkeyi yönetmeye başlamıştır.³³²

Süleyman Bey'in bu davranışları da Sûfî Halil'den pek farklı olmamıştır. Uzun Hasan'ın oğlu Maksut Bey'in çocuklarından olan Rüstem Bey amcası Yakup Bey'in ölümünden sonra Mesih Mirza'ya bağlı olduğunu bildirmişti. Mesih Mirza öldüğü zaman Sûfî Halil, Rüstem Bey'i yakalayarak Alıncak Kalesi'ne hapsedmişti. Ancak Sûfî Halil'in öldürülmesi üzerine³³³ Ayba Sultan, Karabağ'dan Alıncak Kalesi'ne giderek “*Azerbaycan ve Irak'ı kurtarmak, bu bölgelerin ordularını elde etmek ve Rüstem Bey'i sultan ilan etmek bizim için daha iyi olacak*” diye bir mesajı Alıncak Kalesi Hâkimi olan Sidi Ali Bey'e güvendiği bir adamı göndermiştir. Bu

³²⁹ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü 'l-Tevarih*,597; Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 150.

³³⁰ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü 'l-Tevarih*,597-598.

³³¹ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 150-151.

³³² Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü 'l-Tevarih*,599.

³³³ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 151.

teklifi Sidi Ali Bey, kabul ederek Ayba Sultan ile bir anlaşma yapmıştır.³³⁴ Daha sonra bir grup Türkmen Bey'i ve Sidi Ali Bey, Rüstem Bey'i tahta çıkarmak için onu hapisten çıkarmaya karar verirler. Hapisten çıkan Rüstem Bey ve ona bağlı Türkmen beyleri büyük bir ordu hazırlayarak Baysungur Mirza ile savaşmak için yola çıkmıştır. Bunun üzerine Süleyman Bey ve Baysungur Mirza da bir ordu hazırlayarak Rüstem Bey ile savaşmak için harekete geçtiler. Fakat daha iki ordu birbirine yaklaşmadan Baysungur Mirza'nın ordusundaki büyük bölükler ondan ayrılarak Rüstem Bey'e katılmaya başlamışlardır.³³⁵

Bu çözümler yüzünden Baysungur Mirza ile birlikte Süleyman Bey, Rüstem Bey'e karşı yenilgiye uğramışlardır. Şirvanşah Ferruh Yaser kendisine sığınan damadı Baysungur Mirza'yı ordusu ile birlikte destekleyerek onu tekrardan Ak-Koyunlu hükümdarı olması için bir çaba içerisine girdi. Bundan dolayı on iki bin kişilik bir orduyu onun emrine vererek Azerbaycan'a gönderdi ve Rüstem Bey bunu duyduğu zaman İstahr Kalesi'ne hapsedilmiş olan Şeyh Haydar'ın oğulları İbrahim, Ali ve İsmail'i serbest bırakmıştır.³³⁶

Rüstem Bey bunları serbest bıraktıktan sonra onlara paralar, hil'atlar vererek Tebriz'e davet etmiştir. Ayrıca bunların Şirvan'a karşı mücadeleye de girmelerini istemiştir. Bu haberler yayılmaya başlayınca Safevi taraftarları Ali'nin etrafında toplanmaya başlamışlardır. Daha sonra Safevi Şeyhi olan Ali, Baysungur Mirza ile mücadeleye girişmek için Ayba Sultan ile bir ittifak yaparak yola çıkmıştır. Kura Nehri'ne ulaştıkları zaman nehrin diğer kıyısında Baysungur'un taraftarlarını görmüşlerdir. Her iki tarafta nehrin iki yakasına mevzilenerek savunmaya geçtiler. Bunlar birbirlerine karşılıklı ok atışları yaparak birbirlerini yıpratmaya çalıştırsa da her iki taraf da birbirine bir üstünlük sağlamadan dağılmaya başladılar. Sonunda Baysungur Mirza Şirvan'a döndü, Ayba Sultan ve Şeyh Ali de herhangi bir üstünlük elde edemedikleri için Tebriz'e dönmüşlerdir.³³⁷ Bütün bunlar olurken İsfahan valisi Köse Hacı Bayındır, Rüstem Bey'e karşı isyana geçerek hutbeyi Baysungur Mirza adına okutarak onu hükümdar olarak tanımıştır. Baysungur Mirza ise Şirvan'dan

³³⁴ Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü 't-Tevarih*, 600.

³³⁵ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 151.

³³⁶ Budak Münşi Kazvini, *Cevahir 'ul-Ahbar*, 94; Macit, *Muhammed Muhsin Müstevvi 'nin Zübdetü 't Tevarih 'i*, 27; Örs, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emini 'si*, 6.

³³⁷ Paydaş, "Baysungur Döneminden Şah İsmail'in Ortaya Çıkışına Kadar Ak-Koyunlular'ın Safeviler ile olan Münasebetleri", 123; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü 't-Tevarih*, 600-601.

ayrılarak Ahar ve Miskin'e kadar ilerlemeye başlamıştır. Bu olay karşısında Rüstem Bey tekrardan Şeyh Ali ve Ayba Sultan'ı Baysungur'a karşı göndermiştir.³³⁸

Rüstem Bey ayrıca Kara Piri Tavacı Bey'i de birçok askerle birlikte, Köse Hacı Bayındır'a karşı gönderdi. Ayba Sultan ile Şirvan ordusu arasında yapılan savaşta Ayba Sultan kazandı ve bu savaşta Baysungur öldürüldü. Kara Piri Tavacı da, Dargezen civarında Köse Hacı Bayındır'ı yenerek öldürmüştür. Bu iki haber de Tebriz'e ulaştığı zaman Rüstem Bey büyük bir sevince kapılmıştır. Sultan Ali, Baysungur Mirza ile aralarında vuku bulan çarpışmada, Baysungur Mirza'yı ağır bir şekilde yendiği gibi İsfahan valisinin ayaklanmasını da bastırıldığı için Rüstem Bey'in hükümdarlığını kuvvetlendirmiş oldu.³³⁹

Bu zaferlerle birlikte Azerbaycan, Kirman, Fars ve Irak'ın tümü düşmanlarından arındırılmış oldu. Bu savaşta, Şeyh Ali'nin adamları arasında Hüseyin Bey Lala Şamlu ile Şah İsmail'in yönetimi zamanında yüksek bir memuriyete yükselmiş olan Dede Bey Taliş (Abdal Ali Bey) de vardı. Bu zaferden sonra Sultan Ali, Safevi Tarikatı Şeyh'i olarak yeniden faaliyetlerini sürdürmek için Rüstem Bey'den izin istedi. Rakiplerini yendikten sonra büyük bir rahatlık içerisine giren Rüstem Bey de bu izni onlara vermiştir. Bunun üzerine Sultan Ali, annesi ve kardeşlerini de alarak Erdebil'e gitmiştir.³⁴⁰

Uzun Hasan'ın çocuklarının Ak-Koyunlu Devleti üzerindeki hâkimiyetlerini sağlamaları için Safevi Tarikatı mensuplarının silah yardımlarıyla devam ettirmeleri ilerde fena neticeler doğuracaktır. Bizzat Safevilerin Ak-Koyunlu Devleti'ne hâkim olmaları artık bir zaman meselesi halini almıştır.³⁴¹

3.1.2. Rüstem Bey Döneminde Safevilerle İlişkiler

Baysungur Mirza'dan sonra Rüstem Bey 28 Mayıs 1492 yılında Ak-Koyunlu Devleti'nin tahtına oturmak için Tebriz'e gitmiş ve Ak-Koyunluların yeni hükümdarı olmuştur. Daha sonra Luristan, Kirman, Fars ve Irak'ın yöneticilerinin ona bağlılıklarını bildirmek için birçok hediye ile birlikte mesajlar

³³⁸ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 153.

³³⁹ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 80.

³⁴⁰ Paydaş, "Baysungur Döneminden Şah İsmail'in Ortaya Çıkışına Kadar Ak-Koyunlular'ın Safeviler ile olan Münasebetleri", 123; Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü'l-Tevarih*, 602.

³⁴¹ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 81.

göndermişlerdir.³⁴² Yeni hükümdar olan Rüstem Bey de genç olduğu gibi aynı zamanda da zayıf bir şahsiyet olduğundan dolayı iktidarı Ayba Sultan lakabı ile anılan ve gücünü İbrahim Bey'in gücü ve dirayetine dayandırmakta olan birisidir. Rüstem Bey, Kasım Bey'i Diyarbakır valiliğine atadı ve Kasım Bey de Diyarbakır'a varınca burayı adaletle yönetmiştir. Ancak Rüstem Bey'in saltanatını sürdürebilmesi için Bayındır Hanedanı'nın içine düşmüş olduğu iç karışıklıktan dolayı pek de kolay görünmemekteydi. Bundan dolayı çareler aramaya başlamış olup çevresindekilerin de etkisiyle daha önce Yakup Bey'in hapsedirmiş olduğu Şeyh Haydar'ın üç oğlu Ali, İbrahim ve İsmail'i Fars'taki İstahr Kale'sinden çıkartarak Safevi taraftarlarının gücünden yararlanma yoluna gitti.³⁴³

Haydar'ın çocuklarının dört buçuk yıl aradan sonra serbest kalarak Erdebil'e gelişleri müritleri tarafından büyük bir sevinç uyandırdı. Diğer bölgelerde olan Kızılbaşlar coşkuyla Erdebil'e gelmeye başladılar. Rüstem Bey, daha sonra Sultan Ali'yi Tebriz'e davet edip Baysungur üzerine yapacağı sefere katılması için rica etti. O da etrafında topladığı Kızılbaş Türkmenlerle birlikte Ak-Koyunlu ordusuna katılmıştır.³⁴⁴

Bu sırada Bayındırlı beylerinden İsfahan hâkimi Köse Hacı isyan ederek Baysungur adına hutbe okutmuştu. Rüstem Bey, Kaçar Kara Piri'nin önderliğinde Kızılbaşların da içinde bulunduğu bir orduyu İsfahan üzerine göndermiş, Köse Hacı'nın isyanını bastırmayı başarmıştır. Ayba Sultan'ın himayesindeki Ak-Koyunlu ordusu ise Kür ırmağı kenarında Baysungur'un ordusuna yetişmişti. İlk saldırılarda iki taraf da birbirine üstünlük sağlayamadı, ancak ikinci savaşta Baysungur'u öldürmeyi başarabilmişlerdir. Sultan Ali, bu savaşta kazandığı itibar ile Ak-Koyunlu Sultanının iltifatını almış ve bir tarikat şeyhi olarak Erdebil'e dönmüştür. Onu kalabalık bir mürit kitlesi karşılamıştır.³⁴⁵ Böylece belki de farkında olmayarak Ak-Koyunlu Devleti'nin yıkılışına sebep olacak gelişmelerin başlangıcına da sebep

³⁴² Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 152.

³⁴³ Budak Münşi Kazvini, *Cevahir 'ul-Ahbar*, 94.

³⁴⁴ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 36-37.

³⁴⁵ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 37.

olmuş oluyordu.³⁴⁶ Çünkü Şeyh Haydar'ın çocuklarının Erdebil'e dönmesiyle birlikte Safevi dervişleri ve taraftarları Erdebil'de toplanmaya başlamışlardır.³⁴⁷

Rüstem Bey'e Sultan Ali'nin çok sayıda taraftarlarının Erdebil'de toplanmış olduğu haberi verildiği zaman, o bu konu ile ilgilenmeye başlamış ve 1494 yılı ortalarında Rüstem Bey'in Safevilerin siyasi amaçlarının, kendi konumu için bir tehdit oluşturmaya başladığını fark etmiştir.³⁴⁸ Bu sebepten dolayı Sultan Ali'nin taraftarlarından irtibatını kesmesi için, Erdebil'e birkaç kişi göndererek Şeyh Haydar'ın çocuklarını kendi kampına nakletmiştir.³⁴⁹

Ayrıca tarikat mensubu insanların hiçbirini Sultan Ali'nin maiyetine girmesine izin vermemiştir. Sultan Ali, Rüstem Bey'in müttefiki olarak Ak-Koyunlu Devleti'nin devamını sağlamış fakat bu hizmetine karşılık olarak da ihanetle karşılaşmıştır. Sultan Ali, Tebriz'e dönmüş ve orada Rüstem Bey tarafından merasimle karşılanmıştır. Sultan Ali bundan sonra babasının halefi olarak Erdebil Tarikat Devletinin idaresini eline almak üzere saraydan gitmiştir. Tarikat merkezi, yeniden dini ve siyasi hadiselerin merkezi olmuştur. Müritler ve tarikat mensupları akın akın Safevi şeyhini ziyarete geliyorlar ve ellerinde hediyeler, dirhemler ve değerli eşyalarla şeyhlerini ziyarete gelmekteydiler. Safevi tarikatının bu derece güçlenmesi Sultan Rüstem Bey'in hoşuna gitmiyordu ve onların kampı kalmasına izin vermemekteydi. Sultan Ali'nin etrafını casuslarla doldurmuş olan Rüstem Bey, Safevilerin ve tarikat mensubu sûfîlerinin hareketlerinden ve yaptıklarından anında bilgi sahibi olmaktaydı. Bu sırada Rüstem Bey kış mevsimini Hoy'da geçiriyordu ve bu hareketlerden şüphelenince Safevi tarikat mensuplarının bir gün kendisine saldıracağı şüphesiyle yaylağa gitmek için yola çıktığında Safevilerin ortadan kaldırma fikri ve Sultan Ali'yi öldürmeye karar verdi.³⁵⁰ Şeyhe bağlı olan bir Türkmen, Rüstem'in niyetini ve planını şeyhe anlattı ve o da en çok güvendiği Sûfîleriyle beraber mutabık olarak hemen o gece Erdebil'e kaçmayı başarmıştır. Sultan Ali kardeşlerine yakın arkadaşı olan Hüseyin Bey Lala, Dede Bey Taliş, Kara Piri Bey Kaçar ve İlyas Bey'i de alarak gitmiştir. Ertesi gün Sultan Rüstem Bey bu

³⁴⁶ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 14.

³⁴⁷ Kazım Paydaş, "Ak-Koyunlu Devleti'nin Çöküşü", *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, 2, (2006), 62.

³⁴⁸ Hasan-ı Rumlu, *Ahşenü'l-Tevarih*, 602; Budak Münşi Kazvini, *Cevahir 'ul-Ahbar*, 94-95.

³⁴⁹ Paydaş, "Baysungur Döneminden Şah İsmail'in Ortaya Çıkışına Kadar Ak-Koyunlular'ın Safeviler ile olan Münasebetleri", 124.

³⁵⁰ Paydaş, "Ak-Koyunlu Devleti'nin Çöküşü", 62.

hadiseyi öğrenince Ayba Sultan'ı ve yeğeni Hüseyin Bey Ali Han'ı acele şeyhin takibine gönderdi. Sultan Rüstem “Allah göstermesin Sultan Ali Erdebil'e varırsa ona karşı 10000 Türkmen bile bir şey yapamaz” diyordu.³⁵¹

Erdebil yolunda ilerleyen Sultan Ali durumun ciddiyetini anladıktan sonra ve ona, yaşanan bu hadiselerden sonra ölümün yaklaştığını fark edince Erdebil yakınında Şamasi köyüne vardıkları zaman kaynaklardan aldığımız bilgiye göre yanına küçük kardeşi olan İsmail'i çağırarak başına Haydari tacını koydu ve kendisine halef olarak atadı. Aynı zamanda ecdadından miras olarak intikal eden esrarlı ve gizli bilgiyi de İsmail'e tebliğ etmiş bulunuyordu. Kardeşine kendisinin ve babasının intikamını Uzun Hasan'ın çocuklarından almasını vasiyet etmiş ve ayrıca eğer savaşta ölürse de cesedinin Erdebil'e götürülerek atalarının yanına gömülmesini istemiştir.³⁵²

Bundan sonra ise aralarında en çok güvendiği yedi sûfi seçerek Şah İsmail'i emniyet içerisinde Erdebil'e götürmeleri için emanet etti ve kendisi de Rüstem Bey'le karşılaşmak için bekledi. Bu sûfler Hüseyin Bey Lala, Kara Piri Bey Kaçar, Abdal Bey ve Talişli Dede Bey'di. Bunlar Şah İsmail zamanında ise devletin en üst makamlarına gelerek devlet yönetiminde söz sahibi oldular. Bazı kaynaklarda vuku bulan çarpışmada ilk önce Sultan Ali üstün gelmiş fakat takip sırasında ise Sultan Ali'nin taraftarları yağmaya başladılar. Kendisinden ayrılıp yağmaya başlayan müritlerinden ayrılarak Rüstem Bey'in peşine zayıf bir kuvvetle düşmanın peşine düştü. Fakat daha sonra önüne çıkan bir derenin içine atıyla birlikte yuvarlandı ve üzeninin boynuna dolanmasıyla birlikte boğulduğu söylenmektedir. Bazı kaynaklarda ise Erdebil yakınlarındaki Şamasi'de sadece çıkan savaşta orada öldürüldüğü söylenmektedir. Sultan Ali'nin cesedi annesi Alemşah Begüm'ün isteği ile gömülmek üzere Erdebil'e taşıttı ve 1494 yılı yazında ecdadının yanına gömülmüştür.³⁵³ Safeviler, iktidar yolunda üçüncü defa olarak şeyhlerini kaybetmiş olmaktadır. Bu durumda onların dağılmaları beklenirken tam aksine küçük yaştaki İsmail'in yolundan gittiler ve şeyhleri olarak benimseyip, daha önce Şeyh Cüneyd ve Şeyh Haydar'da olduğu gibi onun vücudunu da kutsal kabul etmeye

³⁵¹ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 82.

³⁵² Şükürov, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri*, 75-76.

³⁵³ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 82; Macit, *Muhammed Muhsin Müstevvi'nin Zübdetü't Tevarih'i*, 27.

başladılar. Bu durumda iyice tecrübe kazanmış ve bir savaş makinesi haline gelen sûfîler artık yeni şeyhlerinin ortaya çıkmasını beklemekteydiler. Rüstem Bey'in kız kardeşinin çocuklarına karşı bu kadar sert bir politikaya yönelmesinin sebebi, Kızılbaşların inanç bakımından farklılıklarından çok, güçlerinin kontrol edilemez bir noktaya ulaşmış olmasından dolayı artık korkmasından kaynaklanıyordu.³⁵⁴

Kızılbaşlar, Safevi hanedanı mensuplarına o kadar derin bir saygı ve sevgiyle bağlanmışlardı ki, peş peşe şeyhlerini kaybetmiş olmalarına rağmen yine dağılmadan toparlanabiliyor, talep ihtiyaç duyulduğunda güçlü bir ordu haline kısa bir sürede gelebiliyorlardı. Şeyhlerinin küçük veya yaşlı olmasının bir önemi yoktu ve Şeyh Cüneyd'in öldürülmesinden sonra ki şeyhleri Haydar, Sultan Ali ve son olarak İsmail hep küçük yaştaydılar. Buradan anlaşılıyor ki, şeyhin yaşının küçük olmasının bir ehemmiyetinin olmaması, vücudunun varlığı önemliydi ve Kızılbaşlar şeyhlerinde ilahi bir kudret tecellisi olarak görmekteydiler. Fazlullah Ruzbihan Huncî'nin "*Bunlar şeyhlerini ilah gibi görüyorlardı*" ifadesi de bunun doğruluğunu kanıtlamaktadır. Bu yönüyle artık sayıca ciddî, bir tehdit haline gelmiş olan Kızılbaşlarının toparlanmalarına fırsat vermemek için ailenin bütün fertlerini ortadan kaldırmak fikri oluşmuştur.³⁵⁵ Bu sebeple Rüstem Bey, henüz 6 yaşlarında olan İsmail'in yakalanıp öldürülmesi için geniş bir takibat oluşturmaya başlamıştır.³⁵⁶

Rüstem Bey, Erdebil'e yetişen Şah İsmail'in peşine adam göndermiş olup Ayba Sultan'a kapı kapı dolaşarak onun bulunması için emretmiştir. Şah İsmail önce Gilan'a gitti.³⁵⁷ Daha sonra burada gizlendiği Kadı Ahmet Kakuli'nin evinden alınarak Han Can adındaki bir kadının evine gizli ve güvenli bir şekilde ulaştırıldı. Buradan da alınarak Dulkadir kabilesinden olup Erdebil'de Cerrahlık yapan Aba adındaki bir kadının evinde gizlenmiştir. Sonra bu kadın Şah İsmail'e zarar geleceği korkusu üzerine onu babasının müritlerine teslim etti. Onlar da Şah İsmail'i cami mahzeninde gizlediler. Şah İsmail bu kadar yer değiştirip gizlenirken bu durumu sadece halası Şah Paşa Hatun bilmekteydi ve bundan dolayı Ayba Sultan, İsmail'in annesi Alemşah Begüm'ün, Şah İsmail'in yerini bileceğini tahmin ederek annesine işkence yaparak öğrenmeye çalıştıysa da bu bir sonuç vermemiştir. Şah İsmail

³⁵⁴ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 38.

³⁵⁵ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 38-39.

³⁵⁶ Budak Münşi Kazvini, *Cevahir 'ul-Ahbar*,95.

³⁵⁷ Yahya b. Abdullatif Kazvinî, *Lübbü 'l-Tevârih*, 226-227.

Erdebil'den yakalanmadan kaçmayı başarmış ve altı haftalık bir süre sonra Rüstem Bey Karamani tarafından Kargan'ın köyüne götürüldü. Burada Kâtip Ferruhzade Gürgani'nin evinde kaldı. İsmail burada taraftarlarından her zaman haber alabildi ve taraftarları tarafından Gilan'a gönderildi. İsmail bu takip sırasında Reşt Valisi Emir İshak ile Gaskar valisi Emir Siyavuş ve Tul'un valisi Emir Muzaffer tarafından başarılı bir şekilde korunmuştur. Sonunda o Gilan valisi Karkiya Mirza Ali tarafından Lahican'da koruma altına almıştır. Bu arada Ayba Sultan, Aba'yı yakalayıp Şeyh Haydar'ın çocuklarının takip ettiği yolun bütün detaylarını öğrenmişti. Rüstem Bey, Aba'yı idam ettirdikten sonra İsmail'i yakalamak için kararlı bir şekilde aramaya devam etmiştir.³⁵⁸

Bunun içinde casuslarını sûfler gibi giydirerek Gilan'a göndermiş ve orada olup biteni öğrenmek istemiştir. Ayrıca İsmail ve İbrahim'in teslim edilmesi için Karkiya Mirza'ya arka arkaya üç elçi göndererek onu istemiştir. Lahican Bey'i Karkiya Mirza Ali, gücü yettiği kadar İsmail'e baktı ve ona Hoca Şemseddin adında bir öğretmen bulup okuma yazma ve Kur'an-ı Kerim okumayı öğretmiştir. Bu sırada ise Safevi mensupları bizzat olarak Şah İsmail'i ziyaret edip, tarikat reislerine hediyeler göndermekten de geri kalmıyorlardı.³⁵⁹

Bütün bunları gizlilik içinde yapmaktaydılar. Bir defasında ise Rüstem Bey, Karkiya Mirza'ya Kara-Koyunlulardan Kasım Bey'i ona gönderdi ve Kasım Bey Türkmen, Rüstem Bey'in mektubunu ona verdi. Bu mektupta Haydar'ın çocuklarının iadesini istemiş ve çocuklarının Kasım Bey Türkmen ile gönderilmemesi durumunda ise kendisinin bizzat Gilan'a gelerek şehirdeki herkesi öldüreceğine dair tehditlerde bulunmuştur. Bu tehdit Karkiya Mirza üzerinde büyük bir korkuya yol açıyorsa da o, Şeyh Haydar'ın çocuklarının burada olmadığını söylemiştir. Bu konuda ise Rüstem Bey'in elçilerini inandırmak için Safevi tarikatının mensuplarından ileri gelenlerinin tavsiyeleri üzerine bir hileye başvurmuştur.³⁶⁰ Bunun için ise İsmail'i bir sepetin içerisine koydu sepeti ise bir ağaca ipe bağlayarak Sultan Rüstem Bey'in elçilerinin karşısına geçerek Şah İsmail'in kendi topraklarında bulunmadığına dair yemin etti ve

³⁵⁸ Paydaş, "Baysungur Döneminden Şah İsmail'in Ortaya Çıkışına Kadar Ak-Koyunlular'ın Safeviler ile olan Münasebetleri", 124-125.

³⁵⁹ Hinz, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, 85.

³⁶⁰ Paydaş, "Baysungur Döneminden Şah İsmail'in Ortaya Çıkışına Kadar Ak-Koyunlular'ın Safeviler ile olan Münasebetleri", 125.

bunun üzerine elçiler istemeye istemeye geri gitmek zorunda kaldılar. Fakat Rüstem Bey bu neticeden memnun kalmamış olacak ki Gilan'a 300 kişilik bir kurcu gücü gönderdi. Ayrıca da büyük bir hazırlık yaptığı sıralarda ise Ak-Koyunlu Hanedanı mensupları arasındaki çatışmalar devam etmekteydi ve bunun sonucunda ise bu sefere çıkmasına engel oldu. Şeyh Haydar'ın çocukları bu şekilde korunurken, İbrahim Mirza ise kardeşi İsmail'den izin isteyerek Erdebil'e gitmek istedi. Ancak İsmail izin vermedi ve onun gitmesi halinde Ali Hani'nin ya onu yakalayıp öldüreceğini ya da kendisini Rüstem'in huzuruna göndereceğini söylemiştir. Bunun üzerine ise İbrahim başına bir Ak-Koyunlu Türkmen takkesi takacağını ve kimsenin kendisini tanımayacağını söyleyerek Erdebil'e doğru yola çıkmıştır.³⁶¹

Şah İsmail Şemseddin Lahicî'den Kur'an'ı okumayı öğrendi. Bir ara hastalanınca bir yıl boyunca Mevlana Nimetullah tarafından tedavi altına alındı. Küçük yaşına rağmen ok atmada ustalaşmış olup avcılıkla uğraşmıştır. Diğer taraftan ise halası Şah Paşa Hatun'un himayesi altında iken, Anadolu'dan, Karacadağ'dan, Tuman ve Mişkin'den ve diğer taraflardan gelen Kızılbaşların Şah İsmail'i gizli gizli ziyaret etmekteydiler. Kızılbaşlar ona hediyelerini ve bağlılıklarını sunarak geri dönmekteydiler. Şah İsmail, Ak-Koyunlu sultanı Rüstem Bey'e göndermek üzere hediyeler hazırlayarak halasıyla beraber Rüstem Bey'e göndermiştir. Şah Paşa Hatun ve Ahmedî Bey, bu hediyelerle Rüstem Bey'i ziyaretlerinde ellerinden alınan mallarını talep edip İsmail ve kardeşleri için af istediler. Rüstem Bey ise bu istekleri kabul ederek, İsmail'e af çıkardığını kimsenin İsmail'e ve kardeşlerine dokunmamasını emretmiştir.³⁶²

Diğer taraftan ise Ak-Koyunlular arasındaki tartışmalar ve çekişmeler en üst seviyeye çıkmıştır. 1497 yılında, Hasan Ali Tercanî İstanbul'a giderek, devletin durumu hakkında açıklamalarda bulunmuş, bu sıralarda ise Osmanlı sarayında kalmakta olan Uğurlu Mehmet'in oğlu Göde Ahmet Bey'e Osmanlılar tarafından destek verilirse karşılığında duracak bir ordu bulunmadığını, onun tahtı ele

³⁶¹ Paydaş, "Baysungur Döneminden Şah İsmail'in Ortaya Çıkışına Kadar Ak-Koyunlular'ın Safeviler ile olan Münasebetleri", 126.

³⁶² Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 42.

geçirebileceğini söylemiştir. II. Bayezid, damadı Göde Ahmet Bey'i emrine askerlerle birlikte Ak-Koyunlu ülkesine gönderdi.³⁶³

Bu haber Azerbaycan'da kısa sürede yayılmaya başlayınca bazı Türkmen Beyleri ise Ahmet Bey'in safına geçmeye başladı. Hüseyin Bey Alihani, Göde Ahmet Bey adına hutbe okutarak sikke bastırmıştır. Bütün bu olanların üzerine Rüstem Bey harekete geçerek Göde Ahmet Bey'i karşılamak üzere yola çıktı. Araş ırmağı kenarında yapılan savaşta Ayba Sultan beklenmedik bir anda tarafını değiştirerek Rüstem Bey'in karşısına geçmiş ve bunun üzerine Rüstem Bey yenilerek orada öldürülmüştür. Göde Ahmet Bey buradan Tebriz'e geçerek tahta oturmuştur.³⁶⁴ Göde Ahmet Bey, aynı zamanda Ak-Koyunlu Uğurlu Mehmet'in oğlu olup, Fatih Sultan Mehmet'in de kızından olan torunudur.³⁶⁵

3.1.3. Murat Bey ve Elvend Bey Döneminde Safevilerle İlişkiler

Rüstem Bey'i öldüren Göde Ahmet Bey, başa geçtikten sonra hızlı bir şekilde merkezîleşme çabasına girmiştir.³⁶⁶ Bu amaçla öncelikli iş olarak etrafındaki kuvvetli Türkmen reislerinden kurtulmaya ve aşiretlerin gücünü azaltmak için çalışmaya başladı. Hüseyin Bey-i Alihani'yi öldürterek işe başlamıştır. Ayba Sultan'ı ise Tebriz'den oldukça uzakta bulunan Kirman'a göndermişti. Şiraz valisi Kasım Bey-i Pürnek'i ise yanına çağırarak güçlerini kırmayı hedeflemekteydi. Kasım Bey ise Göde Ahmet Bey'in bu çağrısından şüphelenmiş olacak ki kaçış yollarını aramaya başladığı sırada Ayba Sultan'ın Kirman yolunda olduğu haberi kendisine yetişti. Onunla ittifak kurarak Sultan Yakup'un oğlu Murad'ı Ak-Koyunlu tahtına oturtmaya karar vererek ordularını birleştirmiş olup İsfahan'a doğru yola çıktılar. Göde Ahmet Bey bunlardan haberdar olup kalabalık bir ordu ile bunların üzerine yürüdü. Hoca Hasan Mazi denilen yerde yapılan savaşta Göde Ahmet Bey yenilerek öldürülmüştür. Ayba Sultan ise Kum'a giderek Murad Bey adına sikke bastırarak, hutbe okutmuştur. Ayba Sultan, Murad Bey'i Kum'a getirmesi için Şirvan'a adamlarını göndermiş, Kum'da küçük bir saray yaparak Sultan Murad adına fermanlar çıkararak ülkeyi yönetmeye başlamışlardır. Ancak bir anda kararını değiştirerek Sultan Murad'ı

³⁶³ Kazım Paydaş, "Ak-Koyunlu Ahmet Bey ve onun Osmanlı İdari Sistemini Ak-Koyunlu Devleti'nde Uygulama Çabası", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23/ 36, (2004) 207.

³⁶⁴ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 42-43.

³⁶⁵ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 153-154.

³⁶⁶ Göde Ahmed'in merkezîleşme siyaseti için bkz. Paydaş, "Ak-Koyunlu Ahmet Bey ve onun Osmanlı İdari Sistemini Ak-Koyunlu Devleti'nde Uygulama Çabası", 205-212.

Ruyendiz kalesine hapsedip Yusuf Mirza'nın oğlu Elvend'i Tebriz'e getirterek tahta oturtmuştur.³⁶⁷

Tebriz yolunda bir anda fikrinin değişmesinin sebebi adamlarından bazılarının Ayba Sultan'a karşı ayaklanmasından dolayı tarafını değiştirerek yine en önemli adam vasfına sahip olmuştur. Elvend Bey'i Diyarbakır'dan usulüne uygun bir şekilde çağırarak Tebriz'de Ak-Koyunlu tahtına geçirmiştir.³⁶⁸

Diğer taraftan etrafına kalabalık bir ordu toplayarak hemen Elvend'in peşine düşen Muhammedi Mirza, Aziz kendinde yapılan savaşta Ayba Sultan'ı öldürdü. Elvend ise yenilince Diyarbakır'a kaçmayı başarmıştır. Muhammedi Mirza ise Tebriz'e giderek tahta oturmaya muvaffak olmuştur. Ancak kısa bir süre sonra Elvend'in Tebriz'e yürüdüğü haberini almış ve buradan ayrılarak Sultaniye'ye gitmiştir. Bu seferde onun yerine tahta Elvend Bey oturmuştur. Bu sıralarda ise Pürnekli Kasım Bey Şiraz'ı ele geçirmeye uğraştıysa da başarılı olamamış ve İstahr kalesine sığınmıştı. 1499 yılında Ayba Sultanın kardeşi Kızıl Ahmed Bey, Bayındırlı Ferruşad Bey ile birlikte Sultan Murad'ı tahta geçirmek için uğraşmaktaydılar. Murat Bey'i de yanlarına alarak Şiraz'a doğru yola çıkmışlardır. Kasım Bey de İstahr kalesinden çıkarak onlara katılarak yollarına devam ettiler. Bu yaşananların haberini alan Muhammedi Mirza ise onlarla savaşmak için yola çıkmıştı. Sultan Murad'ın ordusuyla İsfahan yakınlarında karşılaşarak yapılan savaşta Muhammedi Mirza yenilgiye uğrayarak öldürülmüştü.³⁶⁹

Ak-Koyunlu Devleti ise tam olarak bir karışıklığın içine yeniden düşmüş bulunmaktaydı. Uzun Hasan'ın oğlu Yusuf Bey'in oğulları Elvend ve Mehmet Beyler ile Sultan Yakup'un oğlu Murad Bey, birbirleriyle mücadele halinde olan emirler tarafından çeşitli yerlerde hükümdar olarak ilan etmeye başlamışlardır. Bunun sonucunda ise şiddetli bir iç savaş meydana gelmeye başladı ve bu savaşın sonucunda, Mehmet Bey de dâhil olmak üzere birçok önemli emir öldürüldü. Geriye kalan ve hükümdarlık iddiasında olan Murad Bey, Ak-Koyunlu Devleti'nin tamamını kontrolü altına almak için Tebriz'e doğru yola çıktı. Bu sırada Elvend Bey de bu yönde harekete geçmeye başladı ve Sayın Kalesi civarında kamp kurdu. İki taraf da

³⁶⁷ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 43.

³⁶⁸ Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Ak-Koyunlular*, 263; Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 155.

³⁶⁹ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 44.

Elvend Bey'in kamp yaptığı yerde 1500 yılının sonbaharında karşılaştılar. Fakat bu sırada, her iki hükümdar ile görüşerek onların savaşmasını engelleyen Hayrullah Baba adındaki bir derviş onların arasında bir barışın yapılmasını sağladı.³⁷⁰

Bu anlaşma sonucunda Ak-Koyunlu Devleti, Kızıl Özen ırmağı boyunca ikiye ayrılıp iki hükümdarlık hak iddiacısı arasında paylaştırılması kararlaştırılmıştır.³⁷¹ Bu anlaşmaya göre Azerbaycan, Erran ve Diyarbakır Elvend Bey'e; Irak-ı Acem, Irak-ı Arab, Kirman ve Fars eyaletleri ise Murad Bey'e verilmiştir. Bunun sonucunda ise Ak-Koyunlu Devleti resmen ikiye ayrılmıştır. Bayındır Hanedanı böyle bir durumda kendi içerisinde sıkıntı yaşarken Şah İsmail ise uzakta olan Lahican'da yaklaşık olarak beş yıl kalmıştır. Şah İsmail askeri faaliyetlerine başlayacağı 1499 yılına kadar olan sürede Ak-Koyunlulardan sürekli kaçmış ve gizlenmiştir.³⁷² Ak-Koyunlu Devleti'nin kısa süre içinde büyük bir karmaşaya sürüklenmesi ve devlet otoritesinin neredeyse ortadan kalkmasıyla birlikte Safeviler için önemli bir fırsat ortaya çıkmıştır. Şimdi Şeyh Cüneyd ile birlikte başlayıp büyük darbelerle Şeyh İsmail'e kadar ulaşan hareketin yeniden filizlenme zamanı artık gelmiş oluyordu.³⁷³

Ak-Koyunluların kendi aralarındaki mücadeleden faydalanarak Şah İsmail'in müritleri sık sık şeyhlerini ziyaret etme fırsatını elde etmiş oluyorlardı. Safevi müritleri Şah İsmail'i hem dini hem de dünyevi bir lider olarak gördükleri için onu “*Mürşid-i Kamil ve Padişah*” olarak adlandırmaktaydılar. Safevi taraftarları özellikle de Anadolu'nun çeşitli yerlerinden, Karacadağ'dan ve Ahrar'dan İsmail'e takdim etmek üzere çeşitli hediyeler getirmekteydiler.³⁷⁴ İsmail ise Ak-Koyunlular arasındaki iç mücadeleyi yakından takip etmekte olup fırsat bulduğu gibi 12 yaşında iken Gilan'dan ayrılmaya karar vermiştir.³⁷⁵ Şah İsmail 22 Ağustos 1499 tarihinde babası Şeyh Haydar'ın intikamını almak için Erdebil'e gitmeye karar verince, Hüseyin Bey Lala, Dede Bey Taliş, Hadim Bey Halife, Rüstem Bey Karamani, Bayram Bey Karamani, İlyas Bey ve Kara Piri Bey Kaçar ile Lehican'dan ayrıldı.

³⁷⁰ Paydaş, “Ak-Koyunlu Devleti'nin Çöküşü”, 62-63.

³⁷¹ Paydaş, “Baysungur Döneminden Şah İsmail'in Ortaya Çıkışına Kadar Ak-Koyunlular'ın Safeviler ile olan Münasebetleri”, 126.

³⁷² Mehmet Çelenk, *16. ve 17. Yüzyıllarda Safevi Şiiliği*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 51.

³⁷³ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 45.

³⁷⁴ Paydaş, “Baysungur Döneminden Şah İsmail'in Ortaya Çıkışına Kadar Ak-Koyunlular'ın Safeviler ile olan Münasebetleri”, 127; Budak Münşi Kazvini, *Cevahir 'ul-Ahbar*,13.

³⁷⁵ Budak Münşi Kazvini, *Cevahir 'ul-Ahbar*,95.

Karkiya Mirza Ali, henüz on iki yaşında olan Şah İsmail'i bu fikrinden vazgeçirmek için babasının ve kardeşinin başına gelenleri hatırlattı. Fakat İsmail bu kararından vazgeçmedi ve yoluna devam ederek Tarum ve Halhal yolu Erdebil'e ulaştı. Daha sonra ise Anadolu ve Suriye'den 1.500 kişi ona katılmıştır. Erdebil'in Ak-Koyunlu valisi olan Ali Bey Cakırlı Türkmen, İsmail'in Erdebil'i terk etmesini istedi ve bunun sonucunda gücü halen Ak-Koyunlu ile baş edecek seviyede olmadığı için Şah İsmail Erdebil'den ayrıldı. Şah İsmail ve ona bağlı müritleri Erdebil'den ayrılarak Merni köyüne doğru gittiler. Bu sırada Ak-Koyunlu Sultanı Elvend ve Şirvanşah Ferruh Yasar, Talişli Mirza Muhammed'e çeşitli vaatlerde bulunarak Şah İsmail'i öldürmesini teklif ettiler. Bu durumdan haberdar olan Şah İsmail ve müritleri tedbirler alarak Taliş'li Bey'i beklemeye başladılar. Mirza Muhammed adamlarıyla birlikte Merni köyüne gelerek, beklenenin aksine Şah İsmail'in safına geçerek ona bağlılığını bildirdi. Böylece Safevi tarikatına bağlı Talişlerin katılımı da sağlanmış oluyordu.³⁷⁶ Taliş'te Astara yakınlarında bulunan Ercivan'a gelerek kışı burada geçirmeye karar verdi.³⁷⁷

Şah İsmail burada iken, Erzincan'a gelmeleri için Anadolu müritlerine ulaklar gönderdi. Faruk Sümer'in deyimiyle baş ile gövde birleştiğinden İsmail'in harekete geçmesinin zamanı da gelmiş oluyordu. Safeviler yeni katılan müritleriyle birlikte Çukursad'a, geçtiler buradan da Dokuz Ulam'a gelerek, Bayburtlu aşiretinden Karaca İlyas kendisine bağlı Rumlu sūfîlerle birlikte Şah İsmail'e bağlılığını bildirmek üzere gelmiştir. Bu büyük katılımın yankısı etrafta hemen yayıldı. Tarikat mensupları kafiye kafiye Şah İsmail'in emrine girerek bağlılıklarını bildirdiler.³⁷⁸

Kış süresi boyunca, Elvend Mirza ile Şirvanşah Ferruh Yasar ve Erdebil valisi Ali Cakırlı, İsmail'e suikast düzenlemek veya onu yok etmek için birkaç teşebbüste bulduysalar da başarısız olmuşlardır. Sonuç olarak 1501 yılı Temmuz-Ağustos aylarında İsmail Erzincan'dan ayrılarak Şirvan'ın başkenti Şemahi üzerine yürümüştür. Gülistan kalesi civarında yapılan bir savaşta ise Şirvanşah Ferruh Yasar, Şah İsmail tarafından yenilgiye uğramış ve öldürülmüştür. Şah İsmail Bakü'yü aldıktan sonra kışlağa çekilmek üzere Mahmut Abad'a gitmiştir. Bütün bunların

³⁷⁶ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 48.

³⁷⁷ Paydaş, "Ak-Koyunlu Devleti'nin Çöküşü", 63.

³⁷⁸ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 49.

yanında yapılan bu savaşların Şah İsmail'in kazandığı haberi gelmekteydi ve bunun üzerine kuşkuya kapılan Elvend Bey yakında sıranın kendisine geleceğini tahmin ederekten o da Şah İsmail'e karşı bir ordu ile birlikte harekete geçmiştir. Safevi tarikatı mensupları ise Piri Bey Kaçar komutasında ilerlemelerine devam ederken Nahçıvan yakınlarında Ak-Koyunlu muhafız birliklerini yenilgiye uğratarak, Karabağ'a doğru yola çıkmışlardır. Karabağ'a yaklaşan İsmail'in, geldiğini duyan Elvend Bey'in bazı taraftarları korkuya kapılarak kaçmaya başlamışlardır. Şah İsmail'in komutasındaki Piri Bey Kaçar'ın komutasındaki bir öncü birlik Ak-Koyunluların muhafızları üzerine gönderildi. Elvend Bey'in emrindeki Osman adında biri bunlara karşı çıkınca Piri Bey tarafından yakalanarak esir edildi ve daha sonra onu İsmail'in kampına gönderince Şah İsmail de onu idam ettirmiştir. Elvend Bey ise bütün bunlardan haber edildiği zaman, Çukur Sad tarafına doğru harekete geçmek için hazırlanıyordu ve 30000 kişilik orduyu düzene koyarak Şurur adı verilen yerde kamp kurmuştur. Şah İsmail Nahçıvan'da, Elvend Bey ve Ak-Koyunlular ile savaştı. Elvend Bey yenilerek kaçtı.³⁷⁹

Elvend Bey de moral ve düzen olarak iyi durumda olmayan ordusunu savaş düzenine koymak için savaş meydanında yerini almış ve kamptaki bütün develeri bir araya getirerek, bunların savaş safının gerisindeki kısımda zincirlerle birbirine bağlanmasını emretti. Böylece savaş meydanında kaçmaya çalışan askerler hiçbir kaçış yolu bulamayarak, savaşmaktan başka çareleri kalmadığı için savaşacaklardı. Böylece yapılan ilk çarpışmada ise Elvend Bey'in büyük emirlerinden olan Sidi Gazi, Lütfi Bey ve Musa Bey'ler öldürülmüş ve bu öldürülme sonucunda ise Ak-Koyunluların direnci kırılmış ve Elvend Bey de muharebeden kaçarak Erzincan'a doğru gitmiştir.³⁸⁰

Savaş devam ederken Ak-Koyunlu askerleri kaçmak istediyseler de savaş meydanının gerisindeki develerin birbirlerine bağlı olmasından dolayı oluşturulan engelden kaçamadılar. Şah İsmail ise çoğunu kılıçtan geçirmiş ve kaçan birkaç kişi olmuşsa da onlar da atını derin bir nehre ulaştınca suya doğru atını sürünce suyun içinde boğulmuşlardır. Bu savaş sonucunda Ak-Koyunlular'ın birçok değerli eşyası, atı, silahı ve hazinesi Safevi'lerin eline geçmiştir. Ahsenü't-Tevârih'e göre, İsmail

³⁷⁹ Budak Münşi Kazvini, *Cevahir'ul-Ahbar*, 97; Yahya b. Abdullatif Kazvinî, *Lübbü't-Tevârih*, 231.

³⁸⁰ Paydaş, "Ak-Koyunlu Devleti'nin Çöküşü", 64.

7000 kişiyi bulan küçük bir kuvvetle buna karşı ise Elvend Bey'in komutasındaki 30000 kişilik büyük bir orduyu yenmeyi başarmıştır. 1501 yılındaki Şurur başarısından sonra Ak-Koyunlu Devleti'nin direnişi kırılmış ve bu başarıdan sonra Ak-Koyunlu başkenti olan Tebriz ise İsmail'in himayesine geçecekti. Şah İsmail sonuç olarak Tebriz'e gidip kendi adına para (sikke) bastırarak ve on iki imam adına ise hutbe okutarak Safevi Devleti'ni Sünni devletlerden farklı olarak Şii bir yapıya göre yönetilecek olan bir devlet resmen kurmuş bulunmaktaydı. Şah İsmail bütün bunları yaptığı sıralarda ise ancak on beş yaşında bir genç olarak karşımıza çıkmaktadır.³⁸¹

Şah İsmail daha sonra ise Şii inancının sadece devlet kademelerinde ve devlet yönetiminde yayılmasından ziyade üçte ikisinin Sünni olduğu başkent Tebriz'de bile Şii inancının yayılmasına Şii din inancına mensup sûfilerin bile bunun riskli olduğunu halkın ayaklanması endişesinden dolayı Şah İsmail'e bunu ne kadar uygulamak istemediyse de Şah İsmail bu kararından vazgeçmeyerek halkın ilk üç halifeye hakaret ve küfür etmesini emretti. Bunu yapmayı ve ret edenlerin ise öldüreceğini söylemiştir. Kılıçlarla sokağa çıkan görevliler Ömer ve Osman'a lanetler okuduktan sonra etraftaki insanlar “*daha çok olsun*” demek zorunda bırakılmış demeyenler de kılıçtan geçirilmiştir. Ahsenü't-Tevarih'e göre ise onun tahta çıkış töreninden hemen sonrasında minberde Şii inancına göre hutbe okutulmaya başlandığı söylenmektedir. Bunu yapmak büyük bir cesaretti ve sadece Kaşan, Kum ve Rey'de çok az Şii mensubu insan yaşamaktaydı. Safevi'lerden önce halkın çoğunun Sünni olduğu İran coğrafyasında kılıç zoruyla yapılan Şiileştirme faaliyeti aynı zamanda halkın Farslılaşması anlamı da taşımaktadır.³⁸²

Bütün bunların sonucunda Sünniliğin savunucuları olan devletler, gittikçe büyüyen ve gelişen Şiiliğe karşı yapılan mücadelelerde başarılı olamayarak Şiiliğin yayılması için bir ortam hazırlanmıştır. Bununla birlikte silah gücü ve askeri bir taraftar grubunun birleşmesiyle birlikte Safeviler bugünkü İran'ın yapısının oluşmasında ve Şiiliğin resmi mezhebi olmasında etkili olmuşlardır.³⁸³

³⁸¹ Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 159.

³⁸² Mazlum Uyar, “Irak ve İran Şiiliği”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 151, (2004), 228.

³⁸³ İsmail Aka, *Mirza Şahrüh ve Zamanı*, (Ankara: TTK, 1994), 211.

Şah İsmail, Şiilik propagandasını yayma düşüncesi ve Sünni olan bir coğrafyada kılıç zoru ile Şiiliğe geçişinin sağlanması sonucunda neredeyse bu coğrafya da Sünniliğe bir daha tekrar dönülmeyecek şekilde Şiiliğe geçiş olacaktı. İran coğrafyasında bu kültür ve inanç değişiklikleri yaşanırken Şah İsmail'in, Elvend Bey'i yenilgiye uğratmasından dolayı Tebriz'de bulunan Bayındır Hanedanı'na mensup olan birçok kişi sağa sola kaçmıştı. Burada olmayıp kaçamayanlar ise Şah İsmail tarafından yakalanıp işkence ile öldürülmüş ve mallarına el konulup yağma edilmiştir. Bunlarla da kalmayıp Tebriz'de bulunan her bir evin sahibini araştırmak için bütün mahallelere görevliler tayin edilmiştir. Şah İsmail'in kini o kadar büyümüş ve hırslı olmuş ki Bayındır Hanedanı'na mensup olan neredeyse kim varsa babasının ve kardeşinin intikamını almak için kılıçtan geçiriyordu. Kini ve hırsı o kadar çoktu ki Bayındır hanedanına mensup olan kadınları bile öldürtmekteydi. Bunlarla da yetinmeyip Ak-Koyunlu ümerasası ile yakın ilişki de olanları da infaz edip varlıklarına el koymaktaydı.³⁸⁴

Bu kıyım ve katliama mezarlar da dâhil edilerek babasının öldürüldüğü Derbend savaşına katılmış olan Ak-Koyunlu emirleri ile birlikte Sultan Yakup'un da mezarını açtırarak kemiklerini yaktırmıştı. Diğer taraftan Şurur yenilgisinden bir yıl sonra ise Elvend Bey, İsmail'e karşı tekrar savaşmak için Erzincan'da asker toplamaya başlamıştı. Bu haberi alan Şah İsmail 1502 yılında tekrardan Erzincan üzerine yürümüş ve ilk önce Van Gölü'nün kuzey doğusunda bulunan ve bir zamanlar İlhanlıların yaylağı olan Aladağ'a gelip burada bir süre kaldıktan sonra Elvend Bey'in Tercan'ın güneyindeki Saru Kaya'da olduğu haberini alınca süratle üzerine doğru harekete geçmiştir. Bunu duyan Elvend Bey ve askerleri silahlarını bırakarak ağustos ayında Tebriz'e gelmişlerdir. Şah İsmail'in üzerine doğru geldiğini duyan Elvend Bey Tebriz'in iki konak güney doğusunda Ucan'da bulunmaktaydı. Bunun üzerine Hamedan üzerinden Bağdat'a kaçmayı başarmıştır.³⁸⁵ Bu sıralarda ise İran'da birçok kişi hükümranlıktaki bulunmakta ancak bunların çoğu İsmail'e karşı gelebilecek güçte değildi. İsmail'in en güçlü düşmanı olan Elvend Bey ise Diyarbakır'a gittikten sonra Kasım B. Cihangir ile savaşarak şehri almayı başarmıştır. Elvend Bey daha sonra Dulkadir oğlu hükümdarı Alaüddevle Bey'in yanına gitmiş ve ondan 20.000 kişilik

³⁸⁴ Efe Durmuş, “Şeyh’in Olduğu Yer Evimizdir: İbrahim-i Gülşeni’nin Hagiografisinde Sürgün Kavramı” *Kesit Akademi Dergisi*, 7, (Mart 2017), 429.

³⁸⁵ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 23.

bir ordu yardımında bulunmasını istemiş ve kendisinin 10.000 kişilik ordusunu da katarak güçlü bir ordu meydana getirmeye çalışıyordu.³⁸⁶

Elvend Bey'in diğer taraftan güçlü bir ordu ile üzerine geldiği haberini alan Şah İsmail ise 12.000 kişilik bir ordu ile Tebriz'den çıkmıştır. Şah İsmail'in kendisine karşı yola çıktığını öğrenen Elvend Bey de başka yoldan Tebriz'e girmeyi başarmıştır. Ancak Tebriz'deki Şiiler Elvend Bey'e karşı tavır aldığından dolayı ve Sünnilerin de Elvend Bey'in, İsmail'e karşı koymayacağını tahmin ettikleri için Elvend Bey'e yanaşmamışlardır. Bundan dolayı Elvend Bey Tebriz'den ayrılmak zorunda kalmış ve Şah İsmail de sonrasında Tebriz'e girmiştir. Elvend Bey bundan sonra Osmanlı hükümdarlarının yanına gitmiş ve buradan takviye kuvvetler alarak Bağdat üzerine yürüdü. Fakat Elvend Bey, Gence'de yenilgiye uğratılmıştır. Şah İsmail'in İran'da hâkimiyetini sağlam bir zemine oturtması için, Irak-ı acem, Irak-ı Arab, Kirman ve Fars'ın sahibi olan Ak-Koyunlu hükümdarı Sultan Murad'la karşı karşıya gelmesi gerekiyordu.³⁸⁷

Bu sıralarda Murad Bey'in Fars üzerindeki etkisi yetersiz ve eyaletlerin çoğunda valilerin keyfi uygulamaları altında yönetilmekteydi. Bunun sonucunda ise Fars ve Irak'ta kısa zaman içinde kargaşalar ve düzensizlikler ortaya çıkmaya başlıyordu. Bu olumsuzlukların yanında halk çıkan vebadan dolayı her gün ölmekte ve tamamen çaresiz duruma düşmekteydi. Bütün bunların bir sonucu olarak da Ak-Koyunluların elinde olan bu bölgeler İsmail'in zafer kazanması için zemin oluşturmaktaydı. Şah İsmail iyi bir devlet adamı olarak yetişmenin yanında düşmanlarına karşı kibarca ve dostça yaklaşp hiç beklemedikleri bir anda ise saldırıya geçerek onları yok etmede büyük bir yeteneğe sahipti. Bu politikasını Sultan Murad üzerinde de kullanmış olacak ki Hamedan savaşından önce Şah İsmail, Sultan Murad'a bir mektup göndererek *“Biz akraba olduğumuz için seninle kavga etmesek iyi olur. Ancak benim üstünlüğümü kabul edip sikkelerine benim adımı bastırırsan, dönüşte Irak'ın birkaç eyaletini sana devrederim; fakat sen beni yeneceğini düşünerek karışıklık çıkarırsan ben ve savaşçılarım senin üzerine yürüyeceğiz.”* Bu mesajın ardından Sultan Murad, Türkmen emirlerini topladı ve bu durum hakkında istişare edince onlar da kendisine, Şah İsmail ile barıştırması kendisi

³⁸⁶ Paydaş, “Ak-Koyunlu Devleti'nin Çöküşü”, 66.

³⁸⁷ Paydaş, “Ak-Koyunlu Devleti'nin Çöküşü”, 67.

ve ülkesi için doğru bir davranış olduğunu söylediyse de Sultan Murad bunların aksini yaparak Şah İsmail ile savaşma yoluna gitmeyi tercih etti. Bunu yapmasında haklılık payı vardı çünkü Şah İsmail, annesi tarafından olan akrabalarına karşı nefret ve kını vardı ve bunu her defasında açığa çıkardığı için Murad Bey barışı kabul etmemiştir. Daha sonra ise Şah İsmail ile savaşmak için Hamedan'a doğru yola çıktı ve havalar ısınınca da Şah İsmail de Hamedan'a doğru yola çıkmıştır. Ak-Koyunlular 50000 kişilik bir ordu ile 21 Haziran 1503 tarihinde Hamedan yakınındaki Alma Kulağı denilen yerde İsmail'i karşılamıştır. İsmail'in ordusu ise 12000 kişiden oluşmasına rağmen, Murad Bey'i yenilgiye uğrattı ve onun Emirü'l-Ümerası olan Güzel Ahmet Bayındır Bey de dâhil olmak üzere 10000 adamını katlettiği söylenmektedir.³⁸⁸

3.1.4. Elvend ve Murad Beylerin Son Direnişleri ve Ak-Koyunlu Devletinin Yıkılışı

İsmail'in Hamedan zaferinden sonrasında ise Ak-Koyunlu Devleti tam bir çöküntü içerisine girerek kendisini toparlayamamıştır. Bu zaferle birlikte Acem Irak'ı, Fars ve Kirmanı kazandırmıştır. Daha sonra Şah İsmail buralara atamalar yaparak Kirman'ı Ustaca oğlu Muhammed Han'a, Fars'ı, Keçel Bey diye anılan İlyas'a Rey'i ve Aygıt oğluna verdi. Avşar ve Mansur Bey gibi bazı Ak-Koyunlu emirleri ise Şah İsmail'e itaat ettiklerini söyleyerek Kızılbaş taçlarını giymişlerdir.³⁸⁹

Şah İsmail bu zaferden sonra 1501 yılı ortalarında Ak-Koyunlu Başkenti olan Tebriz'de Heşt Beheşt Sarayı'nda tahta oturmuş ve böylece Safevi Devleti kurulmuştur.³⁹⁰ Şah unvanını alan İsmail on iki imam Şiiliğini resmi mezhep ilan etmiş ve sikke bastırarak, devletin kurulmasında yardımcı olan Türkmen beylerine önemli görevler vererek onları mükâfatlandırmıştır.³⁹¹

Şah İsmail, İran Şiiliğini devletin resmi ideolojisi haline getirerek, yeni bir devlet kurmayı başaracaktır.³⁹² Safeviler, Diyarbakır'ı topraklarını alarak Anadolu ve Suriye'deki taraftarlarına yakın olmuş ve iyi ilişkiler kurmaktaydılar, Ayrıca bir yıl

³⁸⁸ Paydaş, "Ak-Koyunlu Devleti'nin Çöküşü", 68.

³⁸⁹ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 24.

³⁹⁰ Aydoğmuşoğlu, *Safevi Devleti Tarihi*, 34.

³⁹¹ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 45-73.

³⁹² Gündüz, "Şah İsmail", 253.

sonra Bağdat da dâhil olmak üzere Irak-ı Arab bölgesini de zapt ederek Fırat Havza'sına kadar olan bütün toprakları hâkimiyeti altına almayı başarmıştır.³⁹³

İsmail bu zaferin ardından Elvend Dağı'nda birkaç gün dinlendikten sonra, Şiraz'da bulunan Murad Bey'in Fars'a bağlı yerlerden vergilerini topladığı haberi ona yetişince düşmanın güçlenmesine fırsat vermek istemediği için gidip öldürmeye karar verince Hamedan'dan çıkmıştır. İsfahan'a gelen İsmail, buradan da hızla Şiraz'a gidince Murad Bey'de Şiraz'dan çekilip Şuster'e çekilmiştir. Safeviler'in takibine takıldığı için buradan da Bağdat'a gitmiştir. Murad Bey, Bağdat'ta son Irak-ı Arab valisi olan Barik Bey tarafından karşılanmış fakat İsmail Bağdat üzerine yürüyünce Murad Bey, Barik Bey ile birlikte Memlûk Sultanı olan Eşref Kansu Gevri tarafından korunması için anlaştıkları yer olan Haleb'e gitmişlerdir. Buradan da yola çıkarak Maraş'ta bulunan Alaüddeve Dulkadir Bey'in yanına gitmişler ve buraya yetişince Sultan Murad'ın geldiği haberi Alaüddeve'ye verilince Sultan'ı karşılamaları için kendi oğullarını göndermiştir. Saraya kendisini karşılamaya gelenlerle birlikte yetişen Sultan Murad'a Alaüddeve Bey, Murad Bey'e durumunu sorunca o da Şah İsmail ile aralarında geçen hadiseleri anlatmış ve Alaüddeve Bey tasalanmamasını söyleyerek ona yardım edeceğini bildirmiştir. Murad Bey'e 30000 kişilik bir ordu vererek onu Elvend Bey'in intikamını alması için Şah İsmail'e doğru göndermiştir. Şah İsmail ise bunları duyunca çok kızıp büyük bir öfkeyle birlikte Tavacılar'a orduyu toplamalarını emretti. Kısa sürede içerisinde büyük bir ordu topladıktan sonra ise 12000 kişi ile birlikte Diyarbakır'a doğru yürüdü. İsmail'in Bağdad'ı zapt ettikten sonra Diyarbakır taraflarını da tehdit etmesi üzerine Alaüddeve Bey, Osmanlı hükümdarı Sultan Beyazid'den yardım ve himaye talebinde bulunmuştur. Sultan Beyazid, Dulkadir Bey'in talebiyle ilgilenmediği gibi, Safevi hükümdarını da zaferlerinden dolayı tebrik etmiştir.³⁹⁴

Osmanlı Devleti'nden beklediği yardımı alamayan Alaüddeve Bey, Safevi tehlikesinin farkında olup Murad Bey'e yardım etmekle kalmayıp Şah İsmail'e vermeyi vaat ettiği kızı Benli Hatun'u da Murad Bey'le evlendirmiştir. Murad Bey'in bu evliliğinden sonra iki oğlu olmuş ve bunlara Ak-Koyunlu Devleti'nin iki kudretli

³⁹³ H. Mustafa Eravcı "Safevi Hanedanı", *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002) 6: 885.

³⁹⁴ Paydaş, "Ak-Koyunlu Devleti'nin Çöküşü", 69.

ve büyük hükümdarı olan Hasan ve Yakup adları verilmiştir. Murad Bey 1504 baharında İsmail'in Mazenderan'a sefer yapmak için Iraktan çıkması üzerine, Alaüddeve Bey'in yardımıyla birlikte Murad Bey Bağdat'ı ele geçirmeyi başarmıştı. Bu sırada İsmail'in Alaüddeve Dulkadir Bey'le uğraştığı bir sırada Elvend Bey, 1502 sonbaharında Tebriz'i kısa bir süreliğine ele geçirmesine rağmen, kısa bir süre sonra buradan çıkartılmıştır. Böylece Ak-Koyunlu Devleti bir daha Tebriz'i alamamak üzere kaybetmiştir. Elvend Bey'in tekrardan kaçmasıyla Azerbaycan, Safeviler'in Irak-ı acem, Fars ve Kirman'daki topraklarını istila etmek için bir saha oluşturmuştur.³⁹⁵

Ak-Koyunlular çöküş dönemine girdiği zaman en çok yardımı, Dulkadir Beyliği'nden almaktaydılar. Buna örnek olarak 1504 yılında Ak-Koyunlu Elvend Bey'in, Diyarbakır'da vefat etmesinin ardından kimin başa geçeceği konusunda Ak-Koyunlu emirleri arasında iki görüş ortaya atılmıştır. Elvend Bey'in ölümü konusu net değildir. Safevi kaynaklarında onun 1504/5 yılında Diyarbakır'da eceli ile öldüğünü söylemesine rağmen, adı bilinmeyen bir Venedikli Tüccar da, Elvend Bey'in Diyarbakır'da Musullu Emir Han tarafından yakalanıp Şah İsmail'e götürüldüğünü, Venedikli Tüccar'ın da Elvend Bey'in Malatya'da iken bir çadırda zincire vurulmuş şekilde bizzat gördüğünü, Şah İsmail'in Dulkadir Beyliği seferinden döndükten sonra onu öldürdüğünü bildirmektedir.³⁹⁶ Emirlerden bir kısmı Elvend Bey'in Divan beyi Emir Bey'in tarafını tutuyor, diğer bir kısmı da Alaüddeve'nin yanında bulunan Göde Ahmet Bey'in genç yaştaki oğlu Zeynel'i çağırması ve Alaüddeve'nin müdahalesini talep etmiştir. Ak-Koyunlu Beylerinin bu talebi üzerine ise Alaüddeve, Ak-Koyunlu Zeynel Bey'i büyük bir kuvvetle Diyarbakır üzerine göndermiş ve Alaüddeve'nin kardeşi Abdurrezzak'ın kumanda ettiği birliklerle beraber Diyarbakır'ı ele geçirmiş, şehri ise Zeynel Bey'e teslim etmişlerdir. Zeynel Bey ise başa geçtiği gibi Elvend Bey'in Divan beyi olan Emir Bey'i hapse attıran ve halka baskı uygulayan Abdülhay adındaki birini de şehrin valiliğine atamış ve daha sonra da Mardin'e doğru harekete geçmiştir. Orada bir süre kaldıktan sonra Hısn-ı Keyf'e giderek burayı aldı ve buradan da Urfa'ya yönelerek bu şehri de almaya çalışmıştır. Bu sırada ise hapisten kaçan Emir Bey Musullu ile

³⁹⁵ Woods, *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Ak-Koyunlular*, 267; Erdem ve Paydaş, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi*, 159.

³⁹⁶ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 75.

arkadaşları bir kuvvet toplayarak Zeynel Bey üzerine yürüdü ve Zeynel Bey'i mağlup etmeyi başarmışlardır. Emir Bey Musullu daha sonra Diyarbakır üzerine yürüyerek Zeynel Bey tarafından atanan Abdülhay'ı öldürerek Diyarbakır'a tekrardan hâkim olabilmıştır. Bu olaylar üzerine Zeynel Bey ise tekrardan Alaüddevle Bey'in yanına sığınmıştır. Alaüddevle Bey'in, Ak-Koyunlulara yaptığı bu kadar yardımdan sonra ise Şah İsmail'in ona duyduğu kin ve öfkesi daha da artmıştır. Bundan dolayı Şah İsmail 1507 yılında Elbistan ve Maraş'a girerek buraları yakıp yıkarak ondan intikamını almıştır. Şah İsmail Bununla da kalmayıp 1508 yılında Ak-Koyunlu emirleri tarafından yönetilen Irak-ı Arab'ı ilkbaharda işgal etmiş ve Bağdat'a giren Safeviler, kaçamamış olan Ak-Koyunlu Türkmenlerini katletmiştir. 21 Ekim 1508 de Bağdat'a giren Şah İsmail, Barik Bey'den sonra göreve gelen bazı Ak-Koyunlu emirlerini idam ettirmiştir. Böylece Irak-ı Arab işgali ile birlikte Ak-Koyunlu Devleti'nin Safeviler tarafından zaptının son safhasını oluşturmaktaydı.³⁹⁷

Dulkadiroğulları topraklarına saldıran Şah İsmail, onlara ait olan Harput'u fethetmiş ve dönüşte Diyarbakır Hâkimi olan Emir Bey'in de kendisine itaat etmesiyle birlikte bütün Diyarbakır bölgesini de ele geçirmiştir. Bunun sonucunda Doğu Anadolu ve Cizre hariç bütün Yukarı Mezopotamya, kısa süreliğine Safevi Hükümdarı Şah İsmail'in eline geçmiştir.³⁹⁸ Şah İsmail burayı aldıktan sonra ise Diyarbakır'a Ustaca oğlu Muhammed (Han)'ı vali olarak atamıştır. Muhammed Han kuvvetli ve dirayetli bir kumandandı.³⁹⁹

Son Ak-Koyunlu hükümdarı olan Murad Bey ise, hayatının sonuna kadar Safeviler'le mücadele içinde olmuş ve bu uğurda ölmüştür. 1513 yılında ise Azerbaycan, Diyarbakır ve Irak-ı Arap'ta Safeviler'e karşı çıkmış olan isyanlar sırasında Osmanlı hükümdarı Beyazid'in yerine geçen Yavuz Sultan Selim'in desteğiyle Safeviler'e karşı olan mücadelenin içerisinde yer almıştır. 1514 yılında ise Urfa yakınlarında Safeviler'le girdiği çatışma sonucunda hayatını kaybetmiştir. Safeviler ise bir zafer nişanesi olarak Sultan Murad'ın başını kesmişler ve Tebriz'de bulunan Şah İsmail'e göndermişlerdir. Safeviler, başlangıçta bir tarikat temsilcisi olarak tarih sahnesine çıkmışken daha sonrasında ise siyasi birlik kurmuş olan bir

³⁹⁷ Paydaş, "Ak-Koyunlu Devleti'nin Çöküşü", 70.

³⁹⁸ Kütük *Ortaçağda Nusaybin Bölgesinin Siyasi, Sosyal, İktisadi ve Kültürel Durumu*, 87.

³⁹⁹ Sümer, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, 30.

hanedana dönüşerek, İran'da Türkmen şeyhlerinin itibarının arttığı 13. yüzyılın ikinci yarısında tarih sahnesine çıkmaya başlamış, çünkü Moğollar İslam dininin yerleşik kültüre bağlı ve anlaşılması zor felsefi kelimelerle anlatan Farslı âlimlerin yerine kabileci karakterlere sahip daha basit ve özgün kelimeler kullanan Türkmen dervişlerini tercih etmekteydiler.⁴⁰⁰

Şah İsmail işgal ettiği vilayetlerin halkına zorla Şiiliği kabul ettirmeye çalışmış ve Şiiliği kabul etmeyen halkı ve binlerce insanı da hiç çekinmeyerek kılıçtan geçirmiştir.⁴⁰¹ 1505-1506 yılında uzun bir kuşatma sonucu ele geçirdiği İsfahan şehrinde, Türkmenlerden mezhep değiştirmeyenleri Şah İsmail katletmekten çekinmemiştir.⁴⁰²

Dulkadirli'den 1506 yılında Korçubaşı Dede Abdal Bey, Şeyh Haydar'a karşı savaşa katılan Türkmenleri tespit edilip katledilmeleri amacıyla Tabersaran'a gönderilmiştir. Suçlananların bizzat Abdi Bey'e başvurarak suçsuz olduklarını ispat etmeleri istenmiştir. Bu soruşturma devam ederken bir kısım Türkmen kabilelerine mensup çok sayıda Türkmen öldürülmüştür.⁴⁰³ Şah İsmail, yaban atı avlamak için gittiği Şeki'de hastalanmış ve Tebriz'e geldikten kısa bir süre sonra 23 Mayıs 1524'te 37 yaşında iken vefat etmiş olup, cenazesi Erdebil'e götürülüp ecdadı olan Şeyh Safiyüddin'in yanına defnedilmiştir.⁴⁰⁴

Şah İsmail'in Ak-Koyunlulara karşı olan mücadelesi başladığında Osmanlı tahtında II. Bayezid bulunmaktaydı. Osmanlı Devletinin ise doğudaki en uç sınırı olarak Trabzon'dan başlıyordu. Trabzon'un güney batısındaki Şebinkarahisar ise Otlukbeli savaşından sonra Osmanlıların eline geçecekti. Şah İsmail'in müritlerini toplamak için geldiği Erzincan ise Şebinkarahisar'ın doğusunda yer almaktaydı ve halen Ak-Koyunlu Devletinin hâkimiyeti altındaydı; ama otorite boşluğu yüzünden bölgede Şah İsmail'in hareketlerini engelleyecek siyasi bir otorite bulunmamaktaydı. Erzincan'a komşu olan Sivas ise Osmanlıların elindeydi. Dolayısıyla Ak-Koyunlu

⁴⁰⁰ İlhan Erdem, "Olçaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20/ 31, (2000), 27.

⁴⁰¹ Nesib Nesibli, "Osmanlı-Safevi Savaşları, Mezhep Meselesi ve Azerbaycan", *Türkler Ansiklopedisi*, (Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002), 6: 895.

⁴⁰² Osman G. Özgüdenli, *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006), 478.

⁴⁰³ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 83.

⁴⁰⁴ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 155.

sınırı bu iki şehri birbirinden ayırmaktaydı. Buradan Güneybatı'ya doğru olan Kayseri ve Niğde de Osmanlının sınır şehirlerindendi ve Dulkadir Beyliği ile ortak sınırlarını paylaşıyorlardı. Çukurova'ya doğru inerken Toroslar üzerinden batıya doğru yay çizen sınır Tarsus'u Ramazan oğullarının idaresine bırakarak Akdeniz'e doğru ulaşmaktaydı. Buna göre, 16. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nde en kalabalık konar-göçer Türkmenlerden olan Dulkadir, Bozulus, Yeni İl, Varsak, Şam ve Halep Türkmenleri ile Çukurova ve Bozok bölgelerindeki Türkmenler henüz Osmanlı hâkimiyetinin altına alınmamışlardır.⁴⁰⁵

Diğer taraftan hemen belirtmemiz gereken ise bölgedeki göçebe aşiretler Horasan'dan yola çıkarak Anadolu'nun en uç kesimlerine kadar yayılmış olmalarından dolayı anılan coğrafyada aynı aşiretin birden fazla koluna rastlamak mümkün olup, bunların hepsinin Kızılbaş olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Örneğin Ak-Koyunlu Türkmenlerinin bir bölümü Kızılbaşlığa geçip Safevi Devleti'nin kuruluşuna ve gelişmesinde yer alırken, Osmanlının himayesine giren kolları ise Sünni olarak yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Hatta Musullu aşiretlerinin bir kısmı Emir Han'ın önderliğinde Şah İsmail'in hizmetine girmişken, diğer kısmı ise Kızılbaşlardan kaçıp Firuzkuh bölgesine gelmişlerdir, ancak buraların Safevi Devleti'nin eline geçmesiyle birlikte katliama uğramışlardır. Emir Han'ın kardeşi Kayıtmış Bey, Diyarbakır'da kalmış ve Kızılbaşlara katılmayarak, şehrin teslim edilmemesi için Safevilere karşı durmuştu. Diğer taraftan ise Dulkadirli Türkmenlerinin bir kısmı Şah İsmail'e bağlılığını göstererek hizmetine girmişti, Şah İsmail 1507 senesinde Dulkadir Beyliği topraklarına girince ana vatanlarına ve akrabalarına karşı savaşmaktan kaçınmamışlardır.⁴⁰⁶ Safevi Devleti'nin kuruluşunda yer alan ve bu devletin askerî gücünün neredeyse tamamını oluşturan Türkmenlerin daha çok Azerbaycan, İran ve Suriye bölgesinden toplananlardan oluşmaktaydı ve buna karşılık ise Osmanlı topraklarından giden sûfîler ise genel olarak ciddî bir nüfus oluşturmamaktaydı.⁴⁰⁷ Safevi Devleti kurulduktan sonra Türkiye'den önceki dönemlerde kıyaslanmayacak kadar bir göç hareketi oluşmuştur. Bu göç hareketi devamlı bir şekilde sürmüştür.⁴⁰⁸

⁴⁰⁵ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 51-52.

⁴⁰⁶ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 54-55.

⁴⁰⁷ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 56.

⁴⁰⁸ Sümer, "Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış", 445.

Safevi propagandası Osmanlı'da pek bilinmeyen bir propaganda (davet) yönetim yani dai'lik sistemini kullanarak yayılmaya başlamıştır. Bunlar aynen tacirler gibi dolaşarak kimi köylülere sözlü olarak Şiiliği anlatmaktaydılar. Bazen de İran'dan getirdikleri kitap ve mektuplarla propaganda yaymaktaydılar.⁴⁰⁹ Venedikli bir tüccarın anlattığına göre; Kızılbaşlar şahlarının yanında savaşmaktan ve ölmekten büyük bir mutluluk duyuyorlardı. Büyük bir sevgi ve saygı ile Şah'larına bağlanmışlardı ki, müritlerden birinin başına bir bela gelse Allah'ın yerine Şah'larına dua etmekte, savaşta ise zırhsız ve belden yukarısı çıplak olarak savaşmaktaydılar ve savaşta “*Şah! Şah!*” diye bağırırmaktaydılar, kendi canlarını onun yolunda vermeyi kendileri için bir kurtuluş olarak görmekteydiler.⁴¹⁰ Hatta bazı müritleri onu Allah gibi görerek ve onun asla ölmeyeceğini düşünmekteydiler.⁴¹¹

Osmanlı Devleti İran'a göç edenler konusunda sürekli takip halinde olduğu görülmektedir. II. Bayezid bunun için sancaklara gönderdiği fermanlarda meselenin içeriği hakkında herhangi bir değerlendirme yapmamış sadece İran'a giden Erdebil sûfilerinin yakalandıkları ve görüldükleri yerlerde idam edilmeleri ve mallarına el konulması emredilmiştir. Ayrıca, Anadolu'da bulunan bazı Kızılbaşlar, Rumeli'ye ve adalara sürgün edilmiştir.⁴¹² II. Bayezid'in İran'daki Kızılbaş hareketini daha Şeyh Haydar zamanından beri takip ettiği ve Ak-Koyunlu Sultanlarının Safevilere karşı yaptığı savaşlarda başarılarından dolayı memnunluk duyduğu tespit edilmektedir.⁴¹³

Şah İsmail'in Şiiliği resmî mezhep olarak sayması ve devlet gücünü her yönüyle Şiiliğin hizmetine sokması sonucu eski İran'da var olan, “*Din ve devlet iki kardeştir ve biri diğeri olmaksızın olmaz, din padişahlığın temelidir, padişah dinin koruyucusudur.*” anlayışının yeniden canlandırılması anlamına gelmekteydi.⁴¹⁴

⁴⁰⁹ Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Selçuklu Dönemi, Makaleler-Araştırmalar*, 351.

⁴¹⁰ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 59.

⁴¹¹ Gündüz, *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, 214.

⁴¹² Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 60.

⁴¹³ Doğan Kaplan, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), 11.

⁴¹⁴ Gündüz, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, 72.

SONUÇ

Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıflaması ve Moğol Hâkimiyetinin etkisini kaybetmesiyle birlikte Anadolu topraklarında birçok bölgesel beylik meydana gelmiştir. Bunlardan Ak-Koyunlu Devleti de ilk olarak Kara Yülük Osman Bey döneminde adından söz ettirmeye başlamıştır. Ak-Koyunlular İran ve Anadolu'da birçok mimari eser meydana getirmişlerdir. Bunların birçoğu Ak-Koyunlu Bakiyeleri üzerine kurulan Safeviler tarafından tahrip edilip yıkılmıştır. Safevi Tarikatındaki halifeler Erdebil de ilk zamanlarda tarikat silsilesi içerisinde yetişmekteydi. Şeyh Cüneyd'den itibaren ise Erdebil Tekkesi fikir değişikliğine giderek siyasi faaliyetlerle uğraşmaya başlamıştır. Safevilerin başlangıcı Şeyh Cüneyd zamanında itibaren başlamıştır. Ak-Koyunlu ve Safeviler arasındaki ilişkiler adlı bu çalışmamızda, ilk ilişkiler Uzun Hasan Bey döneminde başlamıştır. Şeyh Cüneyd Tarikat postuna oturur oturmaz kendisi doğrudan siyasi entrikaların içine girmiştir. Bu durum amcası Şeyh Cafer ile Kara-Koyunlu hükümdarı Cihanşah'ı endişelendirmiştir. Bunun sonucunda ise Şeyh Cüneyd Erdebil'den çıkmaya karar vermiştir. Bu sıralarda ise Yakın Şark'ta siyasi bir birlikteliğin olmaması Şeyhin hâkimiyet planlarını geliştirmesi için uygun bir saha konumundaydı. Şeyhin Anadolu'ya nerden ve nasıl geldiğiyle ilgili detaylı bir bilgiye sahip olmamakla birlikte ilk izlerine Anadolu topraklarında rastlanılmıştır. Erdebil Tarikatı Şeyh Cüneyd'in siyasi hedefleri doğrultusunda zaman içerisinde kendi itikadından sapmıştır. İlk olarak Şiilikten Cüneyd zamanında bahsedilmeye başlanılmıştır. Şeyh Cüneyd hayatı boyunca Türkmen kabileleri içerisinde Şiiliği kullanarak siyasi bir bütünlük sağlamayı başarmıştır. Uzun Hasan ile Şeyh Cüneyd'in buluşma hadisesi Yakın Doğu tarihinin aydınlatılması ve geliştirilmesinde önemli bir yere sahiptir.

Uzun Hasan, Cüneyd'i yanına alarak Kara-Koyunlulara karşı kendi gücünü artırmayı hedeflemekteydi. Buna karşılık olarak Şeyh Cüneyd ise bu topraklarda hareket alanı bulmuş olup, kendi adını duyurmak için harekete geçmiştir. Uzun Hasan, Şeyh Cüneyd'e kız kardeşini vererek siyasi bir ittifak yoluna gitmiştir. Uzun Hasan'ın Şeyh Cüneyd'i kendi topraklarında kabul etmesiyle başlayan serüvenle birlikte Safevi Devleti, bir tarikattan ziyade mistik bir Şii düşüncesine sahip devlet kurma fikri oluşmuştur. Başta iyi başlayan Safevi ile Ak-Koyunlu Devleti ilişkileri Sultan Yakup döneminde iyi bir şekilde devam ederken, daha çok Safevileri koruma

amacı ön plana çıkmaktadır. Daha sonra ise Şeyh Haydar'ın devlet kurma fikri ve cihan hâkimiyeti sevdası sonucunda kötüleşmeye başlamıştır. Sultan Yakup dönemi genel olarak sakin ve huzurlu bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Sultan Yakup'tan sonra ise zayıflayan Ak-Koyunlu Devleti'nin topraklarında telafisi mümkün olmayan sonuçlar ortaya çıkmıştır. Ak-Koyunlu ülkesi bir savaş meydanı haline gelmiştir. Ak-Koyunlu Devleti'nin içine düştüğü bu durumu fırsat bilen Şah İsmail bu devlete son vermeyi başaracaktır.

Bunun sonucunda Sünniliğin savunucuları olan devletler gittikçe büyüyen ve gelişen Şiiliğe karşı başarılı olamayarak Şiiliğin yayılması için bir ortam hazırlanmış olacaktır. Safevi Devleti artık buralarda hüküm sürmeye başlamış ve bu netice de Ak-Koyunlu Devleti'nin yıkılışı ile birlikte 13. yüzyıldan beri İslam dünyasında devam eden Oğuz-Cengiz Yasası ve İslam Hukuku'na dayalı siyasi ve kültürel yapıların sona erdiği söylenmektedir. Bundan sonra ise özellikle de İran coğrafyasında kabileci bir yapı önemini korusa da sonrasında mistik bir düşünce sistemi yaygınlaşmaya başlamıştır.

KAYNAKÇA

Abdüllatif Kazvini, *Safevi Tarihi*, Çev. Hamidreza Mohemmednejad, Ankara: Birleşik Yayınları, 2011.

Aka, İsmail, *İran'da Türkmen Hâkimiyeti (Kara Koyunlular Devri)*, Ankara: TTK Yayınları, 2001.

Aka, İsmail, *Mirza Şahrüh ve Zamanı*, Ankara: TTK, 1994.

Akyel, Salih, “Zülküf Şimşek, Klasik Kaynaklara Göre XVI. Yüzyılda Osmanlı Devletinde Meydana Gelen Kızılbaş Ayaklanmaları”, *Tarih okulu Dergisi*, 19, 2014.

Anonim, *Alem Âra-yı Şah İsmail*, Hızl, Asgar Muntazırsahib, Tahran, 1391.

Anonim, *Kızılbaşlığın Tarihi, Tarih-i Kızılbaşıyye*, çev. Şefaattin Deniz-Hasan Asadi, İstanbul: Bige Kültür Sanat Yayınları, 2015.

Arayancan, Ayşe Atıcı, “Ak-Koyunlu Sarayında Güçlü Bir Kadı Örneği: Kadı Îsâ es Sâvecî”, *Orta Çağ'da Din ve Devlet*, ed. Ayşe Atıcı Arayancan, İstanbul, 2018.

Aydoğmuşoğlu, Cihat, *Safevi Devleti Tarihi*, İstanbul: Yason Yayıncılık, 2014.

Aziz B. Erdeşir-i Esterebadi, *Bezm u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: TTK, 2014.

Barkan, Ömer Lütfi, “Osmanlı Devrinde Ak-Koyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Beye Ait Kanunlar”, *Tarih Vesikaları*, I-II. İstanbul, 1941.

Baykal, Bekir Sıtkı, “Fatih Sultan Mehmed-Uzun Hasan Rekabetinde Trabzon Meselesi”, *Ankara Üniversitesi Dil, Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, 2/2-3, 1964.

Baykal, Bekir Sıtkı, “Uzun Hasan’ın Osmanlılara Karşı Kati Mücadeleye Hazırlıkları

ve Osmanlı Ak-Koyunlu Harbinin Başlaması”, *Bellekten*, 21, 82, Nisan, 1957.

Budak Münşi Kazvini, *Cevahir 'ul-Ahbar*, Hzl. Hasan Behram Nejat, Tahran: Miras-ı Mektup Yayınları, 1378.

Çelenk, Mehmet, *16. ve 17. Yüzyıllarda Safevi Şiiliği*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.

Çetin, Altan ve Dilek, Kaan, *Safevi Tarihi Safevi Tarihinin Kaynakları*, Ankara: İraniyat Yayınları, 2017.

Derviş Ahmed Âşıkî, *Âşık Paşazâde Tarihi*, hzl. Cemil Çiftçi, İstanbul: Mostar Yayınları, 2008.

Durmuş, Efe, “Şeyh’in Olduğu Yer Evimizdir: İbrahim-i Gülşeni’nin Hagiografisinde Sürgün Kavramı” *Kesit Akademi Dergisi*, 7, Mart 2017.

Ebu Bekr-i Tihrani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

Ekinci, Abdullah, *Ortaçağ’da Urfa*, Ankara: Gazi Kitabevi, 2006.

Ekinci, Mustafa, *Erdebil Tekkesi’nin Kuruluşu, Gelişmesi ve Anadolu’daki Dinî ve Siyâsî Faaliyetleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997.

Ekinci, Mustafa, *Şah İsmail ve İnanç Dünyası*, İstanbul, Beyan Yayınları, 2010.

Eravcı H. Mustafa ,“Safevi Hanedanı”, *Türkler Ansiklopedisi*, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Erdem, İlhan ve Paydaş, Kâzım, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi Siyaset-Teşkilat-Kültür*, 1.

bs. Ankara: Birleşik Yayınları, 2007.

Erdem, İlhan ve Uyar, Mustafa, “Kara-Koyunlular: Tarih Sahnesine Çıkışları ve Kökenleri”, *Türkler Ansiklopedisi*, c.6, Ankara, 2002.

Erdem, İlhan, “Ak-Koyunlu Devletinin kurucusu Kara-Yülük Osman Bey'in Hayatı ve Faaliyetleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, XXXIV /1-2, Ankara, 1990.

Erdem, İlhan, “Olcaytu Han'ın Ölümüne Kadar İlhanlılarda Yaşanan Siyasal-Kültürel Gelişmeler ve Yakın-Doğu'ya Etkileri”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20/ 31, 2000.

Erdem, İlhan, “Osman Bey'in ölümünden Uzun Hasan Padişah'a Ak-Koyunlular (1435-1456)”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, 20/ 32, 2002.

Gaffari, *Tarih-i Cihan-ara*, Yay. Hasan Neraki, Tahran, 1343/1965.

Garthwaite, Gene R., *İran Tarihi Pers İmparatorluğu'ndan Günümüze*, çev. Fethi Aytuna, İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2018.

Gündüz, Tufan , “Şah İsmail” *İA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Gündüz, Tufan, “*Safeviler*”, *İA*. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.

Gündüz, Tufan, *Kızılbaşlar Osmanlılar Safeviler*, İstanbul: Yeditepe Yayınları, 2018.

Gündüz, Tufan, *Seyyahların Gözüyle Sultanlar ve Savaşlar*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2007.

Gündüz, Tufan, *Son Kızılbaş Şah İsmail*, İstanbul: Yeditepe Yayınevi, 2013.

Hasan-ı Rumlu, *Ahsenü't-Tevarih*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: TTK Yayınları, 2006.

Hinz, Walther, *Uzun Hasan ve Şeyh Cüneyd*, çev. Tefik Bıyıklıoğlu, Ankara: TTK Yayınları, 1992.

İbni Arabşah, *Acaibu'l Makdur (Bozkırdan Gelen Bela)*, çev. D. Ahsen Batur, İstanbul: Selenge Yayınları, 2012.

Kaplan, Doğan, *Buyruklara Göre Kızılbaşlık*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008.

Kütük, Ahmet, *Ortaçağda Nusaybin Bölgesinin Siyasi, Sosyal, İktisadi ve Kültürel Durumu*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

M. Streck "İstahr" *İA*, Eskişehir: 2001.

Macit, Sedat, *Muhammed Muhsin Müstevvi'nin Zübdetü't Tevarih'i*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2017.

Nesibli, Nesib, "Osmanlı-Safevi Savaşları, Mezhep Meselesi ve Azerbaycan", *Türkler Ansiklopedisi*, c.6, Ankara: Yeni Türkiye Yayınları, 2002.

Ocak, Ahmet Yaşar, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri: Selçuklu Dönemi, Makaleler-Araştırmalar*, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2011.

Öngören, Reşat, "Sünni Bir Tarıktan Şii Bir Devlete: Safeviyye Tarıkatı ve İran Safevî Devleti", *Bilgi ve Hikmet*, 11, 1999.

Örs, Derya, *Fazlullah B. Ruzbihan-i Hunci ve Tarih-i Alem Aray-i Emîni'si*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1999.

Özgüdenli, Osman, G., *Ortaçağ Türk-İran Tarihi Araştırmaları*, İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2006.

Paydaş, Kazım, “Ak-Koyunlu Ahmet Bey ve onun Osmanlı İdari Sistemini Ak-Koyunlu Devleti'nde Uygulama Çabası”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 23/ 36, 2004.

Paydaş, Kazım, “Ak-Koyunlu Devleti'nin Çöküşü”, *Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı*, 2, 2006.

Paydaş, Kazım, “Ak-Koyunlular Döneminde Urfa ve Yöresi”, *Türk Dünyası Tarih Dergisi*, 129, İstanbul, 1997.

Paydaş, Kâzım, “Ak-Koyunlular”, *İslâm Tarihi ve Medeniyeti Müslüman Türk Devletleri-II*, 1.bs. İstanbul: Siyer Yayınları, 2018.

Paydaş, Kazım, “Baysungur Döneminden Şah İsmail'in Ortaya Çıkışına Kadar Ak-Koyunlular'ın Safeviler ile Olan Münasebetleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 164, 2006.

Paydaş, Kazım, *Ak-Koyunlu Devlet Teşkilatı*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 2003.

Paydaş, Kazım, *Ak-Koyunlu Devleti Tarihi Siyaset-Teşkilat-Kültür*, Ankara: Birleşik Yayınları, 2007.

Saray, Mehmet, *Türk-İran İlişkileri*, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 1999.

Sümer, Faruk, “Ak-Koyunlular”, *İA*. İstanbul: TDV Yayınları, c. 2, 1989.

Sümer, Faruk, “Azerbaycan'ın Türkleşmesi Tarihine Umumi Bir Bakış”, *Belleten*, XXI /83, Temmuz 1957.

Sümer, Faruk, “Safevi Tarihi ile ilgili İncelemeler, I. ve II. Abbas Devirleri”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 69, 1990.

Sümer, Faruk, *Kara Koyunlular: Başlangıçtan Cihan-Şah'a kadar*, Ankara, 1992.

Sümer, Faruk, *Safevi Devletinin Kuruluşu ve Gelişmesinde Anadolu Türklerinin Rolü*, Ankara: TTK Yayınları, 1999.

Sümer, Faruk, *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırma Vakfı, 1. 1999.

Şerefüddin Ali Yezdi, *Emir Timur (Zafername)* İstanbul: Selenge Yayınları 2013.

Şükürov, Gıyas, *Safevi Devleti'nin Kuruluşu ve I. Şah İsmail Devri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2006.

Teber, Ömer Faruk, “Mezhebi Ayrışmanın Politik Sonuçları: Safevi Tarikatının Siyasallaşması”, *Gaziantep Üniversitesi İlahiyat Akademi Dergisi*, 5, 2017.

Togan, A. Zeki Velidi, *Umumi Türk Tarihi'ne Giriş*, İstanbul: Enderun Kitabevi, 1981.

Turan, Osman, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2011.

Uyar, Mazlum, “Irak ve İran Şiiliği”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 151, 2004.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Ak-Koyunlu Kara-Koyunlu Devletleri*, Ankara: TTK Yayınları, 1988.

Woods, John E., *300 Yıllık Türk İmparatorluğu Ak-Koyunlular*, çev. Sibel Özbudun, İstanbul, 1993.

Yahya b. Abdullatif Kazvinî, *Lübbü't-Tevârih*, Yay. Seyyid Celâleddin-i Tehranî, 1. bs.

Tahran: İntişarat-ı Müessese-i Haver, 1314 /1935.

Yazıcı, Tahsin, “Cüneyd-i Safevi”, *İA*, İstanbul: TDV Yayınları, c. 8, 1993.

Yücel, Yaşar, *Muhteşem Türk Kanuni ile 46 Yıl*, Ankara: TTK Yayınları, 1991.

EKLER

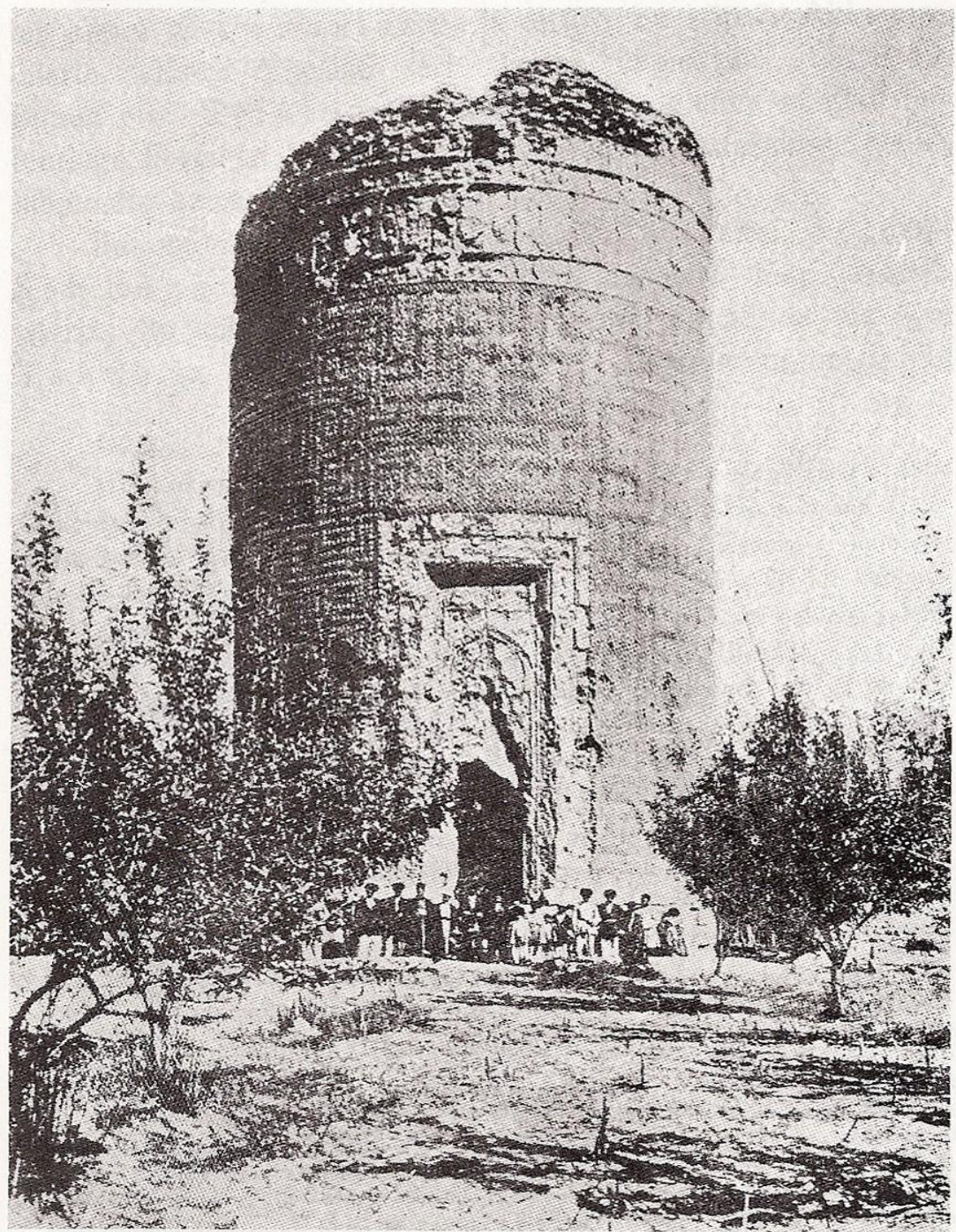

Ek-1: Şah İsmail (1487-1524)

Kaynak: http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/3/36/Shah_Ismail_I.jpg
Erişim Tarihi, 30.08.2019.

Ek-2: Şeyh Haydar Türbesi

Erdebil civarında Kiyav'da Şeyh Haydar türbesi

(XVI. yüzyıl başlangıcı)

J. de Morgan, *Mission Scientifique en Perse*, C. I, levha XLIV, S. 348

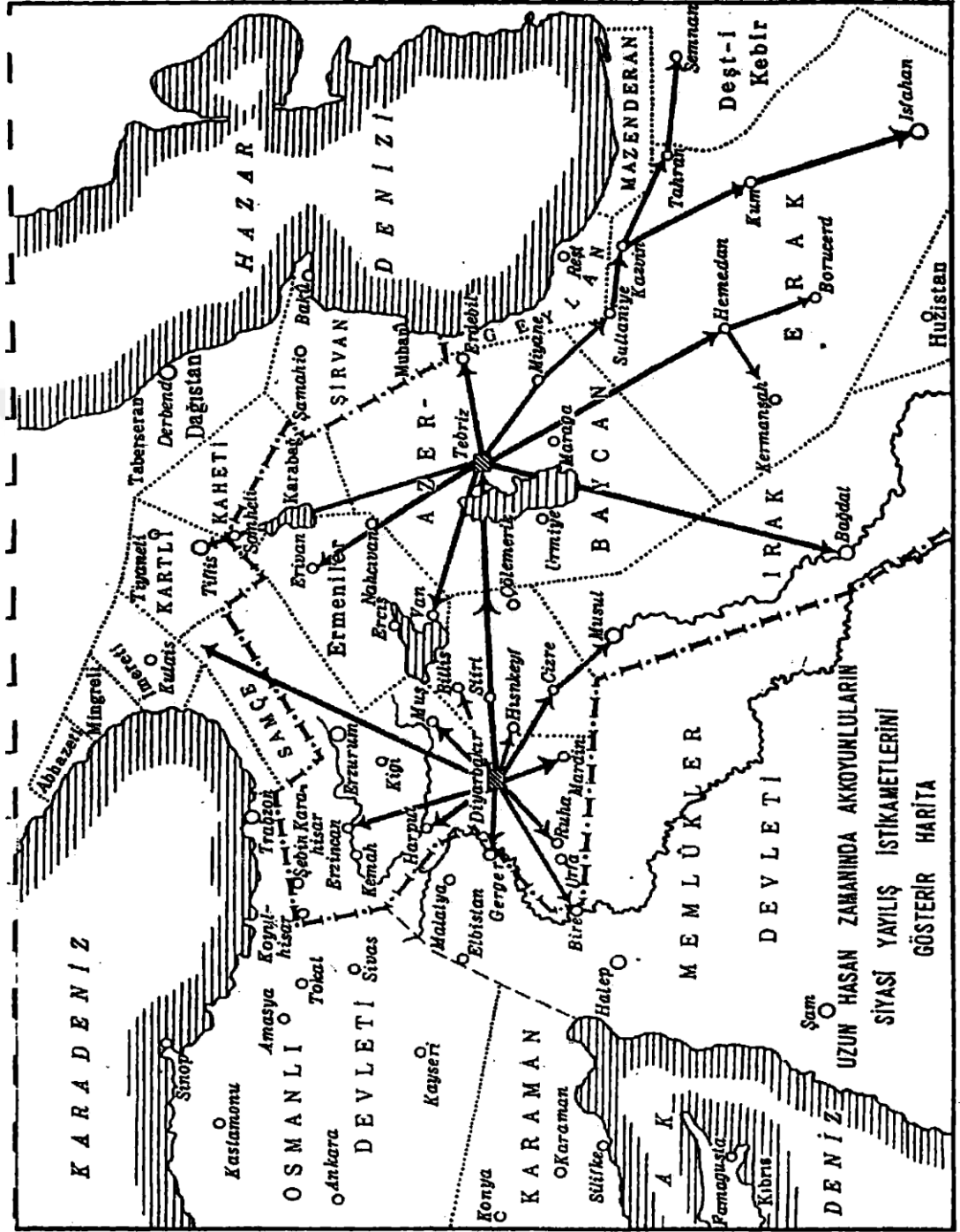
Ek-3: Safevilerin Siyasi Haritası

Kaynak: <https://images.app.goo.gl/zg7C6ZqGWDNqJWVi8>

Erişim Tarihi, 01.10.2019.

Ek-4: Uzun Hasan Dönemi Ak-Koyunlu Siyasi Haritası

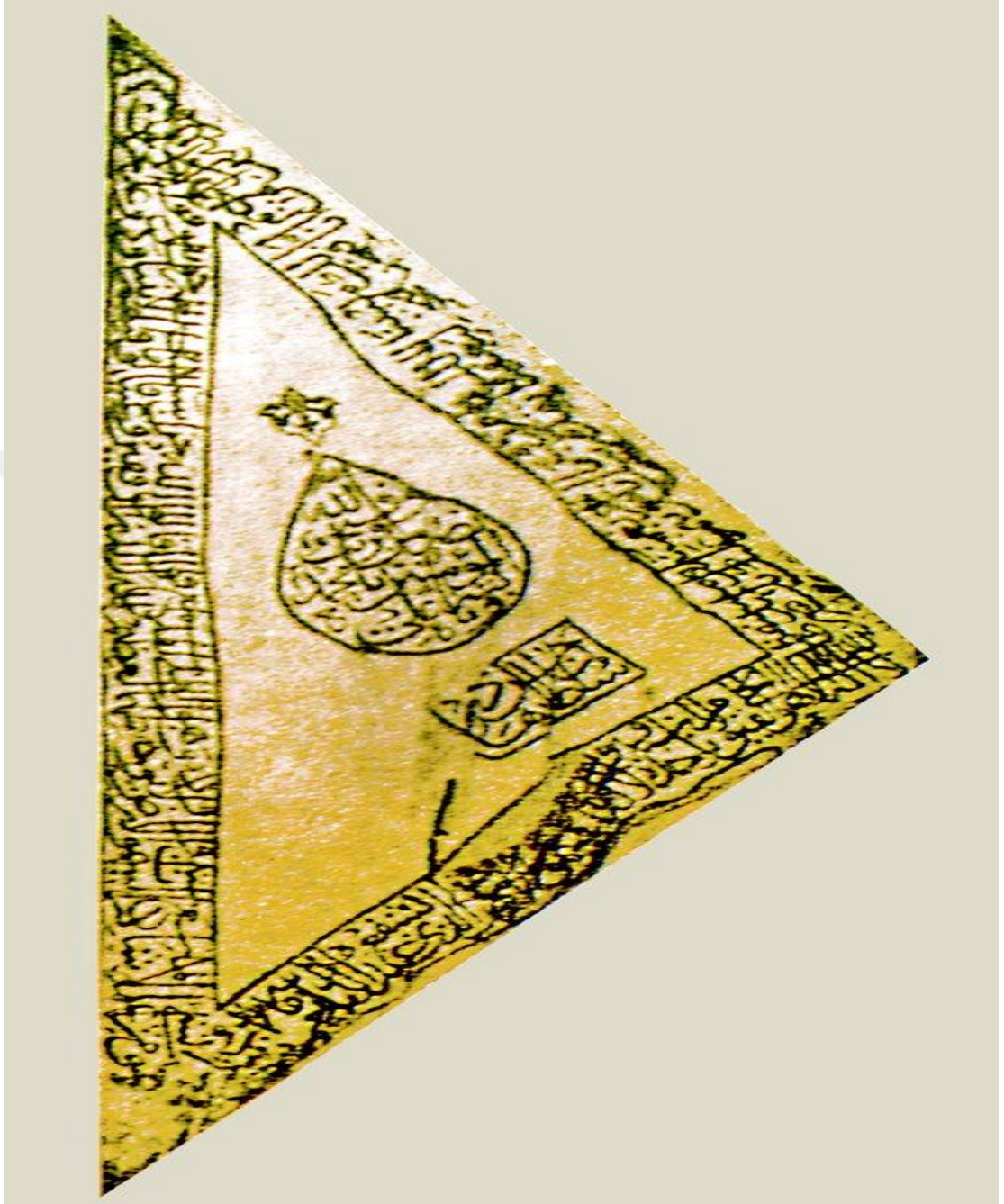
Kaynak: Ebu Bekr-i Tihriani, *Kitab-ı Diyarbekriyye*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

Ek-5: Ak-Koyunlu Celaleddin Ali Devrinde Basılmış Gümüş Sikke

Kaynak: Sümer, Faruk, “Ak-Koyunlular”, *İA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2, 270-274.

Ek-6: Ak-Koyunlu Uzun Hasan Bey'e Ait Bir Sancak

Kaynak: Sümer, Faruk, "Ak-Koyunlular", *İA*. (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2, 270-274.

Ek-7: Ak-Koyunlu Dönemi Mimari Eseri Zeynel Bey Türbesi

Kaynak: Sümer, Faruk, "Ak-Koyunlular", *İA.* (İstanbul: TDV Yayınları, 1989), 2, 270-274